

**T.C
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**KISASÜ'L-ENBİYA (RABGUZÎ) ÜZERİNE BİR DİL
İNCELEMESİ**

**Hazırlayan
Semra CANAN**

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2016
KAYSERİ**

**T.C
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**KISASÜ'L-ENBİYA (RABGUZÎ) ÜZERİNE BİR DİL
İNCELEMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Semra CANAN**

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH**

**Haziran 2016
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyân ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Semra CANAN

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Semra CANAN tarafından hazırlanan “**Kısasü’l-Enbiya (Rabguzî) Üzerine Bir Dil İncelemesi**” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Semra CANAN

Danışman

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

Türk Dili ve Edebiyatı ABD Başkanı

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH danışmanlığında Senra CANAN tarafından hazırlanan
“..... Kıyasü'l - Enbiya (Rahvâi) Üzerine Bir Dil İncelemesi
.....” adlı bu çalışma, jürimiz
tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü
..... Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul
edilmiştir.

17/06/2016
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

Üye : Prof. Dr. Bilal YÜCEL

Üye : Doç. Dr. Galip GÜNER

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 27/06/2016 tarih ve 14/... sayılı kararı
ile onaylanmıştır.

27/06/2016
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

KISASÜ’L-ENBİYA (RABGUZÎ) ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ

Semra CANAN

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2016
Danışman: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

ÖZET

Orta Türkçenin temsilcisi sayılan Harezm Türkçesi çeşitli dil unsurlarını bünyesinde taşımaktadır. Harezm Türkçesine ait bir eser üzerine olan bu çalışma, 14. yüzyılda Rabguzi tarafından yazılan *Kısasü’l-Enbiya* adlı eserin gramerini tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Temel amacımız, eseri gramer açısından bütün yönleriyle ele alarak yazıldığı dönemin dil ve gramer özelliklerine katkıda bulunmaktır. Çalışmanın giriş bölümünde eserin adı, yazarı ve nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Eserin gramer özellikleri ses bilgisi (fonoloji), şekil bilgisi (morfoloji) ve cümle bilgisi (sentaks) olmak üzere üç kısımda incelenmiştir. İlk bölümde metinde bulunan isim ve fiil soylu kelimelerin geçirdikleri ses değişimleri ve kelimelerde bulunan *ses olayları* ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümde ise kelimelerin türleri sınıflandırılarak *şekil özellikleri* ortaya konmaya çalışılmıştır. Son bölüm olan *cümle bilgisi* bölümünde ise metnin kelime grupları, öğeleri ve dizilişi gibi hususiyetler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Rabguzi Kısasü’l-Enbiya, Gramer, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Cümle Bilgisi.

A LINGUISTIC ANALYSIS OF KISASÜ'L-ENBİYA (RABGUZÎ)

Semra CANAN

Erciyes University, Institute of Social Sciences

Master Thesis, June 2016

Supervisor: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

ABSTRACT

The Khwarezm Turkish which is considered as the representative of Middle Turkish carries various language elements within itself. This study which is upon a work belonging to Khwarezm Turkish was prepared in order to detect the grammar of the book named *Kısasü'l-Enbiya* that was written by Rabguzi in the 14th century. Our fundamental objective is to address all aspects of the work in terms of grammar and to contribute its language and grammatical characteristics of the period that the work was being written. In the introduction of the study detailed information is given regarding the name of the book, the author and its copies. The grammatical features of the book were examined in three parts, including sonics (phonology), morphology and syntax. In the first part the phonetic changes of the noun and verb originated words in the text and *sound events* in the words were addressed in a detailed manner. In the second part the *Morphologies* were tried to be revealed by classifying the types of the words. In the *syntax* part, which is the last part; the characteristics such as the word groups, elements and the strings of the text were emphasized.

Keywords: Rabguzi, Kısasü'l-Enbiya, Grammar, Phonology, Morphology, Syntax.

ÖN SÖZ

Türkçemizin bir bütün olarak değerlendirilmesi geçirdiği tarihî evreleri bilmekle doğru orantılıdır. Tarihî evrelerin ürünleri olan eserlerin en baştan ve her yönüyle çalışılmış olması eserlerin yazıldığı dilin anlaşılmasında ve anlatılmasında yararlı olmaktadır. Türkçenin ilk tarihî evresi olarak bilinen Eski Türkçe şüphesiz sağlam bir dilin devamı niteliğindedir. Öncesine ait herhangi bir yazılı metnin bulunmaması çalışmaların başlangıcını bu dönemle sınırlandırmaktadır. Eski Türkçenin son dönemlerine doğru Orta Asya'daki Türklerin yavaş yavaş Hazar Denizi'nin kuzey ve güney bölgelerine yerleşmeleriyle bu dil artık iki koldan gelişim göstermeye başlamıştır. Fakat bu iki kol arasındaki değişiklikler yeni bir dil oluşturma sınırına ulaşamayacak kadar küçüktür. Değişikliklerin sayısı ve boyutu arttıkça Türkçenin tarihî dönemleri birbirinden daha kesin çizgilerle ayrılmaya başlamıştır. İşte bu dönemlerden 13. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında yer alan Harezmi Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi dönemleri arasında *geçiş evresi* olması bakımından önem taşır.

Harezmi sahasında çeşitli konularda birçok Türkçe eser yazılmıştır. Rabguzi tarafından yazılan *Kıyasü'l-Enbiya* bu dönemin önemli eserlerinden biridir. Gerek yazıldığı çevre gerek taşıdığı dil özellikleri bakımından araştırma ve incelemeye değer bir kitap niteliği taşımaktadır. Bizim çalışmamızın temel amacı da zengin bir dil malzemesine sahip olan *Kıyasü'l-Enbiya*'nın yazılmış olduğu dönemin ses ve şekil bilgisi özelliklerini tespit etmek ve mevcut söz varlığına katkıda bulunmaktır.

Çalışmamızın temeli Ata'nın 1992'de yayımlanan *Kıyasü'l-Enbiya* metnine dayanmaktadır. Eserin ele alınış amacı metnin dil özelliklerinin genel ve istisnai durumlarını detaylı bir şekilde ele almaktır. Eser öncelikle etraflıca incelenmiş olup tüm dil özellikleri tespit edilerek fişlenmiştir. Daha sonra tespit edilen bu unsurlar tasnif edilmiş, uygun başlıklar altında tek tek işlenerek üzerlerinde ayrı ayrı durulmuştur. İncelemede amaç ses, şekil ve cümle bilgisi dahilinde gramer özelliklerini ortaya koymak olduğundan giriş kısmında detaylı bilgiye yer verilmemiştir. Bu bölümde Harezmi Türkçesi döneminde yazılan eserlerin isimleri verilmekle yetinilmiş, söz konusu olan eser ise ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Daha sonra tez malzemeleri ses *bilgisi*, *şekil bilgisi* ve *cümle bilgisi* olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmıştır.

Ses bilgisi bölümünde metnin temel dil özellikleri ile birlikte seslerin gösterdikleri değişim, uyum, türeme ve düşme olaylarına yer verilmiştir. Seslerin değişime uğrayan kısımları hem art zamanlı hem eş zamanlı şekliyle ele alınmıştır. Eserin muhtevasının İslam peygamberlerinin kıssalarından oluşması sebebiyle çok fazla Arapça kökenli kelime mevcuttur. Yabancı kökenli kelimelerin müstakil bir eser olarak çalışılmaya daha elverişli olacağından bu yapıda olan kelimeler dikkate alınmamıştır. *Şekil bilgisi* bölümünün büyük bir kısmı adlardan ve fiillerden meydana gelmektedir. Bu kelime türlerinin basit, türemiş ve birleşik yapıları göz önünde bulundurularak sınıflandırılmıştır. Metinde yer alan sıfat, zamir, zarf, ilgeç gibi diğer ad soylu kelime türleri hakkında da ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu bölümde yer alan malzemelerin de art ve eş zamanlı tahlilleri yapılmıştır. Kelime çekiminde yer alan yapım ve çekim ekleri verilmiştir. *Cümle bilgisi* bölümünde metinde yer alan kelime grupları, cümlenin ögeleri ve türleri hakkında kısaca bilgiler verildikten sonra örnekleri sıralanmıştır.

Bu araştırmanın konusu, çalışmaların yönlendirilmesi, sonuçların değerlendirilmesi ve yazımı aşamasında yapmış olduğu büyük katkılarından dolayı tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa Argunşah'a, araştırma ve yazım süresince yardımlarını esirgemeyen, her konuda öneri ve eleştirileriyle yardımlarını gördüğüm hocalarıma ve arkadaşlarıma, bu araştırma boyunca maddi ve manevi desteklerinden dolayı aileme teşekkür ederim.

Semra CANAN

Kayseri, 2016

İÇİNDEKİLER

KISASÜ'L-ENBİYA (RABGUZÎ) ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
KABUL ONAY	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xxiii
GİRİŞ	1
1. Harezmi Tarihi	1
2. Harezmi Türkçesi İle Yazılan Eserler	2
2.1.Kıyasü'l-Enbiya.....	4
2.1.1.Eserin Yazarı, Sunulduğu Kişi ve Yazılış Tarihi.....	4
2.1.2. Eserin Yazılış Amacı	5
2.1.3. Eserin Konusu.....	5
2.1.4. Eserin Nüshaları.....	8
2.1.4.1. Londra Nüshası	8
2.1.4.2. Leningrad Nüshaları.....	8
2.1.4.3. İsveç Nüshaları	9
2.1.4.4. Paris Nüshası	9
2.1.4.5. Bakü Nüshası	9
2.1.4.6. Tahran Nüshası	9
2.1.4.7. Kazan Nüshası	9
2.1.4.8. Diğer	9
2.1.5. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar	10

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. SES DEĞİŞMELERİ.....	13
1.1. ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ	13

1.1.1.Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	13
1.1.1.1. o > a	14
1.1.1.1.1. Kelime Ortasında Görülen -o- > -a- Değişimi	14
1.1.1.2. u > ı	14
1.1.1.2.1. Ekte Görülen u > ı Değişimi.....	14
1.1.1.3. ü > i	14
1.1.1.3.1. Kelime Başında Görülen ü- > i- Değişimi	14
1.1.1.3.2. Kelime Ortasında Görülen -ü- > -i- Değişimi.....	14
1.1.1.3.3. Kelime Sonunda Görülen -ü > -i Değişimi.....	15
1.1.1.3.4. Ekte Görülen ü > i Değişimi.....	15
1.1.2. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması.....	15
1.1.2.1. a> o	15
1.1.2.1.1. Kelime Ortasında Görülen -a- > -o- Değişimi	16
1.1.2.2. e > ö.....	16
1.1.2.2.1. Kelime Başında Görülen e- > ö- Değişimi	16
1.1.2.2.2. Kelime Ortasında Görülen -e- > -ö- Değişimi	17
1.1.2.3. i > ü	17
1.1.2.3.1. Kelime Sonunda Görülen -i > -ü Değişimi.....	17
1.1.2.3.2. Ekte Görülen i > ü Değişimi.....	18
1.1.2.3.2.1. İlgi Ekinde Görülen i > ü Değişimi	18
1.1.2.3.2.2. İyelik Ekinde Görülen i > ü Değişimi	18
1.1.3.Geniş Ünlülerin Daralması	18
1.1.3.1. a > ı	18
1.1.3.1.1. Kelime Ortasında Görülen -a- > -ı- Değişimi	19
1.1.4. Kalın Ünlülerin İncelmesi.....	19
1.1.4.1. ı > i	19
1.1.4.1.1. Kelime Başında ı- > i- Değişimi	19
1.1.5. /è/ Meselesi.....	19
1.2.ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ	21
1.2.1. Süreksiz Ünsüzlerin Süreklileşmesi	21
1.2.1.1. k > ħ	21
1.2.1.1.1. Kelime Başında Görülen k- > ħ- Değişimi.....	21
1.2.1.1.2. Kelime Ortasında Görülen -k->-ħ- Değişimi.....	21

1.2.1.2. d > y	22
1.2.1.2.1. Kelime Ortasında Görülen -d- > -y- Değişimi.....	22
1.2.1.2.2. Kelime Sonunda Görülen -d > -y Değişimi.....	23
1.2.1.3. b > w > v	24
1.2.1.3.1. Kelime Ortasında Görülen -w- > -v- Değişimi	24
1.2.1.3.2. Kelime Sonunda Görülen -w > -v Değişimi	25
1.2.1.4. p > f.....	25
1.2.1.4.1. Kelime Ortasında Görülen -p- > -f- Değişimi	25
1.2.2. Sürekli Ünsüzlerin Süreksizleşmesi	25
1.2.2.1. η > ğ	25
1.2.2.1.1. Kelime Ortasında Görülen -η- > -ğ- Değişimi.....	25
1.2.2.2. ş > ç	26
1.2.2.2.1. Kelime Ortasında Görülen -ş- > -ç- Değişimi.....	26
1.2.3. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler	26
1.2.3.1. η > n.....	26
1.2.3.1.1. Kelime Ortasında Görülen -η- > -n- Değişimi.....	26
1.2.4. Tonsuz Ünsüzlerin Tonlulaşması	26
1.2.4.1. t > d.....	26
1.2.4.1.1. Kelime Başında Görülen t- > d- Değişimi.....	26
1.2.4.1.2. Kelime Ortasında Görülen -t- > -d- Değişimi	27
1.2.4.1.3. Ekte t > d Değişimi.....	27
1.2.4.2. k > ğ	28
1.2.4.2.1. Kelime Sonunda Görülen -K > -G Değişimi.....	28
1.2.5. Tonlu Ünsüzlerin Tonsuzlaşması	28
1.2.5.1. G > K	28
1.2.5.1.1. Kelime Ortasında Görülen -ğ- > -k- Değişimi.....	28
1.2.5.1.2. Kelime Sonunda Görülen -G > -K Değişimi.....	28
1.2.5.2. z > s	29
1.2.5.2.1. Kelime Sonunda Görülen -z > -s Değişimi.....	29
1.2.6. Genizsileşme.....	29
1.2.6.1. b > m.....	29
1.2.6.1.1. Kelime Başında Görülen b- > m- Değişimi.....	29

2.SES UYUMLARI	30
2.1.ÜNLÜ UYUMLARI.....	30
2.1.1.Kalınlık-incelik Uyumu (Dil Uyumu)	30
2.1.2.Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)	32
2.1.2.1. Kelimelerde Görülen Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	32
2.1.2.2. Eklerde Görülen Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu.....	33
2.1.2.2.1.Yalnız Düz Ünlü ile Yazılan Eklerin Oluşturduğu Uyumsuzluklar	33
2.1.2.2.1.1. +çI	33
2.1.2.2.1.2. +DI	33
2.1.2.2.1.3.+DIn	34
2.1.2.2.1.4. +I/+nI:.....	34
2.1.2.2.1.5. -GI	34
2.1.2.2.1.6. +KI	34
2.1.2.2.1.7. +IG, +II	35
2.1.2.2.1.8. +IK	35
2.1.2.2.1.9. -mİş	35
2.1.2.2.1.10. +sİz.....	36
2.1.2.2.2. Yalnız Yuvarlak Ünlü İle Yazılan Eklerin Oluşturduğu	
Uyumsuzluklar	36
2.1.2.2.2.1. +AGU	36
2.1.2.2.2.2. -DÜr-.....	36
2.1.2.2.2.3. -GUÇI	36
2.1.2.2.2.4. -GUñA.....	36
2.1.2.2.2.5. -sUn, -sUnAr	37
2.1.2.2.2.6. -Ur	37
2.1.2.2.2.3. Bağlayıcı Ünlülerin Oluşturduğu Uyumsuzluklar.....	37
2.2.ÜNSÜZ UYUMLARI	38
2.2.1. +dA.....	38
2.2.2.+dAş.....	39
2.2.2. -DI	38
2.2.3. +DIn	39
3.SES TÜREMESİ	39
3.1. ÜNLÜ TÜREMESİ.....	40

3.1.1. Kelime Sonunda Ünlü Türemesi	40
3.2. ÜNSÜZ TÜREMESİ	40
3.2.1. /y/ Türemesi.....	40
3.2.1.1. Kelime Başında Görülen /y/ Türemesi	40
3.2.1.2. Kelime Ortasında Görülen /y/ Türemesi	41
3.2.2. /h/ Türemesi	41
3.2.2.1. Kelime Başında Görülen /h/ Türemesi.....	41
4. SES DÜŞMESİ	41
4.1. ÜNLÜ DÜŞMESİ.....	41
4.1.1. Kelime Ortasında Görülen Ünlü Düşmesi	41
4.2. ÜNSÜZ DÜŞMESİ.....	42
4.2.1./G/ Düşmesi	42
4.2.1.1. Kelime Ortasında Görülen /g/ Düşmesi	42
4.2.1.2. Kelime Sonunda Görülen /G/ Düşmesi	43
4.2.1.3. Ekte Görülen /G/ Düşmesi.....	43
4.2.2. /l/ düşmesi.....	43
4.2.2.1. Kelime Ortasında Görülen /l/ Düşmesi	43
4.2.3. /w/ düşmesi	44
4.2.3.1. Kelime Sonunda Görülen /w/ Düşmesi	44
5.SES TEKLEŞMESİ	44
5.1. ÜNLÜ TEKLEŞMESİ.....	44
6. İKİZ ÜNSÜZ	45

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

1. İSİMLER	46
1.1. BASİT İSİMLER.....	46
1.1.1.ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER.....	47
1.1.2.ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER.....	50
1.1.3.ÜNLÜ+ ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER ...	50
1.1.4.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER	51
1.1.5.ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER	59

1.1.6.ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER.....	59
1.1.7.ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER.....	61
1.1.8.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER.....	61
1.1.9.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER.....	62
1.1.10.ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER.....	63
1.1.11.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER.....	63
1.1.12.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER.....	66
1.2.BİRLEŞİK İSİMLER.....	66
1.3.TÜREMİŞ İSİMLER	67
1.3.1.Fiilden İsim Yapan Ekler.....	67
1.3.1.1. -A	67
1.3.1.2. -AlAK	68
1.3.1.3. -CA	68
1.3.1.4. -CAK	68
1.3.1.5. -ç	69
1.3.1.6. -çI.....	69
1.3.1.7. -dUK	70
1.3.1.8. -G, -(I)G	70
1.3.1.9. -GA, -KA.....	71
1.3.1.10. -GAç	71
1.3.1.11. -GAK, -AK.....	71
1.3.1.12. -GAn, -An.....	72
1.3.1.13. -GI, -GU	72
1.3.1.14. -GIn, -GUn, -KUn	73
1.3.1.15. -I/-U	73
1.3.1.16. - K, -(I)K	74

1.3.1.17. -l.....	76
1.3.1.18. -(I)m.....	76
1.3.1.19. -mA	77
1.3.1.20.-mAç	77
1.3.1.21.-mAK.....	77
1.3.1.22.-mAn.....	78
1.3.2.23.-mİş.....	78
1.3.1.24.-(I)n.....	79
1.3.1.25.-(I/U)ş	80
1.3.1.26. -t.....	80
1.3.1.27. -z	80
1.3.2.İsimden İsim Yapan Ekler.....	81
1.3.2.1.+A	81
1.3.2.2.+AGU	81
1.3.2.3.+AK	81
1.3.2.4.+An	82
1.3.2.5.+Ar, +şAr	82
1.3.2.6. +CI.....	83
1.3.2.7.+dAş.....	84
1.3.2.8. +GAç.....	84
1.3.2.9. +(I/U)K	84
1.3.2.10. +kİyA.....	85
1.3.2.11. +(I)I	85
1.3.2.12. +IAK	85
1.3.2.13. +IIG/+IUG	86
1.3.2.14. +nCI.....	86
1.3.2.15. +rAK.....	87
1.3.2.16. +sİz/+sUz.....	88
1.3.2.17.+(I/U)t.....	88
1.4. İSİM ÇEKİMİ.....	89
1.4.1. İyelik Ekleri.....	89
1.4.1.1. Teklik 1. Kişi İyelik Eki +m, +(I/U)m	89
1.4.1.2. Teklik 2. Kişi İyelik Eki +η, +İη, +Uη	89

1.4.1.3. Teklik 3. Kişi İyelik Eki +I, +sI.....	90
1.4.1.4. Çokluk 1.Kişi İyelik Eki +mIz, +(I/U)mIz	90
1.4.1.5. Çokluk 2. Kişi İyelik Eki +ηIz, +ηUz, +(I)nIz, +(U)nUz, +(U)ηIz	91
1.4.1.6. Çokluk 3.Kişi İyelik Eki +IArI.....	92
1.4.2. Çokluk Eki +IAr	92
1.4.3. Hâl Ekleri	92
1.4.3.1. Yaln Hâl.....	93
1.4.3.2. İlgi Hâli Eki +nIn, +nUn.....	93
1.4.3.3. Belirtme Hâli Eki +n, +nI.....	94
1.4.3.4. Yönelme Hâli Eki +GA, +A.....	94
1.4.3.5. Bulunma Hâli Eki +DA	95
1.4.3.6. Ayrılma Hâli Eki +dIn.....	96
1.4.3.7. Yön Gösterme Hâli +GARU, +GARİ, +rA	97
1.4.3.8. Eşitlik Hâli Eki +CA	97
1.4.3.8.1. Eşitlik Anlamında Kullanılanlar	97
1.4.3.8.2. Benzerlik ve Gibilik Anlamında Kullanılanlar	97
1.4.3.9. Vasıta Hâli Eki +(I)n.....	97
2.SIFATLAR	98
2.1. NİTELEME SIFATLARI	98
2.1.1.Ad Kökenli Niteleme Sıfatları	98
2.1.2.Sıfat-Fiil Kategorisine Giren Niteleme Sıfatları	99
2.1.3.Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme İşlevi	99
2.1.3.1. Eşitlik Derecesi	100
2.1.3.2. Üstünlük Derecesi	100
2.1.3.3. Aşırılık Derecesi	101
2.1.4. Sıfatlarda Pekiştirme	101
2.2.BELİRTME SIFATLARI	101
2.2.1. İşaret Sıfatları	101
2.2.2. Sayı Sıfatları.....	102
2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları.....	102
2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	103
2.2.2.3. Üleştirme Sıfatları.....	103
2.2.3. Soru Sıfatları.....	103

2.2.4. Belirsizlik Sıfatları.....	104
3. ZAMİRLER.....	106
3.1. KİŞİ ZAMİRLERİ	107
3.2. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ.....	115
3.3. İŞARET ZAMİRLERİ.....	116
3.4. AİTLİK ZAMİRLERİ	118
3.5. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ.....	119
3.6. SORU ZAMİRLERİ.....	120
4. ZARFLAR	121
4.1. DURUM VE NİTELİK ZARFLARI	121
4.2. MİKTAR ZARFLARI.....	122
4.3. YER-YÖN ZARFLARI.....	123
4.4. ZAMAN ZARFLARI	123
4.5. SORU ZARFLARI	124
5.EDATLAR	125
5.1.ÇEKİM EDATLARI	125
5.1.1.Benzerlik İlişkisi Kuranlar	126
5.1.1.1. çağlğ	126
5.1.1.2.teg	126
5.1.2.Birliktelik ve Araç İlişkisi Kuranlar.....	127
5.1.2.1. birle ~ birlen	127
5.1.2.1.1.Araç İlişkisi	127
5.1.2.1.2.Birliktelik İlişkisi	127
5.1.3. Miktar İlişkisi Kuranlar	128
5.1.4. Sebep veya Amaç İlişkisi Kuranlar	128
5.1.4.1.üçün	128
5.1.5. Yön İlişkisi Kuranlar	129
5.1.5.1. naru	129
5.1.5.2. sarı	129
5.1.5.3. sıgar.....	129
5.1.5.4.tapa	129
5.1.5.5.üze.....	129
5.1.6. Öncelik-Sonralık İlişkisi Kuranlar	130

5.1.6.1. aşnu.....	130
5.1.6.2. burun.....	130
5.1.6.3. kedin	130
5.1.6.4. soñ / soñra	131
5.2.BAĞLAMA EDATLARI	131
5.2.1. Sıralama Edatları	131
5.2.1.1.taķı.....	131
5.2.1.2.u / ve	131
5.2.2. Denkleştirme ve Karşılaştırma Edatları	132
5.2.2.1. mA	132
5.2.2.2. ya.....	133
5.2.2.3. yā'ni.....	133
5.2.2.4. yāhod.....	134
5.2.3. Kuvvetlendirme Edatı.....	134
5.2.3.1. taķı / dağı	134
5.3. CÜMLE SONU EDATLARI	134
5.3.1. kim	134
5.4.CÜMLE BAŞI EDATLARI	135
5.4.1. eger.....	135
5.5. TEKRAR EDATLARI	135
5.5.1. yana.....	135
5.6. SORU EDATI.....	136
5.6.1. mu / mü.....	136
5.7. GÖSTERME EDATLARI	136
5.7.1. uş	136
5.7.2. muna	136
6. FİİLLER	137
6.1. BASİT FİİLLER.....	137
6.1.1. ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	137
6.1.2. ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER ..	141
6.1.3. ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER	141
6.1.4. ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	142

6.1.5. ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	143
6.1.6. ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	143
6.1.7. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	143
6.1.8. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	152
6.1.9. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	153
6.1.10. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	154
6.1.11. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	155
6.1.12. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER.....	155
6.2. TÜREMİŞ FİİLLER	155
6.2.1.İsimden Fiil Yapan Ekler.....	155
6.2.1.1.+A-	155
6.2.1.2. +Ar-	156
6.2.1.3. +DA-	157
6.2.1.4. +I-	158
6.2.1.5. +GA-	158
6.2.1.6. +GAr-	159
6.2.1.7. +(I/U)K-.....	159
6.2.1.8. +Al-	159
6.2.1.9. +l-	160
6.2.1.10. +lA-	160
6.2.1.11. +r-	162
6.2.1.12. +sA-.....	163
6.2.2.Fiilden Fiil Yapan Ekler	163
6.2.2.1. -A-	163
6.2.2.2. -Ar-	163
6.2.2.3. -çIr-	164

6.2.2.4. -đ- / -y-	164
6.2.2.5. -dUr/-tUr-	165
6.2.2.6. -GUr-	167
6.2.2.7. -GUz-	167
6.2.2.8. -(I)K-	167
6.2.2.9. -(I/U)I-	168
6.2.2.10. -mA-	170
6.2.2.11. -(I/U)n-	170
6.2.2.12. -(I/U)r-	172
6.2.2.13. -sA-	173
6.2.2.14. -sIk-	174
6.2.2.15. -(I/U)ş-	174
6.2.2.16. -(I/U)t-	175
6.3. BİRLEŞİK FİLLER.....	177
6.3.1. İsim + Yardımcı Fiil Kuruluşunda Olan Birleşik Fiiller	177
6.3.2.İsim + Fiil Kuruluşunda Olan Birleşik Fiiller	182
6.3.3. Fiil + Fiil Kuruluşunda Olan Birleşik Fiiller	190
6.3.3.1.Tezlik Fiilleri	190
6.3.3.2. Süreklilik Fiilleri	191
6.3.3.3.Yeterlilik Fiilleri	191
6.4. KARMAŞIK FİLLER.....	195
6.5. FİİL ÇEKİMİ.....	193
6.5.1. Haber Kipleri.....	193
6.5.1.1. Geniş Zaman: -r, -Ar, -Ur, -(y)Ur	193
6.5.1.2. Şimdiki Zaman: -r, -Ur-, -(y)Ur, -A/-U turur.....	196
6.5.1.3. Görülen Geçmiş Zaman: -DI, -DU	197
6.5.1.4. Öğrenilen-duyulan Geçmiş Zaman: -mIş, -(I)p turur	198
6.5.1.5. Gelecek Zaman: -GAy, -KAy, -GU turur	200
6.5.2. Tasarlama Kipleri	202
6.5.2.1. Emir Kipi	202
6.5.2.2.Şart Kipi: -sA.....	204
6.5.2.3. Gereklilik Kipi: kerek, -sA kerek	206
6.5.2.4. İstek Kipi.....	206

6.5.3. Birleşik Kipli Fiiller.....	207
6.5.3.1. Birleşik Kipli Fiillerin Hikâyesi.....	207
6.5.3.1.1. Öğrenilen-Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi.....	207
6.5.3.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi.....	208
6.5.3.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi.....	208
6.5.3.1.4. Şartın Hikâyesi.....	209
6.5.3.2. Birleşik Kipli Fiillerin Rivayeti.....	209
6.5.3.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti.....	209
6.5.3.3. Birleşik Kipli Fiillerin Şartı.....	209
6.5.3.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı.....	209
6.5.3.3.2. Geniş Zaman Kipinin Şartı.....	210
6.5.3.3.3. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı.....	210
7. FİİLİMSİLER.....	210
7.1. İsim-Fiiller.....	210
7.1.1. -mAK.....	210
7.2. Sıfat-Fiiller.....	210
7.2.1. -Ar/-Ur.....	211
7.2.2. -DUK.....	211
7.2.3. -GAn.....	211
7.2.4. -GU.....	212
7.2.5. -GUçI.....	212
7.2.6. -mİş.....	212
7.3. Zarf-Fiiller.....	213
7.3.1. -A.....	213
7.3.2. -ArdA, -UrdA.....	213
7.3.3. -dI erse.....	214
7.3.4. -GAlI.....	214
7.3.5. -GInçA, -GUñçA, -KUñçA.....	214
7.3.6. -IbAn, -UbAn.....	215
7.3.7. -mAyIn, -mAdIn.....	215
7.3.8. -mİşdA.....	215
7.3.9. -(X)p.....	216
7.3.12. -U.....	216

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CÜMLE BİLGİSİ

1.KELİME GRUPLARI	217
1.1.Tekrar Grubu (İkilemeler)	217
1.1.1.Aynı kelimenin tekrar edilmesiyle oluşan ikilemeler	217
1.1.2. Eş veya yakın iki kelimenin oluşturduğu ikilemeler	217
1.1.3. Zıt anlamlı iki kelimenin oluşturduğu ikilemeler	218
1.2. İyelik Grubu	218
1.3. İsim Tamlaması Grubu	218
1.3.1. Belirtili İsim Tamlaması Grubu	219
1.3.2. Belirtisiz İsim Tamlaması Grubu	219
1.4. Sıfat Tamlaması Grubu	219
1.5. Unvan Grubu	220
1.6. Edat Grubu	220
1.7. Ünlem Grubu	220
1.8. İsim-Fiil Grubu	221
1.9. Sıfat-Fiil Grubu	221
1.10. Zarf-Fiil Grubu	221
2. CÜMLENİN ÖGELERİ	222
2.1. Özne	222
2.2. Yüklem	223
2.3. Nesne	224
2.4. Dolaylı Tümleç	224
2.5. Zarf Tümleci	224
3. CÜMLE TÜRLERİ	225
3.1.Yüklemlerine Göre Cümleler	225
3.1.1. Fiil Cümlesi	225
3.1.2. İsim Cümlesi	225
3.2. Yapılarına Göre Cümleler	226
3.2.1. Basit Cümleler	226
3.2.2. Birleşik Cümleler	226
3.2.2.1. Şarh Birleşik Cümleler	227

3.2.2.2. Ki'li Birleşik Cümleler	227
3.2.2.3. Girişik Birleşik Cümle	228
3.2.2.4. İç İçe Birleşik Cümleler	228
3.3. Bağlanışlarına Göre Cümleler	229
3.3.1. Sıralı Cümleler	229
3.3.2. Bağlı Cümleler	229
3.4. Yüklemin Yerine Göre Cümleler	230
3.4.1. Kurallı Cümleler	230
3.4.2. Devrik Cümleler	230
3.5. Anlamlarına Göre Cümleler	231
3.5.1. Olumlu Cümleler	231
3.5.2. Olumsuz Cümleler	231
3.5.3. Soru Cümleleri	232
SONUÇ	233
KAYNAKÇA	236
ÖZGEÇMİŞ	241

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız.
HŞ	: Hüsrev ü Şîrîn
KE	: Kısasü'l-Enbiyâ
krş.	: Karşılaştırınız.
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb
MM	: Muini'l-Mürîd
MN	: Muhabbet-name
NF	: Nechü'l-Ferâdîs
s.s.	: Sayfa Sayısı
v.s.	: Varak Sayısı

GİRİŞ

1.Harezmi Tarihi

Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Harezmi bölgesi Ceyhun Nehrinin döküldüğü Aral Gölünün güneyinde bulunan ve bu nehrin her iki tarafına uzanmış olan arazinin adıdır. Geniş bozkırlar ve çöllerle kaplı olan bu bölge hububat tarımı, bağcılık ve pamuk ekimi açısından oldukça verimlidir (Kafesoğlu 2000: 31). Batı Türkistan'ın ortasında önemli bir yerleşim merkezi olan bölge Hindistan, İran, Çin gibi Asya ülkeleri ile Güney Rusya ve Sibirya bozkırlarını birbirine bağlayan yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Bu konumu dolayısıyla da ticaret sahasında önemli bir rol oynamaktadır (Ata 2002: 9).

Harezmi'nin bünyesinde bulunan Kat, Ürgenç, Hezaresb, Kerder, Hemcerd ve Hive gibi şehirler bölgenin kültür ve medeniyet açısından gelişmesine katkı sağlamıştır. Pers İmparatorluğu yıllarından 995'e kadar bölgeye hâkim olan Afrigoğulları Hanedanlığı'nın ayrı bir dili ve dini olduğu fakat Arapların bölgeyi işgal etmesiyle bu kültürün yok olduğu kaydedilenler arasındadır (Ata 2002: 10). Harezmlilere ait olan bu dilin Avesta, Soğd, Yagnob ve Osset dilleri gibi bir doğu İran dili olduğu bilgisine kavmin dili üzerine yapılan çalışmalar sonucunda ulaşılmıştır (Yüce 2014: 3). 717 yılında bölgeye hakim olan Emeviler, Harezmi bölgesini fethederek Afrigoğullarından İskecmük'ü yalnızca şahlık unvanı olan yetkileri kısıtlanmış bir Harezmişah olarak bırakmıştır. 995'te Samanoğulları Ürgenç'e kendilerine bağlı bir vali atamışlardır. Bir süre sonra Harezmişahlar döneminin başkenti olan Kat şehrini ele geçirerek merkezi Gürgenç olan yeni bir hanedanlık kurmuşlardır (Ata 2000: 10).

Türklerin söz konusu bölgede varlığı 10. yüzyılda hissedilmeye başlamıştır. Arap tarihçilerin kaydettikleri “kılavuz, kara tigin, bakırgan, barkan, çakıroguz, karasu, temirtaş” gibi Türkçe kelimelerin varlığının yanı sıra Kâşgarlı'nın Harezmi'de yer alan bir Küçet boyundan bahsetmesi ve Gürgenç ile daha batıda bulunan Zencan'a “*Türk kapısı*” denilmesi Türklerin bu bölgedeki varlıklarına dair ilk belgelerdir (Ata 2000: 10). Basra valisi olarak anılan El-Hâcib el-Hârizmî et-Türk ile Selçuklu komutanlarından Atsız bin İnâk el-Hârizmî gibi isimler de o devirde yaşayan Türk

boylarının varlığını göstermektedir (Yüce 2014: 4). 1017 yılında Gazneliler Harezm'i fethederek vali olarak Altun Taş'ı atamıştır. Böylelikle yeni bir Harezmşahlar döneminin başlamasına olanak sağlanmıştır. 1041 yılında Cend emiri Ürgenç'e girerek Gazne hükümdarı ve kendi adına hutbe okutmuştur. Bu olay ile birlikte sürekli değişen idare Kıpçak ve Kanglı boylarına geçmiş ve bölgeye gerek etnik gerek sosyal yapı olarak Türkler hâkim olmaya başlamıştır. Çağrı Bey'in Harezm bölgesini ele geçirmesiyle Harezmşah unvanını taşıyan Ekinçi bin Koçkar zamanında bölgenin Türkleşmesi tamamlanmış böylece Kıpçak, Kanglı ve Oğuzca karışımı olan Harezm Türkçesi oluşmuştur (Yüce 2014: 4).

Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in 1098 yılında Anuştingin'in oğlu Kutbeddin Muhammed'i Harezm valisi olarak atamasıyla Harezm en parlak devrini yaşamaya başlamış oldu. Anuştingin'in diğer oğlu olan Atsız idaresinde yarı müstakil bir devlet özelliği kazanan Harezm, İl Arslan ve Tökiş zamanında da gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. İmparatorluk dönemine Alaaddin Muhammed devrinde girmiş olan Harezm Moğol istilası ile karşı karşıya kalmıştır (Ata 2000: 12). Bu istilada bile gücünden bir şey kaybetmeyen Harezm bölgesi 13. yüzyılda ekonomi ve kültür açısından yükselerek sınırlarını Gürcistan'dan Fergana'ya Hindistan'dan Arap topraklarına kadar genişletmiştir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra ikiye ayrılan ülkenin batı kısmı Çoçi Hanlığı'nın yönetimine girerken doğu kısmı Çağatay ulusunun yönetimine girmiştir. 14. yüzyılda Çoçi Hanlığı'nın başına Kongrat Türkleri gelmiştir. Kongrat Türklerinden Hüseyin Sûfi'nin Kat ve Hive'yi işgali Timur'un Harezm üzerine sefere çıkmasına sebep olmuştur. Bölgeyi yağmalayan Timur'un ölümünden sonra da ülkenin idaresi Özbeklere geçmiştir. 16. yüzyılda gerileme dönemine giren Harezm 17. yüzyılda Kalmuk saldırılarına uğramış ve 1873'te Rusların eline geçmiştir. Bolşevik İhtilali sonrası 1920 yılında Harezm Halk Cumhuriyeti, 1921 de ise Harezm Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1924'te ise Hive Hanlığı ikiye bölünerek doğusu Özbekistan'ın, batısı ise Türkmenistan'ın sınırları içine girmiştir (Ata 2000: 12).

2.Harezm Türkçesi İle Yazılan Eserler

Harezm bölgesi bulunduğu konum dolayısıyla başka toplumlarla daima etkileşim hâlinde olmuştur (Caferoğlu 2001:110). Savaş, göç ve ticaret aracılığıyla sağlanan bu etkileşim Harezmlilerin kültür açısından değişmesine ve çeşitlenmesine yol açmıştır.

İslamiyetin kabulüyle bu kültür daha da zenginleşmiş, ilmî ve edebî eserler verilmeye başlanmıştır. Türk dilinin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı Türkçesi temelinde gelişmeye başlayan Harezmi Türkçesi; güneybatı kolunu teşkil eden Oğuz Türkçesi ve kuzeybatı kolunu teşkil eden Kıpçak Türkçesinin kaynaşmasından meydana gelmiştir. Toplumsal yapıdaki değişiklik ve çeşitlilik Harezmîlilerin dillerine de yansımış ve böylelikle dilleri karma bir şekil almıştır (Ata 2002: 12).

Harezmi Türkçesiyle yazılmış olan 12 eser vardır. Bu eserler barındırdıkları dil özellikleri ile oldukça önemlidir. Geçiş dönemi olan Harezmi Türkçesi eserlerinde eski ve yeni şekillerle ağız özellikleri yan yanadır (Sertkaya 2011: 1). Bu eserlerin tamamı çalışılmış olup yayınları yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Türk dili tarihi kitaplarıyla müstakil çalışmalara bakılabilir. Burada, çalışmamızın konusu olan *Kıyasü'l-Enbiya* hakkında ayrıntılı bilgi verirken diğer eserlerin sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

Harezmi Türkçesiyle yazılan eserler şunlardır:

1. Kıyasü'l-Enbiya
2. Mukaddimetü'l-Edeb
3. Muînü'l-Mürîd
4. Hüsrev ü Şîrîn
5. Muhabbetname
6. Nechü'l-Ferâdîs
7. Cevâhirü'l-Esdâf
8. Cümcümenâme
9. Mirâcnâme
10. Satır Altı Kur'an Tercümesi
11. Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri

12. Hilyetü'l-Lisân ve Hulbetü'l-Beyân (Ercilasun 2014: 369-381).

2.1.Kısasü'l-Enbiya

2.1.1.Eserin Yazarı, Sunulduğu Kişi ve Yazılış Tarihi

*Kısasü'l-Enbiya*¹eserinin yazarı Rabguzi'dir. Rabguzi eserinin giriş kısmında "Rıbat Oğuz" kasabasından Kadı Burhan'ın oğlu olduğunu 'bu kitābnı tüzgen, řā'at yolında tizgen, ma'şiyet yabānın kezgen, az azuğluğ, köp yazukluğ, Rıbat Oğuzluğ, Burhān oğlu, řāzī Nāşırsettera'llāhu 'aybehu ve nevvre şalbehu (2a/17-20)' ifadeleri ile dile getirmiştir. Yazarın mahlasının da 'Rıbat Oğuzlu' sıfatından esinlenerek oluştuğu söylenmektedir (Ata 1997: XI).

Rabguzi eserini Nasırü'd-din Tok Buğa Beg'e sunduğunu şu dizesi ile ifade etmiştir:

Barıp ıdtım Nāşırü'd-dīn Toķ Buğa Beg tapğıça

Tileyür mü tilemes mü belgölüğ bilsün özi (249b/8-9)

Tok Buğa'nın İslam dünyasında sevildiği ve saygın bir kişilik olduğu Rabguzi'nin 'peykimiz emīr-i ecel tā'cü'l-emr muhibbü'l-'ulemā peykler uluğ, niyyetler arığ, uluğ atlığ kutluğ zātluğ, yağşı kılığlık, islām yarığlık, munlığ sınılığ, müsülmān dīnliğ, ādemīler inancı, mü'minler küvençi, ismi beg, 'aklı yitik nāşır-ı dīn tavvaķa bi veğā-yı dīn beşşera'llāhu 'alā dīni islām Toķ Buğa (2a/20-2b/3)' gibi övgü dolu sözlerinden anlaşılmaktadır.

Yazar ayrıca şu dizelerle de Toķ Buğa hakkında bilgi vermektedir:

Aşlı Moğul erken körün

İslām üçün tutdı beķā (2b/5)

Yaşı kiçig boyı uluğ

Zātı arığ Beg Toķ Buğa

Ol Nāşırü'd-dīn künyeti (2b/11-12)

¹Bundan sonra KE olarak kısaltılacaktır.

Eserin yazılış tarihi yine yazarın kendi ifadeleri ile açıklığa kavuşmuştur. Rabguzi ‘tārīh yēti yüz toközda it yılının evvelinde kâşıd yētildi (2b/13-14)’ sözüyle eserin başlama tarihini ‘yētti yüz on erdi yılga kim bitildi bu kitāb (249b/14)’ ifadeleriyle de bitirme tarihini belirtmiştir (Ata 2002: 18). Buna göre eserin yazılmaya başlama tarihi M. 1309-1310 iken bitirilme tarihi M.1310-1311’dir.

2.1.2. Eserin Yazılış Amacı

Eserin yazılış amacını yazarın kendisi ‘peygamber kıssalarına gāyet rağbetimiz bar, tegme yērde ol kitābet taplur ammā ba’zısı müştakīm ve ba’zısı nā-müştakīm, bir ançası mükerrer, bir ançası mu’teber, birevlerin sözleri kesük, birevlerin maşūdları öksük. İmdi senin deheniñdin çıkkan, kalemüñdin ağan kitāb ma senin, ‘ibāret ma senin bolup birge Kışasü’l-Enbiyā bolsa okuğluğa kereklig okumakka yarağlıg bolgay erdi (2b/14-18)’ sözleriyle ifade ettiği görülmektedir. Rabguzi eseri peygamber kıssalarına ilginin çok yoğun olduğu bir dönemde duyulan bu ihtiyaca cevap vermek adına ele aldığını dile getirmiştir. ‘*İzlegen bat tapkay, işitken bat bilgey tēp Kaşas-ı Rabgūzī at bērdük (3a/3-4)*’ diyerek arayanın hemen bulması, işitenin hemen bilmesi için esere bizzat kendisinin *Kaşas-ı Rabgūzī* adını verdiği anlaşılmaktadır.

2.1.3.Eserin Konusu

KE’nin konusunu İslam dininin doğruladığı peygamberlerin başından geçen olaylar oluşturmaktadır. Eserde Adem, İdris, Nuh, Salih, İbrahim, İsmā’il, İshak, İbrahim, Lut, Yakub, Yusuf, Musa, Davud, Yunus, İlyas, Zekerriyya, Üzeyr, Yahya, İsa gibi peygamberlerin yanı sıra Ömer, Osman, Ali, Ebu Bekir, Âyişe, Hamza, Meryem, Cafer, Hasan, Hüseyin gibi dinî şahsiyetler de yer almaktadır.

Eser ilk olarak kitabın yazılış amacını ve niteliğini ortaya koyan Giriş bölümü ile başlar (1b-2b). Bu bölümde ‘sansız hāmd u şenālar ve sağıssız köp şükrler ol Teñriğa kim celle celālehu kim kudretil birle bizni ādem yaratdı yılkı kara yaratmadı (1b/2-3)’ ifadeleriyle Tanrıya övgüde bulunulur. ‘Andın soñ kadīm ihsānı birlen biz za’ıflarğa Muhammed Muştafānı peygamber yiberdi (1b/7-8)’ şeklinde sözü peygambere getirir. Peygambere övgü sonrası (2a/1-2a/17) eserin sunulduğu kişi olan Tok Buğa hakkında bilgi verilir (2a/20-2b/13). Yazar sözlerine eserin yazıldığı tarihi (2b/13) ve yazılış amacını (2b/13-

2b/21) belirterek devam eder. Daha sonra evrenin ve insanın varoluş sürecini anlatan Yaratılış bölümü (3a/9-5a/1) gelir.

Yazar yaratılış bölümü sonrasında eserinin temelini oluşturan peygamber kıssalarına başlar. KE peygamberlerin yaşadıkları menkıbevi olaylar etrafında gelişmiştir. Hz. Adem'den başlamak üzere eserde kıssaları bulunan peygamberler şu şekildedir: Hz. Adem-i Safi kıssası (5a/20), Hz. İdris kıssası (19b/12), Hz. Nuh kıssası (22b/4), Hz. Hud kıssası (28b/18), Hz. Salih kıssası (31a/12), Hz. İbrahim-i Halil kıssası (37b/6), Hz. İsmâ'il kıssası (47b/10), Hz. İshak kıssası (53b/11), Hz. Lut kıssası (56b/6), Hz. Yakub kıssası (61b/1), Hz. Yusuf kıssası (65a/19), Hz. Musa kıssası (111a/1), Hz. Davud kıssası (131a/19), Hz. Yunus kıssası (151b/6), Hz. İlyas kıssası (158a/10), Hz. Circis kıssası (161a/5), Hz. Üzeyr kıssası (165a/13), Hz. İsa kıssası (168b/15), Hz. Muhammed kıssası (181a/5).

Eserde bahsi geçen peygamberlerin aileleriyle ilgili kişilerin kıssalarına da yer verilmiştir: Hz. Adem'in oğulları arasında geçen Habil ve Kabil kıssası (15a/17), Hz. Adem'in oğlu Sis'in kıssası (17b/17), Harut ve Marut'un kıssası (21a/6), Kabil'in oğlu Avac bin Annak'ın kıssası (28a/8).

İslam dininde yer alan dört halife ile ilgili yer alan kıssalar ise şu şekildedir: Ömer razhu'nun Müslüman oluşu (195a/20), 'Ömer bin el-Hattab'ın faziletleri (199b/14), 'Osman bin 'Affan'ın faziletleri (199b/19), Ebu Bekr-i Sıddık'ın faziletleri (199b/1), 'Ali ibn Ebi Talib'in faziletleri (201b/15), Ebu Bekr-i Sıddık'ın vefatı (238b/11), 'Ömer bin el-Hattab'ın vefatı (239a/11), 'Ali ibn Ebi Talib'in vefatı (241b/9).

Önemli olaylarla ilgili kıssalar ise şu şekildedir: Kâbe'nin inşası (52b/1), İbrahim peygamberin vefatı (56a/3), Çekürge kıssası (114b/7), Musa peygamberin Şam'a varışı (117a/3), Tevrit kitabının indirilmesi (119a/13), Musa peygamberi azarlayanlarla ilgili kıssa (119b/16), Karun kıssası (124a/2), Samiri kıssası (125b/21), Sıgır Buzagu kıssası (127b/15) Musa peygamber ile Hızır arasında geçen olayla ilgili kıssa (129a/12), Calut kıssası (132a/10), Süleyman ve karınca arasındaki konuşma (138b/20), Hızır ve İlyas peygamberin konuşması (160a/1), Lokman Hakim kıssası (165b/7), Eshabü'l-Kehf kıssası (178a/1), Hz. Muhammed'in peygamber oluşuyla ilgili kıssa (193b/14), Hz. Muhammed'in 'Arap müşriklerini dine davet eden sözleri (202b/19), Hz. Muhammed'in el işaretleriyle ayı ikiye bölmesi (208a/6), Hz. Muhammed'in Miraç'a yükselmesi

(208b/2), Mekkedden Medine'ye hicret olayı (219b/4), Bedr Savaşı kıssası (221a/3), Uhud Savaşı kıssası (222b/19), Hz. Hamza'nın şehit edilmesi (224a/15), Mekke'nin fethi (225a/16), Hayber'in fethi (226b/13), Tebük Savaşı (232a/13), Hz. Âyişe'nin efk hadisesi (234a/8), Hz. Muhammed'in vefatı (235b/11), Hz. Hasan'ın vefatı (242a/19), Hz. Hüseyin'in vefatı (243a/3).

Hz. Muhammed'e yazılmış bir methiyeyi de (181v/1) barındıran eser son olarak Tenbîh ü Naşihat (249a/1) ve Hâtıme-i Kaşasü'r-Rabgüzî (249b/1) bölümleriyle sona ermektedir.

KE manzum ve mensur parçaları içeren karışık yapıda bir eserdir. Rabguzi olayların anlatımını salt bir şekilde ele almamıştır. Manzum parçalar vasıtasıyla aşk, tabiat, doğa güzelliklerine de yer vererek eseri canlandırmıştır. Bu manzumelerden aşk temalı bir gazel şu şekildedir:

'Ey könlüm awunçası oğrap yırakğa barmağıl

Yarlıkâ yalguz anañnıñ bağrını ulturmağıl

Uşbu kitmekdin ölmekimni tiler érseñ senā

Men öñünde öleyin sen içimni yandurmağıl' (50b/10-11)

Doğa ile ilgili olan beyitlerinden bir örnek ise şu şekildedir:

'Lāle sağrağın içerde sayrar esrüp sanduvaç

Turna ün tartıp öterde sekrişür baqlan közı' (68b/3)

KE'de 484 dize tutan 23 şiire yer verilmiştir (Ata 1997: XVI). Rabguzi bu manzumeleri kıssaların arasına ve olayların akışına uygun olarak ustaca yerleştirmiştir. Ayrıca olayların akış bütünlüğü çerçevesinde kendi dizelerine de yer vermiştir. Bu durum Rabguzi'nin din dışı konulardaki söz söyleme yeteneğinin de bir göstergesidir (Ata 1997: XVII).

2.1.4. Eserin Nüshaları

KE'nin çoğunluğu yurt dışında olmak üzere birçok nüshası vardır. Bu nüshaların eski tarihli olanlar üzerine yapılan çalışmalar oldukça değerlidir. Sonradan istinsah edilen nüshalar da Türk dili tarihinin gelişim ve değişiminin izlenmesi açısından önem taşımaktadır.

2.1.4.1. Londra Nüshası

British Museum Add. 7851 numarada kayıtlı olan Londra nüshası, 22 x 17.5 cm olup her sayfada 21 satır olmak üzere 249 varaktır. Yazı çeşidi nestalik, nesih olan bu nüsha eserin dil özelliklerini yansıtmaya bakımından en iyi ve en eski olanıdır. Hacı Muhammed b. Dust Muhammed Hacı Vezirî tarafından XV. yüzyılda istinsah edilmiştir. Fakat nüshanın birden fazla müstensihin elinden çıkmış olma ihtimali vardır. Bu sebeple Ata nüsha hakkındaki kesin bilgiye daha detaylı bir inceleme sonucunda ulaşılabileceğini belirtir (2002: 19). Londra nüshası, KE üzerine yapılmış çalışmaların birçoğuna kaynaklık etmiştir. British Museum'da bulunan bu nüsha 1948 yılında K.Grönbech² tarafından Kopenhagen şehrinde yayımlanmıştır.

2.1.4.2. Leningrad Nüshaları³

Leningrad kütüphanelerinde altı farklı nüsha tespit edilmiştir.

1. Leningrad, Public Library, T.H.C. 71 (16.yy?).
2. Leningrad, Or. İnst., C245 (1600).
3. Leningrad, Public Library Dorn 507 (Kaufman Derlemesi, 17.yy).
4. Leningrad, Or. İnst., D45 (18.yy).
5. Leningrad, Or.İnst. D46.
6. Leningrad, Or. İnst. D43.

² Kaare Grönbech, *Rabguzi Narrationes de Prophetis*, Cod. Mus. Brit. Add. 7851, (=Monumenta Linguarum Asiae Maioris 4) Kopenhagen, 1948 (Ata 1997: XX).

³ Hendrik Boeschoten, *The Leningrad Manuscripts of Rabuguzi is Qisas*, Türk Dilleri Araştırmaları, Ankara, 1992, s. 47-49 (Ata 1997: XX).

2.1.4.3. İsveç Nüshaları

İsveç'te iki farklı kütüphanede tespit edilmiş iki nüsha bulunmaktadır:

1. University Library of Uppsala, Sweden, Nova 578 ve 580.
2. University Library of Lund, Sweden, Universitäts bibliothek.⁴

2.1.4.4. Paris Nüshası

Paris Bibliothèque'de bulunan bu nüsha 18.yüzyıla aittir.⁵

2.1.4.5. Bakü Nüshası

Bakü nüshası Azerbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsü'nde araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. 185 varaktan müteşekkildir. 1552 yılında Mengli Hacı İbn Murad İbn Saaadet Abdülhâni tarafından talik yazı ile yazılmıştır.

2.1.4.6. Tahran Nüshası

Sonradan ortaya çıkmış olan bu nüshanın sondan bir varağı eksiktir. İmla ve ses özellikleri bakımından Londra nüshasından bazı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar Cin'in çalışmasında dipnotlar ile gösterilmiştir (Cin 2010: 237-245).

2.1.4.7. Kazan Nüshası

Kazan Devlet Üniversitesi el yazmaları bölümünde T-9 numarada kayıtlı olan yazmanın 1b- 218b arasında yer alan kısmı KE'dir. 19. yüzyılda istinsah edilen nüshanın müstensihî belli değildir. Talik yazı ile yazılan bu nüsha 441 sayfadan oluşmaktadır (Gözütok 2008:3).

2.1.4.8. Diğer

Şimdiye kadar saydığımız tüm nüshaların dışında KE'nin XIX. yüzyıla ait Özbekistan'da bulunan yedi el yazması⁶ vardır. Ayrıca Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde dört el yazması⁷ da bulunmaktadır (Gözütok 2008: 2).

⁴ Gunnar Jarring, *Studien zu einer ost türkische Lau tehere*, Lund 1933, s. 20 (Ata 1997: XX).

⁵ Edgar Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, Bd. II, Paris 1933, s. 138 (Ata 1997: XX).

2.1.5. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Eser gerek konusu gerek sade dille yazılmış olmasından dolayı çokça okunmuştur. Bunu eserin yazma ve matbu nüshalarının çok olmasından yola çıkarak söyleyebiliriz. KE yerli ve yabancı Türkologlarca hemen her dönemde çalışmaya değer bulunmuştur. Eser üzerine yapılan yerli ve yabancı çalışmalardan bazıları şunlardır:

1. Eser üzerine yapılan ilk çalışma 1859 tarihli olup Nikolay İvanoviç İlminsky'e aittir. İlminsky Petersburg ve Kazan'daki nüshaları karşılaştırarak *Kısas-ı Rabgūzi* adıyla Kazan'da bastırmıştır. İlk olması sebebiyle önemlidir.⁸
2. Nikolay Ostroumov 1874 tarihinde yaptığı çalışmasında Hz. Muhammed kıssası üzerinde durmuştur.⁹
3. Şemsüddin Hüseyin, KE üzerine 1881 tarihli çalışması bulunmaktadır.¹⁰
4. Nikolay Katanov KE'deki İsa ve Meryem kıssaları üzerine çalışmıştır (1894).¹¹
5. Platon Mihayloviç Melioranskiy, KE'de yer alan Salih kıssasını işlemiştir (1897).¹²
6. Jozsef Thúry, Budapeşte'de yaptığı çalışmasında KE hakkında bir değerlendirme yapmıştır (1904).¹³
7. Gulam Hasan Arifgan, *Rabgūzi Kısasü'l-Enbiya* adıyla KE'nin taş baskısını yapmıştır (1916-1917).¹⁴
8. Jakob Schinkewitsch, Londra nüshasını esas alarak sentaksı üzerinde çalışmıştır (1927).¹⁵ Eserin Türkçeye çevirisi *Sabit Paylı* tarafından yapılmıştır (1947).¹⁶

⁶ Özbek Edebiyatı I, Taşkent, Fen Neşriyatı, s. 178, 1978 (Gözütok 2008: 2).

⁷ Almaz Yazberdiyev, Doğuda Matbu Yayınların Tarihi (Türkçesi: Ahmet Annaberdiyev) Kaknüs Yay., İstanbul 2005 (Gözütok 2008: 2).

⁸ Nikolay İvanoviç İlminski, *Kısas-ı Rabguzi*, Kazan, 1859 (Ata 1997: XX).

⁹ Nikolay Ostroumov, *Kritičeskiy razbor Muhammedanskogo učenija o prorokax*, Kazan 1874, (Ata 1997: XX).

¹⁰ Hüseyin Şemseddin, *Kısas-ı Rabguzi*, Kazan 1881 (Ata 1997: XX).

¹¹ Nikolay Katanov, "Musulmanskie Legend. Teksti i perevodi", Zapiski İmperatorsky Akademii Nauk XXV, 1894 (Ata 20002: 21).

¹² Platon Mihayloviç Melioranskiy, Skazanie proroke Salihe, St. Petersburgs 1897, s. 279-308 (Ata 2002: 21)

¹³ Jozsef Thúry, *Török nyélvemlek a 14. Század végéig*, Budapeşte 1903, s. 16-17 (Ata 2002: 22).

¹⁴ Gulam Hasan Arifgan, *Rabguzi Kısasü'l-Enbiya*, Taşkent 1916-1917 (Ata 1997: XXI).

9. Abdurrahim Fitret, *Uzbek Edebiyyatı Numuneleri* adlı çalışmasında Yusuf kıssasından manzum ve mensur bir parça ile birlikte Nuh Tufanı ile ilgili bir parçayı işlemiştir (1928).¹⁷

10. Mehmet Fuat Köprülü İslam Ansiklopedisi'nin Çağatay Edebiyatı maddesinde Harezmi Türkçesi dönemi eserlerini değerlendirirken KE hakkında genel bir bilgi vererek dili ve edebî içeriği üzerinde durmuştur (1945).¹⁸

11. Kaare Grönbech, KE'nin Londra nüshasının tıpkıbasımını yapmıştır (1948).¹⁹

12. Saadettin Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri* çalışmasında Malov (1930) ve Fitret (1928) çalışmalarında yer alan İsmail ve Yusuf kıssaları üzerine çalışmıştır (1950).²⁰

13. Abrajeev KE'yi dil özellikleri bakımından incelemiştir (1957).²¹

14. İsmailov Fazilov eserin Londra nüshasını esas alarak Özbek harflerine çevirmiştir (1991).²²

15. Naile Hacıyeva KE'nin Bakü yazması üzerine bir çalışma yapmıştır (1994).²³

16. Aysu Ata Çalışması

Ata'nın KE üzerine yapmış olduğu çalışma 1997 tarihli olup Türkiye'de yapılmış olan KE çalışmalarının en kapsamlısıdır. Ata'nın çalışması (I) *Giriş-Metin-Tıpkıbasım*²⁴ ve (II) *Dizin*²⁵ olmak üzere 2 ciltten oluşmaktadır.

1. ciltte Ata *Giriş* bölümüyle (s. XI, XL) eserin adı, yazarı, yazılış amacı, konusu, ithaf edildiği kişi ve yazıldığı tarih ile ilgili bilgileri sunar. Eserin konusu ile ilgili kısımda

¹⁵ Jakob Schinkewitsch, "Rabguzi's Syntax" MSOS II, Sayı: XXIX, 1927 (Ata 1997: XXI).

¹⁶ Sabit Paylı, "Rabguzi's Syntax", TDAY Belleten III, Sayı: 8-9-10-11, 1947.

¹⁷ Abdurrahim Fitret, *Uzbek Edebiyyatı Numuneleri*, Taşkent 1928, s. 104-112.

¹⁸ Mehmet Fuat Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt III, İstanbul: 1945, s. 270-332.

¹⁹ Kaare Grönbech, *Rabguzi, Narrationes de Prophetis*, Kopenhagen 1948.

²⁰ Sadettin Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, DTCF Yay., No: 62, Ankara 1950.

²¹ Abrajeev, Sloche predlojenie (gpotaksis) u proze "Kıssası'l-anbie" Rabguzi Presatelya XIV veka, Samarkand 1957, No: 73, s. 125-140. (Ata 2002: 20).

²² İsmailoviç Fazilov, *Qisasi Rabguziy*, Taşkent 1991 (Ata 2002: 21).

²³ Naile Hacıyeva, "Rabguzi'nin Kıssası'l-Enbiya Eserinin Bakü Yazması", *Türk Dili*, S. 514, Ekim 1994, s. 292-295.

²⁴ Aysu Ata, *Kıssaşu'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, TDK Yay., Ankara 1997.

²⁵ Aysu Ata, *Kıssaşu'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, TDK Yay., Ankara 1997.

eserin dili ve edebî mahiyeti üzerine oldukça doyurucu açıklamalarda bulunur. Eserin nüshalarını ve bu nüshalar üzerine yapılan çalışmaları aktaran Ata eserin dil tarihi açısından yeri ve öneminden bahsederek KE'yi imla, fonetik, morfoloji ve sentaks özelliklerinin ile söz varlığı açısından da değerlendirmiştir. 2. cilt olan *Dizin* kitabında eserde yer alan kelimeler alfabetik sırayla verilmiştir. Metinde geçen bütün kelimelerin yer aldığı bu çalışmanın son 30 sayfasında da özel adlar dizini yer almaktadır.

17. KE'nin 19. yüzyılda istinsah edilen Kazan nüshası Avni Gözütok tarafından çalışılmıştır. Çalışmada nüshanın baştan ve sondan olmak üzere örnekleri verilmiştir. Kazan nüshasında yer alıp Londra nüshasında yer almayan ya da her iki nüshada da bulunan fakat anlam ve okuma olarak farklı değerlendirilmiş olan kelimelere yer verilmiştir (2008).²⁶

18. İmla ve ses özellikleri bakımından Londra nüshasından farklılıklar gösteren Tahran nüshası üzerine Ali Cin'in bir çalışması mevcuttur. Cin bu farklılıklara birkaç varak üzerinden ulaştığını ve bu nüshanın tamamının çalışılması gerektiği düşüncesindedir (2010).²⁷

19. Aysu Ata'nın çalışması üzerine bir incelemesi bulunan Resul Özavşar metinde ve metnin gramatikal dizininde yer alan bazı okuma ve anlamlandırmalara düzeltme teklifleri yapmıştır (2012).²⁸

²⁶ Avni Gözütok, "Rabgûzî, Kısasu'l Enbiyâ: XIX. Yüzyıla Ait Bir Kazan Yazması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 37*, s. 1-29, Erzurum 2008.

²⁷ Ali Cin, "Rabguzi'nin Kısasu'l-Enbiyasının Tahran Nüshası", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, s. 237-245, Winter 2010.

²⁸ Resul Özavşar, "Kısasu'l-Enbiyâ Üzerine Düzeltmeler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, s. 2457-2472, Fall 2012.

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. SES DEĞİŞMELERİ

Bir dildeki kelimeler var oldukları süre içerisinde hep aynı şekilde kalmazlar. Kullanıldıkları süre içerisinde bazı ses değişmelerine uğrarlar. Ergin, ses değişmeleri *değişiklik ve gelişme* olmak üzere iki kısımda incelenir. Ses değişikliği, bir sesin kullanımının sona ererek yerini kendisine yakın bir sese bırakması iken ses gelişimi bir sesin yerini yakın veya uzak tamamen başka bir sese bırakması olayıdır (2013:80). Bazılarının sebepleri belli iken çoklukla sebepleri bilinmeyen ses değişimlerinde bazı kelimeler ses değişikliğine uğrarken kelimenin kökü ya da türemiş bazı şekilleri de bu değişimlerden etkilenebilir (Öztürk 2003: 2). Türkçe eklemeli bir dil olup kelime yapımı ve çekimler hep son ek ile yapıldığından kelimeler geniş ölçüde ses değişikliğine uğrarlar (Özkan 2009: 116). KE’de birçok ses değişimi örneğini görmekteyiz. Bu örneklerden bazıları alt başlıklar hâlinde şu şekilde verilmiştir:

1.1. ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ

Çıkarıldıkları esnada boğumlanma noktaları birbirinden farklı olan ünlü seslerin arka arkaya söylenmesi güçlük yaratabilir. Bu güçlük sesin kendinden önce veya sonraki sese olan yaklaşımı sonucunda ortadan kalkar. Ata, KE metninin transkripsiyonunda a, e, ê, ę, ı, i, o, ô, u, ü olmak üzere 10 ses kullanmıştır. /e/ ve /i/ arasında yer alan kapalı /e/ (è) sesinin Türkçenin tarihî dönemlerde tartışla geldiği malumdur. Bu sesin belirsizliği KE’de daha karmaşık bir hâl almıştır. Ata eserinde /e/’nin 3 farklı kullanımını /e/, /è/ ve /ę/ olarak tespit etmiştir.

Metinde tespit edilen ünlü değişimleri alt başlıklar altında verilmiştir.

1.1.1.Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

İlk hece dışı yuvarlak ünlülerin gelişen dudak uyumu çerçevesinde ve ilerleyici benzeşme yoluyla düzleştiği örnekler mevcuttur. Bu temayülü gösteren kelimeler örnekleriyle gösterilmiştir.

1.1.1.1. o > a

1.1.1.1.1. Kelime Ortasında Görülen -o-> -a- Değişimi

Şu örnekte kök hecede bulunan yuvarlak /o/ sesinin düzleşerek /a/ olduğu görülmüştür:

*kow*²⁹ > *kaw*- (krş. *kow*- 249b/6)

bir böri ol bōrilerni *kawar*. ‘Bir kurt o kurtları kovar.’ 69a/4

1.1.1.2. u > ı

1.1.1.2.1. Ekte Görülen u > ı Değişimi

Kelimenin bünyesinde bulunan ekin /u/ sesinin /ı/ sesine dönüştüğü tespit edilmiştir.

*yoķaru*³⁰ > *yoķarı* (krş. *yoķaru* 180b/2)

elgin *yoķarı* kötürdi. ‘Elini yukarı kaldırdı.’ 69a/21

1.1.1.3. ü > i

Kelimenin ilk hecesinde ve sonraki hecelerinde yer alan yuvarlak ünlülerin ilerleyici benzeşme yoluyla düzleştiği görülmüştür. Bu düzleşme olayı bazı kelimelerde Batı Türkçesine yakın olan ses uyumunu yakalarken bazen de bu uyumu bozduğu görülür.

1.1.1.3.1. Kelime Başında Görülen ü- > i- Değişimi

*ünde*³¹ > *inde*- (krş. *ünde*- 91b/12)

ölügni mü *indeyürsen*? ‘Ölüyü mü çağırıyorsun?’ 170a/20

1.1.1.3.2. Kelime Ortasında Görülen -ü- > -i- Değişimi

*bēdük*³² > *biyik*

²⁹ Eski Uygur T. *koğ*- şeklinde görülen fiilin Harezmi T. eserlerinde *kav*- (NF 213/16, HŞ 2245), *kaw*- (NF 379/11) ve *kov*- (HŞ 4238) varyantları bulunmaktadır.

³⁰ Göktürk T. *yoķaru* > Eski Uygur T. *yoķaru* > Karahanlı T. *yoķaru* olarak görülen kelimenin Harezmi Türkçesi eserlerindeki varlığı *yoķaru* (ME 10/3, KE 7a/7) ve *yoķarı* (KE 69a/21, MN (1) 7/13) şeklindedir.

³¹ ET’de *ün* olarak görülen kelimenin Harezmi Türkçesi eserlerinde basit isim yapısında iken *ün* (ME 97/5, MN (1) 5/2, KE 26a/15); fiil yapıсындаysa ise birkaç örnekte bünyesindeki ünlüsünün düzleşerek *inde*- (bkz. örnek, HKT 230a/2) şekline dönüştüğü görülür.

biyik binālar kıparmak ‘büyük binalar inşa etmek’ 177a/4

*büt*³³ > *bit*-

bu iş *bitse* seni āzād kılayın. ‘Bu iş bitince seni azat edeyim.’ 204b/14

1.1.1.3.3. Kelime Sonunda Görülen -ü > -i Değişimi

*berü*³⁴ > *beri* (krş. *berü* 16b/6)

Ḥavvādın *beri* tişide Zelīḥādın körklüg yok erti. ‘Havvadan beri kadınlarda Zeliha’dan güzeli yoktu.’ 81b/16

1.1.1.3.4. Ekte Görülen ü > i Değişimi

*bilgüçi*³⁵ > *biliçi*

ölüm *biliçisi* turur. ‘Ölüm habercisidir.’ 56a/16

*ilgerü*³⁶ > *ilgeri* (krş. *ilgerü* 62b/14)

ey taş *ilgeri* kēlgil. ‘Ey taş, ileri gel.’ 153a/15

1.1.2. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

KE’deki bazı kelimelerde yuvarlak ünlülerin gerileyici ve ilerleyici benzeşme yoluyla düz ünlüleri kendilerine benzettikleri görülür. Bunlardan en sık görüleni /b/, /v/ ve /w/ gibi dudak ünsüzlerinin etkisiyle oluşan örneklerdir.

1.1.2.1. a > o

*awuç*³⁷ > *owuç* (krş. *awuç* 116b/17)

³² Göktürk T. *bēdük* > Eski Uygur T., Karahanlı T. *bēdük* şeklinde görülen kelime Harezmi T. eserlerinde *bedük* (HŞ 852,), *biyik* (KE 167a/3), *böyük* (NF 378/11, ME 160/4) olarak yer almaktadır.

³³ ET *büt*- olarak görülen fiilin Harezmi T. eserlerinde *bit*- (KE 204b/14, MM 152/4, HŞ 3858) varyantı tespit edilmiştir.

³⁴ Göktürk T. *bērü* > Eski Uygur T. *berü* > Karahanlı T. *berü* > *beri* seyrinde gelişen kelimenin Harezmi T. eserlerinde *beri* (KE 119a/2, ME 157/1), *berü* (NF 113/13, KE 13a/16, ME 123/2) ve *birü* (HŞ 108) olduğu tespit edilmiştir.

³⁵ ET ve Harezmi T. *bilgüçi* olarak görülen kelime KE’de bir örnekte *biliçi* olarak yer almaktadır.

³⁶ ET *ilgerü* olan kelimenin Harezmi T. *ilerü* (ME 18/8), *ilgerü* (KE 58b/4, HŞ 1780), *ilgeri* (KE 181b/2) olmak üzere birkaç varyantının bir arada kullanıldığı görülmüştür. Bu çeşitliliğin en fazla görüldüğü eser KE’dir.

Cebra'ıl bir *owu*ç toprak aldı. 'Cebraıl bir avu

ç toprak aldı.' 60b/19

1.1.2.1.1. Kelime Ortasında Görülen -a- > -o- Değişimi

*bar*ğ³⁸ > *bor*ğ (krş. *bar*ğ 59a/13)

Avacnıñ ewi *bor*ğı yok erdi. 'Avac'ın evi barkı yoktu.' 23b/17

*tawar*³⁹ > *towar* (krş. *tawar* 49a/4)

Karunğa berilgen mal *towar* bizge me berilgey. 'Karun'a verilen mal mülk bize de verilecek.' 124b/7

1.1.2.2. e > ö

Harezmi Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan bir ses olayı da /e/'lerin /ö/ sesine dönüşme olayıdır. KE'de de /e/ seslerinin /ö/ sesine dönüştüğü örneklere rastlamaktayız.

1.1.2.2.1. Kelime Başında Görülen e- > ö- Değişimi

*eksük*⁴⁰ > *öksük* (krş. *eksük* 210a/3)

bezekleri *öksük* turur. 'Süsleri eksiktir.' 215a/16

*etük*⁴¹ > *ötük* (krş. *etük* 222a/3)

Belkıs *ötük* çıkarıp adağın yalıñ kıldı. 'Belkıs ayakkabısını çıkarıp ayağını çıplak bıraktı.' 150a/18

*ew*⁴² > *öw* > *öy* (krş. *ew* 59b/14)

³⁷ Karahanlı T. *awu*ç ve *avu*ç olarak görülen kelimenin Harezmi T. *awu*ç (NF 73/17, KE 116a/16), *avu*ç (KE 114b/11, HŞ 2744) ve *owu*ç (KE 5b/14) olmak üzere üç varyantı görülmektedir.

³⁸ ET'de *bar*ğ şeklinde görülen kelime Harezmi T. *bar*ğ (NF 77/10, KE 59r/13, ME 166/1) ve *bor*ğ (KE 23b/17) varyantları ile kullanılmıştır.

³⁹ Göktürk T. *tabar* > *tıwar* (muhtemelen ağız özelliği yansıması) > *tawar* Eski Uygur T. *tabar* > *tawar* > *tavar* Karahanlı T. *tawar* > *tavar* şeklinde izlenen kelime Harezmi T. *tawar* (NF 64/2, mm 193/1, HŞ 1005), *tavar* (KE 115b/3), *tıwar* (ME 196/7) şeklindedir. Kelimenin *towar* varyantı sadece KE'de tespit edilmiştir.

⁴⁰ Göktürk T. *eksük* > Eski Uygur T. *egsük* > *egsüg* Karahanlı T. *eksük* > *eksik* olarak izlediğimiz kelime Harezmi T. çeşitlilik göstermektedir. Bu dönem eserlerinde *eksük* (NF 38/10, me 13/2, MM 5/3), *eksik* (İML 151), *öksük* (KE 2b/15), *igsük* (HŞ 2870) varyantları tespit edilmiştir.

⁴¹ ET'de *etük* olarak gördüğümüz kelime Harezmi T. eserlerinde *etük* (bkz. örnek), *edük* (KE 118b/6, ME 30/3, mm 184/1), *ötük* (150a/18) olmak üzere birden fazla varyantıyla yer almaktadır.

kimersen *öyünge* yavutmağıl. ‘Kimseyi evine yaklaştırma.’ 183a/13

ewlög* > *öwlög (krş. *ewlög* 45b/2)

öwlögüm üze ant içtim. ‘Eşim üzerine yemin ettim.’ 19a/3

ewür*⁴³ > *öwür- (krş. *ewür*- 2b/20)

bıçak yüzün arkasına *öwürdüm*. ‘Bıçağın yüzünü arkasına çevirdim.’ 71a/17

1.1.2.2.2. Kelime Ortasında Görülen -e- > -ö- Değişimi

çekürge*⁴⁴ > *çökürge

çökürge ıddı. ‘Çekirge gönderdi.’ 114a/17

sew*⁴⁵ > *söw- (krş. *sew*- 189a/2)

öz eriñni *söwgi*l. ‘Kendi kocanı sev.’ 80a/6

telük*⁴⁶ > *tölük (krş. *telük* 240b/8)

suwları öte *tölükler* yarattı. ‘Suları geçerek delikler oluşturdu.’ 115b/18

teş*- > *töş- (krş. *teş*- 149a/1)

tegmeyin *töşülsün*. ‘Değmeden deşilsin.’ 148b/2

1.1.2.3. i > ü

1.1.2.3.1. Kelime Sonunda Görülen -i > -ü Değişimi

⁴² Göktürk T. *eb* > *ew* Eski Uygur T. *eb* > *ev* Karahanlı T. *ew* > *ev* olarak görülen kelime Harezmi T. eserlerinde *ev* (KE 18a/3), *ew* (NF 18/17), *ew* (ME 166/1, MM 300/3), *öw* (KE 164a/9), *öy* (KE 218b/21) olarak tespit edilmiştir.

⁴³ Göktürk T. *ewür*- > Eski Uygur T. *ewir*- > *evir*- > Karahanlı T. *ewür*- > *ewir*- olan fiilin Harezmi T. eserlerinde *evür*- (HŞ 1724), *ewür*- (NF 280/12, ME 66/8), *öwür*- (bkz. örnek), *ivür*- (HŞ 724) şekilleriyle kullanıldığı tespit edilmiştir.

⁴⁴ ET’de *çekürge* olarak görülen kelime KE’de ڪرڪر *cekürge* (114a/9) ve ڪرڪر *çökürge* (114a/17) olmak üzere iki ayrı biçimde görülmüştür.

⁴⁵ Göktürk T. *seb*- > Eski Uygur T. *sev*- > *sév*- > Karahanlı T. *sew*- > *sev*- olarak görülen fiilin Harezmi T. eserlerinde *sev*- (NF 8/11), *sew*- (NF 169/8, ME 35/1, HŞ 163), *söw*- (NF 229/1) şekilleriyle kullanıldığı tespit edilmiştir.

⁴⁶ ET’de *tel*- olarak görülen fiilin Harezmi T. *tel*- (28b/13), *töl*- (KE 176a/10), *del*- (ME 92/1), *dil*- (ME 70/8), *til*- (HŞ 4507) olmak üzere birçok varyantı bulunmaktadır.

*yöri*⁴⁷ > *yörü*-

adağda *yörürler*. ‘Ayakta giderler.’ 139b/13

1.1.2.3.2. Ekte Görülen i > ü Değişimi

1.1.2.3.2.1. İlgi Hâli Ekinde Görülen i > ü Değişimi

KE’de ilgi eki çoğunlukla düz ünlülü şekliyle kullanılır: kamuğ *maḥlūḳātın* yègreki ‘bütün yaratılmışların en iyisi’ (57b/2), *menāreniḡ* tēpesiḡe ‘minarenin tepesine’ (113b/19), *meniḡ* ḳulum ‘benim kulum’ (80a/18), *Zelīḥān* köḡli ‘Zeliha’nın gönlü’ (108a/15). Düz ünlülü örneklerin yanında ilgi ekinin bazen de yuvarlaklaştığı tespit edilmiştir:

kimüḡ içinde ‘kimin içinde’ 41a/13

senüḡ fermānıḡ ‘senin emrin’ 23b/1

senüḡ yarlıḳın ‘senin emrin’ 23a/14

1.1.2.3.2.2. İyelik Ekinde Görülen i > ü Değişimi

Teklik 3. şahıs iyelik ekinin “tut ağacının *ḳabuḳın* alıp ‘dut ağacının kabuğunu alıp’ (120a/20), *kōzi* taṣḳarı tüşdi ‘gözü dışarı düştü’ (135a/6), Nūḥ ‘aleyhi’s-selām *uruḡındın* ‘Nuh aleyhi’s-selam soyundan’ (37a/11)” gibi birçok örnekte düz ünlülü kullanıldığı görülmektedir. Metinde tespit edilen şu kelimelerde ise ekin ünlüsünün yuvarlaklaştığı tespit edilmiştir:

küçüḡe küwenür érdi. ‘Gücüne güveniyordu.’ 61b/14

yüzüḡe tüwkürdi. ‘Yüzüne tükürdü.’ 23b/8

1.1.3. Geniş Ünlülerin Daralması

1.1.3.1. a > ı

⁴⁷ ET *yori* > *yöri*- > *yüri*- seyrinde gelişen fiilin Harezmi T. eserlerinde *yöri*- (NF 60/8, MM 398/2), *yörü*- (NF 351/7, MM 381/3), *yüri*- (HŞ 2435) şeklinde varyantları görülmektedir. Fiilin KE’de *yörü*- ve *yöri*- olmak üzere çok sayıda ikili kullanımı mevcuttur.

Türk yazı dillerinde düzenli olmayan ve zor açıklanan $a > ı$ değişmesi görülmektedir. Öner, /a/ sesinin /ı/ sesine çevrilmesinin sebeplerinden biri olarak /a/ sesinin Türk yazı dillerinde birinci hecede vurgusuz olmasını ileri sürer. Kelime içinde sağlam olmayan yerinden dolayı da $a > ı$ ses değişikliğinin görüldüğünü belirtir (Öner 2011:24). Eserimizde bir örnekte ilk hecedeki /a/ sesi /ı/ sesine dönüşmüştür.

1.1.3.1.1. Kelime Ortasında Görülen -a- > -ı- Değişimi

taş > tış

ķamuğ yemiş üç türlüğ turur kiminiñ *tışı* yenür. ‘Bütün yemişler üç türdür, kiminin dışı yenir.’ 12b/17

1.1.4. Kalın Ünlülerin İncelmesi

1.1.4.1. ı > i

1.1.4.1.1. Kelime Başında ı- > i- Değişimi

*inanç*⁴⁸ ‘inanç’ (<inan- ‘güvenmek’ +ç)

ey ümmetler *inançı* ‘ey ümmetler inancı’ 237b/1

1.1.5. /è/ Meselesi

/i/ ve /e/ sesi arasında yer alan *kapalı e* sesinin varlığı Türkçenin yazıya geçirilmesinden itibaren tartışma konusu olmuştur. Kapalı e sesi ilk olarak Türkçenin bilinen ilk yazılı kaynakları olan Orhun yazıtlarında yer almıştır (Erdem, Gül 2006: 112). Burdan yola çıkarak Türkçenin ilk kullanımından itibaren bu sesin var olduğu söylenilebilir. Sesin tartışılmasının sebebi ise alfabede tam olarak bir karşılığının bulunmamasıdır. Birçok araştırmacı bu sesin varlığı ve yaygın bir şekilde kullanıldığı konusunda hemfikirdir. Bu fikrin karşısında yer alan ya da sesi farklı kategoride değerlendiren araştırmacılar da mevcuttur. Harezmi Türkçesi dönemine ait eserlerde /è/ ve /i/ yazımının herhangi bir kurala bağlanmaması kullanımının da sürekli değişmesine yol açmıştır. /è/’nin /i/’ye geçişinin yeri ve tarihi tam olarak saptanamasa da /è/’nin 14. yüzyılın ortasına kadar

⁴⁸ Kelimenin imlaya uygun şekilde inanç ve inanç olmak üzere iki varyantı bulunur. Kelimenin tercihen inanç şeklinde okunması sonucunda görülen bir ses değişimidir.

muhafaza edildiği ve bu tarihten sonra i(e?)’ye geçişin sıklaştığı söylenilebilir (Sertkaya 2011:7).

Harezmi dönemi eserlerindeki *kapalı e* hakkındaki görüşlere baktığımızda Hacıeminoğlu ‘*Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri*’ adlı kitabında sesin varlığını kabul ederek i’ye temayülün daha fazla olduğunu söyleyip hatta aslında e olduğu hâlde i olarak yazılmış olan birçok örnek sunar. Ayrıca sesin elif (ا) ile karşılanan, üstün ile gösterilen iki şekli olmasının karmaşa yarattığı görüşü de sunulan bilgiler arasındadır (2000: 9-10). Yüce, sesin varlığını kabul ederek çalışmasında (ME) yer alan örnekleri verir (2014: 18). Argunşah MM adlı eserde kapalı e meselesini bir kelimenin bazen y’li bazen y’siz yazılmış olmasından kaynaklanan bir karışıklık oluşturduğunu ifade eder. Fakat aynı kökten türemiş kelimelerin birisinde dahi /i/’li yazım tespit edildiğinde yazımı nasıl olursa olsun hepsinin /è/ ile okunması gerektiğini dile getirmiştir. Argunşah kelimenin hangi imla ile yazıldığının bir önemi olmadığını vurgulayarak; özellikle birincil kapalı /e/ seslerinin yazımına bakılmadan dönemin bütün metinlerinde /è/ olarak okunması ve ikincil kapalı e seslerinin de dönem metinleriyle kıyaslayarak tespit edilmesi gerektiği görüşündedir (2006: 58).

KE’de bu meselenin daha da karmaşık bir hâl aldığını ikili hatta üçlü yazımının olduğunu dile getiren Ata, eser dizininde bütünlük sağlamak açısından *kapalı e* seninin tek harfle karşılandığını söylemektedir (1997: XXVII). Bu karışıklıkla ilgili genel görüş sorunun ilk hecedeki i/e sesi veren harfin yazımında bazen y’li, bazen y’siz bazen de sadece üstün ile yazılmasından kaynaklandığı ve bu sorunun çözüme kavuşmasının zor olduğudur.

Eserimizde Arap harfli metinde kapalı e sesini ye (ے) harfi ile karşılayan kelimeler sayıca fazla olup bazı örnekleri şu şekildedir: *bêl* (17b/6), *bêr-* (4b/20), *bêş* (163a/6), *êki* (43b/12), *êkindük* (140a/21), *êl-* (100a/2), *êlet-* (54b/1), *êr-* (86b/18), *êt-* (187a/3), *êw* (101b/3), *kêçe* (33a/4), *kêl-* (164b/1), *kêşeş-* (73a/12), *nê* (115b/2), *tê-* (241a/6), *têgür-* (25a/1), *yêl* (3a/10), *yêt-* (86b/19), *yêyim* (160a/12).

1.2.ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

1.2.1. Süreksiz Ünsüzlerin Süreklileşmesi

1.2.1.1. *ķ* > *h*

Türkçe kökenli birçok kelimedede görülen en önemli ses olaylarından biridir (Ergin 2013: 97). Eski Türkçenin art damak ünsüzü olan /ķ/ sesi ön ve iç seste sızıcılaşarak /h/ sesine dönüşmüştür.

1.2.1.1.1. Kelime Başında Görülen *ķ*-> *h*- Değişimi

Ön seste bir örnek tespit edilmiştir.

*ķatun*⁴⁹ > *hatun* ‘kadın’

er *hatunıge* talāk berse ‘adam kadına boşanma verse’ 213a/6

1.2.1.1.2. Kelime Ortasında Görülen -*ķ*- > -*h*- Değişimi

Kelimenin iç sesinde görülen -*ķ*- > -*h*-değişiminin örnekleri aşağıda verilmiştir:

*aķsaķ*⁵⁰ > *aķsaķ* ‘aksak’ (krş. *aķsaķ* 111a/16)

aķsaķ yaratmasa ėrdim ‘aksak yaratmasaydım’ 10b/7

*aķsur*⁵¹ > *aķsur*- ‘aksır-’

aķsurdı. ‘Aksırdı.’ 6b/13

*aķtar*⁵² > *aķtar*- ‘boşalt-’

yükin *aķtardılar*. ‘Yükünü boşalttılar.’ 97b/2

*oķķa*⁵³ > *oķķa*- ‘benzemek’

⁴⁹ ET’de *ķatun* olan kelimenin Harezmi T. eserlerinde *ķatun* (İML 149) ve *hâtûn* (NF 18/11, HŞ 413, ME 27/1) şeklinde iki varyantının bulunduğu tespit edilmiştir.

⁵⁰ ET’de *aķsa-* olarak görülen fiilin Harezmi T. *aķsa-* (İML 112) ve *aķsa-* (İML 122, bkz. örnek) olmak üzere iki varyantı görülmüştür.

⁵¹ ET’de *aķsur-* olan fiil Harezmi Türkçesi’nde *aķsur-* (NF 278/10), *aķsur-* (ME 168/6, KE 6b/13) ve *aķsır-* (İML 113) olarak görülmüştür.

⁵² ET’de *aķtur-* olduğu tespit edilen fiil Harezmi T. *aķtar-* (NF 192/1, KE 97b/16) olarak görülmüştür.

bu elçi biliglig kişigeo^hşayur. ‘Bu elçi bilgili bir kişiye benziyor.’ 174a/13

*ya^kşı*⁵⁴ > *ya^hşı* ‘güzel’

ya^hşı bezep ozdurdı. ‘Güzelce süsleyip gönderdi.’ 190a/15

1.2.1.2. *ḡ* > *y*

Asıl dış ünsüzü olan /d/ sesi süreksiz bir ünsüz özelliği göstermektedir. Bu ünsüz Harezmi Türkçesinde /ḡ/ olmuştur. Metinde bir örnekte sesin korunduğu ve arkaik şekliyle yer aldığı görülmüştür:

*idiş*⁵⁵ ‘kap, çanak’ (krş. *idiş* 93a/1)

idişge kâfûr ve gül-âb toldurup ‘kaba misk ve gül suyu doldurup’ 80b/9

KE’de /ḡ/ seslerinin yanı sıra sık sık *ḡ* > *y* değişiminin örneklerine de rastlanır. Bu değişimin görülmesi Harezmi Türkçesi eserlerinde Oğuzcanın etkisi olarak yorumlanmaktadır. KE’de birçok kelimenin ikili kullanımı olduğunu görmekteyiz:

1.2.1.2.1. Kelime Ortasında Görülen -*ḡ*- > -*y*- Değişimi

Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

*aḡak*⁵⁶ > *ayak* ‘ayak’ (krş. *aḡak* 177a/16)

bir *ayaḡı* ilgeri ‘bir ayağı ileri(de)’ 177a/11

*aḡır*⁵⁷ > *ayır*- ‘ayır-’ (krş. *aḡır*- 46a/10)

yerni kökni birbirindin *ayırḡı*. ‘Yeri göğü birbirinden ayırdı.’ 3a/17

⁵³ Göktürk T. *o^kşa-* > *o^hşa-* Eski Uygur T. *o^kşa-* > Karahanlı T. *o^kşa-* > *o^hşa-* seyrinde izlenen fiilin tarihî dönemlerde her iki varyantının da kullanıldığı görülmüştür. Harezmi T. ile yazılan eserlerde de *o^hşa-* (NF 303/12, ME 34/7, HŞ 3603) olarak görülmektedir.

⁵⁴ Göktürk T. ve Eski Uygur T. *ya^kşı* olan kelime Karahanlı T. itibaren *ya^kşı* ve *ya^hşı* olarak görülmeye başlanmıştır.

⁵⁵ ET’de *idiş* olarak görülen kelime Harezmi T. *idiş* (KE 93a/1, ME 13/6) ve *iyiş* (ME 154/5, İML 168) varyantlarıyla yer almaktadır.

⁵⁶ Göktürk T. *adaḡ* > Eski Uygur T. *adaḡ* > Karahanlı T. *aḡak* > *ayaḡ* > *ayak* olarak görülen kelime Harezmi T. ile yazılan eserlerde *aḡak* (NF 60/10, ME 129/1) ve *ayak* (ME 58/1, MM 198/2) olarak yer almaktadır.

⁵⁷ Göktürk T. *aḡır*- > Eski Uygur T. *aḡır*- > Karahanlı T. *aḡır*- > *ayır*- olarak görülen kelime Harezmi T. *aḡır*- (NF 358/15, HŞ 2856) ve *ayır*- (ME 103/4, KE 118a/18) olarak görülmüştür.

eđer⁵⁸ > **eyer**- ‘takip etmek’ (krş. *eğer*-126a/21)

bizge *eyermesün*. ‘Bizi takip etmesin.’ 178a/19

kađgu⁵⁹ > **kaýgu** ‘kaygı’ (krş. *kađgu*192b/21)

öz *kaýgum* birle ‘kendi kaygımla’ 155a/18

keđim⁶⁰ > **keyim** ‘kıyafet’ (krş. *keğim* 79a/3)

keyim keyip kældiler érse ‘kıyafet giyip geldilerse’ 93b/4

süđre⁶¹ > **süyre**- ‘sürüklemek, sürümek’ (krş. *süğre*- 26a/21)

süyreyü keltürüp ‘sürüyerek getirip’ 246b/2

yađag⁶² > **yayağ** ‘yaya’ (krş. *yağag* 76a/8)

yayağ çökürge keldi. ‘Çekirge yayan geldi.’ 114b/2

yađıl⁶³ > **yayıl**- ‘yayılmak’ (krş. *yağıl*- 107b/18)

sözüm el arasında *yayıldı*. ‘Sözüm halk arasında yayıldı.’ 87a/11

1.2.1.2.2. Kelime Sonunda Görülen -đ > -y Değişimi

keđ⁶⁴ > **key**- ‘giy-’ (krş. *keç*- 76b/10)

öre kıopup *keydi*. ‘Ayağa kalkıp giydi.’ 136b/15

kođ⁶⁵ > **koy**- ‘koy-’ (krş. *koğ*-28a/14)

suwsız *koyar-miz* tédiler. ‘Susuz koyarız dediler.’ 69a/20

⁵⁸ ET’de *eder*- olarak görülen fiilin Harezmi T. *eğer*- (MM 271/2, KE 227b/21) ve *eyer*- (bkz. örnek) olduğu tespit edilmiştir.

⁵⁹ ET’de *kađgu* olarak görülen kelimenin Harezmi T. birçok varyantının olduğu görülmüştür: *kađgu* (HŞ 281), *kaýgu* (ME 77/7, HŞ 3392), *kaýğı* (NF 395/15), *kađgu* (HŞ 1168).

⁶⁰ ET’de *ked*- olarak görülen fiilin Harezmi T. birçok varyantı mevcuttur: *keç*- (NF 102/5, ME 166/1, MM 398/2), *key*- (NF 106/4, ME 112/5), *kiy*- (HŞ 3132), *kiğ*- (HŞ 3016).

⁶¹ Harezmi T. *süğre*- olarak görülen fiilin *süyre*- şekli sadece KE’de bulunmaktadır.

⁶² Bkz. adak

⁶³ ET’de *yağıl*- olarak görülen fiilin Harezmi T. birçok varyantının olduğu görülmüştür: *yağıl*- (KE 61a/1), *yayıl*- (NF 112/6, ME 133/3), *yazıl*- (KE 56a/7).

⁶⁴ ET’de *ked*- olarak görülen fiilin Harezmi T. *keç*- (NF 102/5, ME 166/1, MM 398/2), *key*- (NF 106/4, ME 112/5), *kiğ*- (HŞ 3016), *kiy*- (HŞ 3132) olmak üzere birçok varyantının kullanıldığı tespit edilmiştir.

⁶⁵ ET’de *koğ*- olan fiil Harezmi T. birçok varyantının olduğu görülmüştür: *koğ*- (NF 422/11, ME 90/1, MM 331/3, HŞ 3350), *ko*- (NF 184/5, ME 70/8, MM 75/4), *koy*- (NF 58/16, ME 29/3, MM 98/4, HŞ 4723).

kuḏun- > **ḡuyun-** ‘dökünmek’ (< ḡuy- ‘dökmek’ +un)

suw *ḡuyunur érđi*. ‘Su dökünürdü.’ 153a/13

küḏ-⁶⁶ > **küy-** ‘bekle-’ (krş. *küḏ-* 244b/21)

èki sâ‘at *küydi*. ‘İki saat bekledi.’ 20b/11

1.2.1.3. b > w > v

Harezmi Türkçesinde, Eski Türkçenin kelime içinde ve iki ünlü arasındaki /b/’leriyle kelime sonundaki /b/’leri çoklukla /w/’ye dönüşmüştür. Eserimizde /w/’nin /v/ sesine dönüştüğü tespit edilen örnekler şunlardır:

1.2.1.3.1. Kelime Ortasında Görülen-w- > -v- Değişimi

ḡawuṣ-⁶⁷ > **ḡavuṣ-** ‘kavuş-’ (krş. *ḡawuṣ-* 26a/8)

èkegüniḡ *ḡuḏruḡı ḡavıṣtı*. ‘İkisinin kuyruḡı kavuṣtı.’ 4a/11

sawṡı⁶⁸ > **savṡı** ‘elçi’ (krş. *sawṡı* 137a/8)

savṡımız sen. ‘Elçimiz sensin.’ 2a/13

tabar > **tawar** ‘mülk’

māl *tawar* yıḡdılar. ‘Mal mülk topladılar.’ 75a/7

tewe⁶⁹ > **teve** ‘deve’ (krş. *tewe* 224a/13)

tèveni eşekke kivürür. ‘Deveyi eşeḡe çevirir.’ 94b/20

yalawaṡ⁷⁰ > **yalavaṡ** ‘peygamber’ (krş. *yalawaṡ* 70b/15)

İbrāhīm *yalavaṡḡa* ḡonuk bolup ‘İbrahim peygambere konuk olup’ 54a/1

⁶⁶ ET’de *küḏ-* olarak görülen fiilin Harezmi T. *küḏ-* (KE 244b/21) ve *küy-* (NF 130/12, ME 128/2) olmak üzere iki varyantı mevcuttur.

⁶⁷ ET’de *kabıṣ-* olarak görülen fiilin Harezmi T. üç varyantı mevcuttur: *ḡawuṣ-* (NF 34/16, ME 138/4), *ḡavıṣ-* (KE 47b/21), *ḡavuṣ-* (ME 138/4).

⁶⁸ Göktürk T. *sab* > Eski Uygur T. *saw* > Karahanlı T. *saw* > *sav* olarak görülen kelimenin Harezmi T. *saw* (KE 59a/16) ve *sav* (ME 28/5) olmak üzere iki varyantı görülür.

⁶⁹ Göktürk T. *tebe* > Eski Uygur T. *tebe* > Karahanlı T. *tewe* olan kelime Harezmi T. *tèwe* (MM 175/2), *tewe* (NF 20/6, ME 46/7), *teve* (192a/29), *tive* (İML 92), *tiwe* (HŞ 2001), *dive* (İML 172) olarak görülmüştür.

⁷⁰ ET’de *yalabaṡ* olarak görülen kelimenin Harezmi T. *yalawaṡ* (NF 230/6, ME 8/6, HŞ 120) ve *yalavaṡ* (KE 47b/18, İML 138) olmak üzere iki varyantı tespit edilmiştir.

1.2.1.3.2. Kelime Sonunda Görülen-w > -v Değişimi

*sew*⁷¹ > *sev*- ‘sev-’ (krş. *söw*- 110b/18)

belâsın hem *sever*. ‘Belâsını da sever.’ 196b/7

1.2.1.4. p > f

Metinde bazı /p/ seslerin /f/’ye dönüştüğü tespit edilmiştir. Çağatay Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan p > f değişimi Harezmi sahasından itibaren görülmektedir. Kelimenin her iki şeklinin de yer aldığı metinde bu durum Harezmi Türkçesinin geçiş evresi olması ile açıklanabilir.

1.2.1.4.1. Kelime Ortasında Görülen -p- > -f- Değişimi

Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

*arpa*⁷² > *arfa* ‘arpa’ (krş. *arpa*163b/18)

ey *arfa* etmekin tok yemegen ‘ey tok olduğunda arpa ekmeğini yemeyen?’ 237b/1

*toprak*⁷³ > *tofrağ* ‘toprak’ (krş. *toprak*74a/10)

tofrağ yüklep ‘toprak yükleyip’ 23a/7

*yaprak*⁷⁴ > *yafrağ* ‘yaprak’ (krş. *yaprak*27a/7)

yığaçdın *yafrak* üzmesün. ‘Ağaçtan yaprak koparmasın.’ 97a/14

1.2.2. Sürekli Ünsüzlerin Süreksizleşmesi

1.2.2.1. η > ğ

1.2.2.1.1. Kelime Ortasında Görülen -η- > -ğ- Değişimi

Metinde tespit edilen bir örnek mevcuttur:

*yağan*⁷⁵ > *yağan* ‘fil’

⁷¹ Göktürk T. *seb*- > Eski Uygur T. *seb*- > Karahanlı T. *sew*- > *sev*- şeklinde görülen fiilin Harezmi T. birçok varyantı mevcuttur: *sew*- (NF 169/8, ME 35/1, HŞ 163), *sev*- (NF 8/11, İML 102), *sëw*- (MM 210/2), *söw*- (NF 229/1, 80a/5).

⁷² ET’de *arpa* olarak görülen kelimenin Harezmi T. *arpa* (NF 28/11, HŞ 1207) ve *arfa* (bkz. örnek) şeklinde iki varyantı mevcuttur.

⁷³ ET’de ve Harezmi T. *toprak* (NF 11/13, ME 70/7, MM 107/4) ve *tofrağ* (bkz. örnek) varyantları mevcuttur.

⁷⁴ Göktürk T. *yapırğak* > Eski Uygur T. *yapırğak* > Karahanlı T. *yapurgak* şekli ile görülen kelimenin Harezmi T. birçok varyantı bulunmaktadır: *yapurgak* (NF 57/3, HŞ 1776), *yaprak* (NF 43/14, HŞ 4264), *yafrak* (97a/14), *yawurgak* (KE 175a/5).

⁷⁵ Karahanlı T. *yağan* < *yağan* şeklinde görülen kelime Eski Uygur T. *yağa* şeklinde yer alırken Harezmi T. *yağan* olarak tespit edilmiştir.

yağannıñ tepesiñe urdı. ‘Filin tepesine vurdu.’ 63b/15

1.2.2.2. $\text{ş} > \text{ç}$

Bir örnekte, /ş/ ünsüzünün kelime içinde süreksiz bir ses olan /ç/ sesine dönüştüğü görülmüştür. Bu ses olayının sebebi Arap imlasında /ç/ sesinin bulunmamasıyla açıklanabilir.

1.2.2.2.1. Kelime Ortasında Görülen -ş- > -ç- Değişimi

*uşmaḥ*⁷⁶ > *uçmaḥ* ‘cennet’ (krş. *uşmaḥ* 211a/19)

uçmaḥdın yana bir nūr belgürgey. ‘Cennetten yine bir ışık ortaya çıkacak.’ 202a/16

1.2.3. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

1.2.3.1. $\eta > n$

1.2.3.1.1. Kelime Ortasında Görülen -η- > -n- Değişimi

Metinde bir ünsüzde $\eta > n$ değişimi tespit edilmiştir:

*otuḥ*⁷⁷ > *otun* ‘odun’

tört ay *otun* yıgdırdı. ‘Dört ay odun toplattırdı.’ 40b/15

1.2.4. Tonsuz Ünsüzlerin Tonlulaşması

1.2.4.1. $t > d$

1.2.4.1.1. Kelime Başında Görülen t- > d- Değişimi

Eski Türkçede kelime başında /d/ sesi bulunmaz. Nitekim Eski Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde bu durum tek tük görülmeye başlamıştır. Harezmi Türkçesinde artan bu ses olayının metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

*taḳı*⁷⁸ > *daḡı* ‘daha’ (bkz. *taḳı* 41b/20)

bu sözdin *daḡı* irmediḡ mü? ‘Bu sözden daha usanmadın mı?’ 59a/11

⁷⁶ Arap alfabesi ile yazılan metinlerde sıklıkla görülen ç/ş yazımının tutarsızlığı Harezmi T. görülmektedir. Harezmi T. eserlerinde görülen söz konusu kelimenin varyantları şu şekildedir: *uçmaḥ* (NF 142/5, HŞ 4626), *uçmaḥ* (NF 68/12), *uçtmaḥ* (NF 60/16, MM 212/3, HŞ 472), *uṣtmaḥ* (NF 265/14), *uṣtmaḥ* (NF 2/17), *uçmaḥ* (HŞ 964, İML 138), *uçtmaḥ* (HŞ 4159).

⁷⁷ ET’de *otuḥ* olarak görülen kelime Harezmi T. *otuḥ* (NF 107/7), *otun* (NF 17/12, KE 40b/15) ve *odun* (İML 182) varyantlarıyla yer almaktadır.

⁷⁸ ET’de *taḳı* olan kelime Harezmi T. çeşitlilik göstermektedir: *taḳı* (NF 29/1, ME 10/3, MM 12/3), *daḡı* (bkz. örnek).

*tê*⁷⁹ > *dê*- ‘de-’ (krş. *tê*- 40b/14)

böri yedi *dêr* êrdinîz. ‘Kurt yedi derdiniz.’ 103a/5

*teg*⁸⁰ > *dêg* ‘gibi’ (krş. *têg* 71a/3)

anıñ-*dêg* munda bitisek ‘onun gibi buraya yazsak’ 198b/4

*ter*⁸¹ > *der* ‘ücret’ (krş. *ter* 186b/9)

biregüni *derge* tutdılar. ‘Birisini ücretle kiraladılar.’ 95a/4

1.2.4.1.2. Kelime Ortasında Görülen -t- > -d- Değişimi

Metinde bir örnekte tespit edilmiştir:

*etük*⁸² > *edük* ‘çizme’ (bkz. *etük* 222a/3)

ton *edük* yağa başladı. ‘Elbiseye çizmeye yağmur yağmaya başladı.’ 118b/16

1.2.4.1.3. Ekte t > d Değişimi

Bazı eklerin bünyesinde bulunan /t/ sesinin tonlulaşarak /d/ olarak görülmesi KE’deki Oğuz Türkçesi özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. KE’de -tur-, -tür-ekin /t/ sesi ile yazıldığı görülmektedir: *açtur*- ‘açtırmak’ 44a/11, *ahtur*- ‘aktırmak, akıtmak’ 157b/8, *öltür*- ‘öldürmek’ 73a/7, 162b/21, *yaptur*- ‘yaptırmak’ 113b/18, *yapuştur*- ‘yapıştırmak’ 92a/4. Ekin ilk konsonantının değişim göstererek /d/ ile yazıldığı örnekler ise şu şekildedir:

öltür- > *öldür*- ‘öldürelim’ (krş. *öltür*- 70a/11)

kılıç birle *öldürelîñ*. ‘Kılıç ile öldürelim.’ 219b/13

toltur- > *toldur*- ‘doldur-’ (krş. *toltur*- 43a/11)

düşâb birle *toldurğıl*. ‘Pekmez ile doldur.’ 133b/20

⁷⁹ ET’de *tê*- olarak görülen fiilin Harezmi T. birçok varyantı görülmektedir: *tê*- (KE 16b/4, ME 64/8, MM 26/3), *te*- (NF 8/14), *dê*- (KE 110a/5), *di*- (HŞ 4279), *ti*- (HŞ 2173)

⁸⁰ ET’de *teg* olan kelimenin Harezmi T. *teg* (NF 8/8, KE 5b/1), *têg* (ME 88/3, MM 82/4), *tek* (İML 96), *tig* (HŞ 1381), *deg* (80b/8) varyantları görülmektedir.

⁸¹ Karahanlı T. *ter* olarak görülen kelime Harezmi T. eserlerinde *ter* (ME 12/4, İML 147) ve *der* (ME 162/2) varyantlarıyla görülür.

⁸² ET’de *etük* olarak görülen kelimenin Harezmi T. üç varyantı vardır: *etük* (KE 222a/3, İML 167), *edük* (ME 30/3, MM 184/1), *ötük* (150a/18).

unuttur- > **unutdur-** ‘unutturmak’ (krş. *unuttur-* 213a/8)

şeytân teşvîşi birle *unutdurmağda* hikmet ne êrdi? ‘Şeytanın müdahalesiyle unutturmakta hikmet ne idi?’ 89a/8

1.2.4.2. **ķ > ğ**

1.2.4.2.1. **Kelime Sonunda Görülen -ķ > -ğ Değişimi**

/ķ/ sesinin yerini bazı örneklerde /ğ/ sesine bıraktığı görülmüştür. Bu ses olayı metnimizde kelimenin sonunda yer almış olup tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

ķılık⁸³ > **ķılığ** ‘mizaç’ (krş. *ķılık* 86b/1)

tüzün *ķılığ* ‘sakin mizaçlı’ 2b/3

tayaķ⁸⁴ > **tayağ** ‘dayanak’ (krş. *tayaķ* 112b/4)

yêti miñ *tayağ* bar. ‘Yedi bin dayanak var.’ 119b/4

1.2.5. **Tonlu Ünsüzlerin Tonsuzlaşması**

1.2.5.1. **G>K**

Tonlu olan /ğ/ seslerinden bazılarının yerine tonsuz karşılıkları olan /ķ/ ünsüzünün tercih edildiği görülmüştür.

1.2.5.1.1. **Kelime Ortasında Görülen -ğ- > -ķ- Değişimi**

çağır⁸⁵ > **çaķır** ‘şarap’ (krş. *çağır* 140a/10)

çaķır içip oyun külğü başlap ‘Şarap içip oynayarak gülmeye başlayıp’ 161b/21

ķarğa⁸⁶ > **ķarķa** ‘karga’ (krş. *ķarķa* 55a/7)

ķarķa şüretlig ‘karga görünümlü’ 32b/20

1.2.5.1.2. **Kelime Sonunda Görülen -ğ > -ķ Değişimi**

⁸³ ET’de *ķılık* olarak görülen kelimenin Harezmi T. *ķılık* (NF 125/7, KE 65b/10, ME 176/6, MM 392/3) varyantı mevcuttur. Kelimenin *ķılığ* varyantı KE’de bulunmaktadır (bkz. örnek).

⁸⁴ ET’de *tayaķ* olan kelimenin Harezmi T. *tayaķ* (KE 18a/11, ME 184/4, MM 77/2) ve *tayağ* (KE 119b/4) oldukları görülür.

⁸⁵ Karahanlı T. *çağır* olarak görülen kelime Harezmi T. *çağır* (ME 93/7, İML 161) ve *çaķır* (161b/ 21) varyantları ile yer almaktadır.

⁸⁶ ET’de *ķarğa* olan kelime Harezmi T. *ķarğa* (NF 260/1, HŞ 4148) ve *ķarķa* (32b/20) varyantlarıyla görülür.

*ağrığ*⁸⁷ > *ağrık* ‘ağrılı’ (krş. *ağrığ* 62b/1)

kimni *ağrık* kördi. ‘Kimini acılı gördü.’ 10b/3

*uluğ*⁸⁸ > *uluğ* ‘yüce’ (krş. *uluğ* 60b/8)

kan kılmağ *uluğ* yazuğ turur. ‘Kan dökmek büyük günahtır.’ 68a/12

1.2.5.2. z > s

Çağatay Türkçesine ait karakteristik bir özellik olan z>s değişiminin geniş zamanın olumsuz yapısında sıkça görüldüğü tespit edilmiştir.

1.2.5.2.1. Kelime Sonunda Görülen -z > -s Değişimi

-mAz ekinin -mAs şekli ile karşılaşılan örnekleri şu şekildedir:

bilmez > bilmes ‘bilmez’ 220a/5

eltümez > eltümes ‘götürmez’ 50b/21

kalmaz > kalmas ‘kalmaz’ 192a/10

kutğarmaz > kutğarmas ‘kurtarmaz’ 28b/4

mimmez > minmes ‘binmez’ 158b/19

ölmezler > ölmesler ‘ölmezler’ 175a/5

tapmaz > tapmas ‘bulmaz’ 189a/7

yörimez > yörimes ‘yürümez’ 53a/8

zindānlamaz > zindānlamas ‘hapsetmez’ 157a/21

1.2.6. Genizsileşme

1.2.6.1.b > m

1.2.6.1.1. Kelime Başında Görülen b- > m- Değişimi

⁸⁷ ET’de ve Harezmi T. *ağrığ* (NF 167/2, HŞ 4428) olan kelimenin *ağrık* (bkz. örnek) varyantı KE’de mevcuttur.

⁸⁸ Göktürk T. *uluğ* > Eski Uygur T. *uluğ* > Karahanlı T. *uluğ* > *uluğ* şeklinde görülen kelimenin Harezmi T. birçok varyantı görülmektedir: *uluğ* (NF 8/14, ME 27/7, HŞ 2276), *uluğ* (KE 68a/12, MM 231/2), *uluğ* (60b/8), *ulu* (HŞ 2406, ME 76/8).

Genizsileşme örneğine KE’de sadece ön seste rastlanmıştır. /n/, /ŋ/ ünsüzlerinden birini barındıran kelimenin bu seslerin etkisiyle /m/ sesine dönüşmesi olayı olan genizsileşme şu örneklerde görülmektedir:

ben⁸⁹ > men ‘ben’

men kabûl kıılır-men. ‘Ben kabul ederim.’ 186a/6

bıyık > mıyık ‘bıyık’

mıyık kesgil. ‘Bıyık kes.’ 230b/5

bin-⁹⁰ > min- ‘bin-’

at *minmiş* érđi. ‘At binmişti.’ 115b/19

buñ > mun ‘sıkıntı, kaygı’

ol *muñ* ol yağıdın kıutulur érđiler. ‘O sıkıntı o düşmandan kurtulurdu.’ 131b/21

2.SES UYUMLARI

2.1.ÜNLÜ UYUMLARI

2.1.1.Kalınlık-incelik Uyumu(Dil Uyumu)

Harezmi T. döneminde Türkçe kelimelerin kalınlık-incelik uyumu taşıdığı görülür. Fakat Arapça ve Farsça kelimeler için böyle bir uyumun varlığından söz etmek zordur (Toparlı, Vural 2007: 28). Harezmi Türkçesinde olduğu gibi KE’de de büyük ünlü uyumunun tam olmasının yanı sıra uyum dışı örnekler de görülmektedir. Uyum dışı örnekler çoklukla kelime kökünde bulunmayıp ince ünlülü kimi kelime tabanlarına kalın, kalın ünlülü kimi kelime tabanlarına da ince ünlülü eklenmesi sonucu oluşur.

Ek uyumsuzluğu dediğimiz bu duruma neden olan ekler ve örnekleri şu şekildedir:

+GA, +KA yönelme hâl ekinin *dostğa* ‘dosta’ 206b/14, *ewge* ‘eve’ 47a/19, *kağguğa* ‘kaygıya’ 29b/14, *oğulğa* ‘oğula’ 51b/19, *sözge* ‘söze’ 63a/14, *uçmağğa* ‘cennete’

⁸⁹ Göktürk T. *ben* > Eski Uygur T., Karahanlı T. *ben* > *men* olarak görülen kişi zamirinin Harezmi T. *ben* (İML 80, HŞ 4515), *men* (NF 7/15, ME 24/6, HŞ 502), *mèn* (MM 50/4) ve *min* (HŞ 110) varyantları görülmektedir.

⁹⁰ Göktürk T. *bin-* > Eski Uygur T. *min-* > Karahanlı t. *min-* > *mün-* olarak görülen fiilin Harezmi T. *bin-* (İML 90), *min-* (KE 158a/4, NF 130/10, HŞ 1146), *mün-* (NF 415/4, ME 150/8, MM 245/3) olan birkaç varyantı tespit edilmiştir.

10a/1 gibi kelimelerde uyum hâlinde olduğu görülür. Ekin ünlüsünün kelimelere gelişinde genel olaraktutarlı bir seyir izlememesi bazı kelimelerdeki dil uyumunu bozmuştur:

arasıge kılıç kigürdi. ‘Arasına kılıç soktu.’ 243a/13

ol *gevherğa* heybet birlen nazar kıldı. ‘O cevhere heybet ile baktı.’ 3a/10

İblis ol *minberğa* ağgay. ‘İblis o minbere çıkacak.’ 17a/10

tonuñuzge kan tegmesün. ‘Elbisenize kan değmesin.’ 51b/1

meniñ *ümmeñimğa* ne buyurur-sen? ‘Benim ümmetime ne emredersin?’ 126b/3

ay *yarılmağıge* erneki birle işâret kılğan ‘ayın yarılmasına parmağı ile işaret eden’ 238a/21

+**KI** aitlik ekinin KE’de bazı ince ünlülü kelimelere kalın ünlülü şekli ile gelmesidil uyumunun bozulmasına neden olur:

evvelkı hâlinga yandı. ‘Önceki hâline döndü.’ 21a/20

evvelğı şerī‘atda ‘Önceki şeriatta’ 107a/13

+**LIK** isimden isim yapma eki “*bendelik* ‘kulluk’ (177a/14), *dervîşlik* ‘fakirlik’ (203a/6), *feriştelik* ‘meleklik’ (22b/3), *fitnelik* ‘kötü niyetlilik’ (171b/17), *haşmılık* ‘düşmanlık’ (244a/15), *miskînlik* ‘acizlik’ (3b/9), *naķķaşlık* ‘nakkaşlık’ (138a/15)” gibi örneklerde dil uyumuna uymaktadır. İnce ünlü barındıran bazı kelimelere kalın ünlülü şekli ile gelmesiise dil uyumunun bozulmasına neden olmuştur:

siz bu *‘acizlikñız* birlen ‘siz bu acizliğiniz ile’ 3b/8

Ĥadice seni *faķırlıkda* ĥürmet ‘izzet yok erken kabûl kıldı. ‘Hatice seni fakirlik halinde saygınlığın ve yüceliğın yokken kabul etti.’ 193b/3

bu butğa *ĥādımılık* kılsa ‘bu puta hizmetçilik yapsa’ 32b/5

imāmetlık kıldı. ‘İmamlık yaptı.’ 239b/7

+**IIG** isimden sıfat yapma eki *ārzūluğ bol-* ‘istekli ol-’ (190b/10), *bitiglig* ‘yazılı’ (62b/20), *çöplüg* ‘çöplü’ (15b/12), *munluğ* ‘sıkıntılı’ (78b/17) gibi örneklerde uyum

dışı özellik göstermez. Barındırdığı ünlünün kalın ünlülü kelime tabanlarına ince, ince ünlülü kelime tabanlarına kalın gelmesiyle dil uyumunu bozduğu örnekler şu şekildedir:

‘**ayblig** bendeni Tenri yermes. ‘Kusurlu kulunu Tanrı ayıplamaz.’ 150a/8
oğlanları **hürmetliĝ, devletliĝ** boldılar. ‘Çocukları saygın itibarlı oldular.’ 126a/17
biziñ **mezhebliĝ** ‘bizim mezhepli’ 6a/12
yawlağ **niyyetliĝ** ‘kötü niyetli’ 45a/10

+**rAK** karşılaştırma ekinin çoklukla uyuma girdiği görülür: **aķrunrağ** ‘daha yavaş’ (134a/13), **edĝürek** ‘daha iyi’ (179b/17), **körklügrek** ‘daha güzel’ (207a/21). Metinde bir örnekte ince ünlülü kelimeye kalın ünlülü şekli ile gelmesi sonucu kelimenin dil uyumu bozulmuştur:

barçağın **aztırağ** turur. ‘Hepsinden daha yücedir.’ 207a/17

KE’de bazı alıntı kelimelerin köklerinde bulunan ünlülerin uyuma girdiği görülmüştür:

armūd < Far. emrūd ‘armut’ 12b/17
çöĝen < Far. çev-gān ‘değnek’ 178a/10
havā < Far. hevā ‘hava’ 139b/11
saray < Far. serāy ‘saray’ 240b/6
tamam < Ar. temām ‘tamam’ 92b/14
topuz < Ar. debbūs ‘topuz’ 44b/21

2.1.2.Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)

Harezmi T.de dudak uyumunun henüz tam olarak yerleşmediği görülmektedir. KE’de de bu durum geçerliliğini korumaktadır. Metinde birçok ekin yalnız düz ünlülü veya yalnız yuvarlak ünlülü şekliyle yer almasından kaynaklanan uyum dışı örnekler görülmektedir. Bunun yanı sıra bazı eklerde ise ikili kullanımlar söz konusudur. Bunlar şu başlıklar altında verilmiştir:

2.1.2.1.Kelimelerde GörülenDüzlük-Yuvarlaklık Uyumu

KE’de kalınlık-incelik uyumu tam olarak yerleşmişken düzlük-yuvarlaklık uyumu henüz yerleşmemiştir. Uyum taşımayan kelimelerden bazı örnekler şu şekildedir:

açuk ‘açık, belli’ (220a/9), *agu* ‘zehir’ (88a/2), *aḵrun* ‘yavaş’ (231b/6), *altun* ‘altın’ (75b/6), *arḵurı* ‘çapraz’ (164b/17), *artuḵ* ‘fazla’ (19a/11), *avuḥ* ‘avuḥ’ (116b/17), *böri* ‘kurt’ (61b/8), *bulut* ‘bulut’ (221b/12), *ḥüri-* ‘çürümek’ (171a/21), *eḥkü* ‘içki’ (228b/6), *eḡgü* ‘iyi’ (66a/8), *kendü* ‘kendi’ (98a/12), *ḥorıḡ* ‘orman’ (229a/13), *korı-* ‘korumak’ (143b/11), *ḥuyı* ‘aşağı’ (209a/14), *külḥir-* ‘gülümsemek’ (83b/2), *okı-* ‘okumak’ (20a/12), *tokı-* ‘dokumak’ (58a/17), *ulı-* ‘ulumak’ (80b/13), *yinḥü* ‘inci’ (142b/4), *yöri-* ‘yürümek’ (25a/11).

2.1.2.2. Eklerde Görülen Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

2.1.2.2.1. Yalnız Düz Ünlü ile Yazılan Eklerin Oluşturduğu Uyumsuzluklar

2.1.2.2.1.1.+çI

İsimden meslek ismi yapan +çI ekinin dudak uyumutaşmadığı örnekler şu şekildedir:

altunçılık kıldı. ‘Altıncılık yaptı.’ 124a/7

bözçilik berekâtı bolmas. ‘Bezciliğin bereketi olmaz.’ 18a/7

ḥapugḥılarını yığdırdı. ‘Kapıcıları engelledi.’ 147b/16

ḥoyḥılar yetmiş er êrdiler. ‘Çobanlar yetmiş kişiydiler.’ 152a/16

taḡdası *yorumḥı* müneccimlerini kâhinlerini yığıp sordu. ‘Ertesinde yorumcu, müneccimleri, kâhinleri toplayıp sordu.’ 38a/2

2.1.2.2.1.2.+DI

Görülen geçmiş zaman ekinin+DI dudak uyumuna uymayan örnekleri şu şekildedir:

havāḡa *aşurdu*. ‘Havaya kaldırdı.’ 183b/7

üç kurla etmek *bişürdim*. ‘Üç kez ekmek pişirdim.’ 88a/16

Melik *buyurdu*. ‘Hükümdar buyurdu.’ 47a/2

meni *ıḡurdu*. ‘Beni gönderdi.’ 11b/21

şarāb *iḥürdi*. ‘Şarap içirdi.’ 191b/21

olar *külüştiler*. ‘Onlar gülüştüler.’ 111a/1

bu söz birle özini *öḡdi*. ‘Bu sözle kendini övdü.’ 91b/4

şiddik tēyü *öḡdiler*. ‘Sadık diye övdüler.’ 90a/8

bir taş birle urup *öltürdi*. ‘Bir taş ile vurup öldürdü.’ 16a/2

kan *töktiler*. ‘Kan döktüler.’ 5a/3

yasmuḥ *ündi*. ‘Mercimek yetişti.’ 13b/19

2.1.2.2.1.3.+Dİn

Çıkma hâli ekinin KE’de dudak uyumu taşımadığı tespit edilen örnekler şu şekildedir:

bu **mağşüddin** ırak tüşer-miz. ‘Bu amaçtan uzaklaşırız.’ 198b/5

mundın burun ‘bundan önce’ 158b/18

nürdın yaratılmış. ‘Işıktan yaratılmış.’ 74b/15

şandūkdın çıkardı. ‘Sandıktan çıkardı.’ 28b/5

zümürüddin uluğluğu ‘zümürütten büyüklüğü’ 218b/9

2.1.2.2.1.4.+I/+nI:

KE’de belirtme hâli eki daima düz ünlülü gelir. Bu sebeple yuvarlak ünlülü kelime tabanlarına eklendiğinde düzlük-yuvarlak uyumu bozulur:

ol eki **hatunni** bular sewer êrdiler. ‘O iki hatunu bunlar severlerdi.’ 35b/6

kökni yaratmışdın son ‘gökyüzünü yarattıktan sonra’ 3a/15

yarım **mülkümni** ‘yarım malımı’ 133a/15

seniñ **sözühni** işittim. ‘Senin sözünü işittim.’ 78a/7

meniñ **sünjūkümni** çıkarıp ‘benim kemiğimi çıkarıp’ 115a/19

tewe **tanuğluğı** Mevlî kudreti birle bolur. ‘Devenin şahitliği Mevla kudretiyle olur.’ 58b/10

yüzi kıble sınar bolsun. ‘Yüzü kıbleye doğru olsun.’ 6a/13

2.1.2.2.1.5. -Gİl

Emir kipi teklik 2. kişi şahıs eki -Gİl daima düz ünlülüdür. Yuvarlak ünlülü kelime tabanlarına eklendiğine uyumun bozulduğu görülür. Metinde yer alan örnekleri şu şekildedir:

keltürgil köreyin. ‘Getir göreyim.’ 50b/5

silâhını **koğğıl**. ‘Silahı bırak.’ 242b/18

korğğıl tenridin. ‘Tanrı’dan kork.’ 59a/10

oğğıl. ‘Oku.’ 102b/20

şandūğ yondurğıl. ‘Sandık yonttur.’ 28a/17

2.1.2.2.1.6. +Kİ

KE’de aitlik ekinin tek şekilli kullanılmasından dolayı son ünlüsü yuvarlakla biten kelimelere eklendiğinde dudak uyumuna aykırı düştüğü görülür:

burunķı yıl olar kelip bizni 6lt6rdiler. ‘6nceki yıl onlar gelip bizi 6ld6rd6ler.’ 225a/6
burunķılarımızķa soņķılarımızķa ol k6n ‘ıd bolsun. ‘6ncekilerimize sonrakilerimize o
 g6n bayram olsun.’ 171b/19
soņķıda yawuzraķı kim turur? ‘Sonrakinde daha k6t6 kimdir?’ 241b/12

2.1.2.2.1.7. +IIG, +II

İsimden sıfat yapan ekin uyuma giren 6rneklerinin yanında bazı yuvarlak 6nl6l6 kelime
 tabanlarına d6z 6nl6l6 gelmesiyle uyumu bozduķu g6r6l6r:
 kimi yumşak **k6ņ6llig** ‘kimi yumuşak g6n6ll6’ 6a/5
 ferişteler **6nķli soņķli** secde ķılmiş ihtim6li bolğay 6rdi. ‘Meleklerin 6nl6 arkalı secde etme
 ihtimali olacaktı.’ 9a/7
 k6ni **s6zli** t6mek bolur. ‘Doğru s6zli demektir.’ 195a/2

2.1.2.2.1.8. +IİK

İsimden isim yapan +IİK eki, KE’de 6oklukla d6zl6k-yuvarlaklık uyumuna girmiştir.
 Uyum dışı kalan bazı 6rnekleri şunlardır:
c6d6lķnı tam6m bil6r. ‘Cadılıķı tamamen bilir.’ 113a/3
 seniņ birle **dostlık** ķılayın. ‘Seninle dost olayım.’ 161b/4
 seniņ **edķ6likin** z6hir bolsun. ‘Senin iyiliğın g6r6ls6n.’ 93b/12

2.1.2.2.1.9.-mİş

6ğrenilen ge6miş zaman eki olan -mİş daima d6z 6nl6l6 yer almaktadır. Uyuma
 girmeyen ekin bir6ok 6rneğı bulunmakla birlikte bazıları şunlardır:
 k6n6l **aldurmiş** erdi. ‘G6n6l aldırmiştı.’ 242a/1
 melik t6ş **k6rmiş**. ‘H6k6mdar d6ş g6rm6ş.’ 90a/10
 aramızdın **k6t6rmiş** 6rdi. ‘Ortadan kaldırmıştı.’ 166a/10
olturtmiş erdi. ‘Oturtmıştı.’ 185b/14
 ķamuğı **6lmiş**. ‘Hepsi 6lm6ş.’ 180b/5
 yerge **t6wķ6rmiş**. ‘Yere t6k6rm6ş.’ 28b/2
 ayakķı **unutmiş**. ‘Şarapķı unutmuş.’ 89b/20

2.1.2.2.1.10. +sIz

İsimden isim yapan ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeyen örnekleri şu şekildedir:

Anamdın **destürsüz** satmas-men. ‘Annemden izinsiz satmam.’ 128b/14

bu édiz kökni **tirgüksüz** kim tutar? ‘Bu yüksek göğü direksiz kim tutar?’ 46b/1

yoksız çığay ammā anasığa yawlak tapuğsağ érdi. ‘Yoksul fakir ama annesine çok bağlı idi.’ 128a/18

Yūsuf üçün **yolsızlık** kılduğ. ‘Yusuf için kötülük yaptık.’ 98a/20

2.1.2.2.2. Yalnız Yuvarlak Ünlü İle Yazılan Eklerin Oluşturduğu Uyumsuzluklar

2.1.2.2.2.1. +AGU

İsimden isim yapan ekin uyum dışı örnekleri şu şekildedir:

yana **altağ** aña eş boldular. ‘Yine altısı ona eş oldular.’ 86b/18

biregü imānga kelmedi. ‘Birisi imana gelmedi.’ 157a/12

2.1.2.2.2.2. -DUR-

Fiilden fiil yapma eki -DUR- düzlük-yuvarlaklık uyumuna tâbi değildir. Ekin daima yuvarlak ünlü taşıması düz ünlülü fiillere geldiğinde uyumun bozulmasına neden olur:

kökke **ağdurğil**. ‘Göge yükselt.’ 20a/17

atlarını **çapturdular**. ‘Atları koşturdular.’ 149a/6

telim êkin **êktürdi**. ‘Çok ekin ektirdi.’ 92b/10

kezdürün tēp yarlığ boldı. ‘Gezdirin diye emir verildi.’ 8b/10

‘ūd yığaçındın bir taht **kıldurdu**. ‘Ud ağacından bir taht kurdurdu.’ 32a/10

tam başığa **mindürdiler**. ‘Dam başına çıkarttılar.’ 173b/11

kélgey tēp **yandurdu**. ‘Gelecek diye cevapladı.’ 178a/20

2.1.2.2.2.3. -GUÇI

Fiilden isim yapan ekin metinde tespit edilen uyum dışı örnekleri şu şekildedir:

māl tawar yıgdılar **alguçı** oldılar. ‘Mal mülk topladılar, alacak oldular.’ 75a/7

beyān **kılguçı** kalmadı. ‘Beyan edecek (kimse) kalmadı.’ 28a/7

aña **kirgüçiler** ma yaratdım. ‘Ona girecekler de yarattım.’ 10b/5

2.1.2.2.2.4. -GUñA

Zarf-fiil ekinin eklenmesiyle uyum dışına çıkan örnekler şu şekildedir:

öçümni **almağunça** cânımnı almağıl. ‘İntikamımı almadıkça canımı alma.’ 229b/16
oğlın anasığa **ķavuşturmağunça** Yūsufnı saña ķavuşturmağay-men. ‘Oğlunu annesine
ķavuşturmadıkça Yusuf’u sana ķavuşturmayacağım.’ 105b/11

2.1.2.2.2.5. -sUn, -sUnlAr

Emir kipi teklik ve çokluk 3. kişi şahıs eki -sUn, -sUnlArdak uyumu taşımayan örnekleri şu şekildedir:

siņek zahmet **bermesün.** ‘Sinek zahmet vermesin.’ 157b/4

atamğa utru **çıkşun.** ‘Babama karşı çıksın.’ 106b/6

kelām **işitsünler.** ‘Söz işitsinler.’ 120a/13

‘Abdu’llāh **ķalsun.** ‘Abdullah kalsın.’ 50a/14

bu belā **ķitsün.** ‘Bu bela gitsin.’ 115a/8

adınlar **öğrenmesünler.** ‘Başkaları öğrenmesinler.’ 129a/3

2.1.2.2.2.6. -Ur

Geniş zaman eki yuvarlak ünlü ile yazıldığı için düzlük-yuvarlaklık uyumuna tâbi değildir:

men **bilür-men.** ‘Ben bilirim.’ 179a/21

işitür-men. ‘İşitirim.’ 239a/20

uçmağ **ķörklenür.** ‘Cennet güzelleşir.’ 201b/5

biri biriğe **ulaşur** ērdiler. ‘Birbirlerine eklenirlerdi.’ 141a/4

ķişiler mālın **yēyür.** ‘Kişiler malını yer.’ 134b/10

2.1.2.2.2.3. Bağlayıcı Ünlülerin Oluşturduğu Uyumsuzluklar

Asıl sayı isimlerinden sıra ve derece ifade etmede kullanılan +(I)nçI eki düz veya geniş ünlülü sayılara eklendiğinde her iki ünlüsü de düz şeklini korumaktadır: **altınçı** (110b/21), **beşinçi** (86b/1), **birinçi** (41b/12), **ēkinçi** (50a/21), **sekizinçi** (73b/1). Yuvarlak ünlü ile biten sayılara eklendiğinde ilk ünlüsünün yuvarlak şeklini koruduğu görülmüştür. Ekin asli şekli +nçI olup bağlayıcı ünlüsünün uyumsuz örnekleri şu şekildedir:

toķuzunçı cevāb ‘dokuzuncu cevap’ 66a/12

törtünçi sorganda ‘dördüncü sorduğunda’ 133a/17

üçüncisi aķsaķ ērdi. ‘Üçüncüsü topal idi.’ 130b/13

İyelik ekinin bünyesinde bulunan bağlayıcı ünlülerinde yuvarlak ünlülü kelimelere düz ünlülü gelmesiyle dudak uyumunuboşduğu görülür:

meniñ **kapuğında** koyğıl. ‘Benim kapımda bırak.’ 33b/4

yalawaç **uruğında** érđi. ‘Peygamber soyundandı.’ 47b/10

2.2.ÜNSÜZ UYUMLARI

Seslerin tonluluk ve tonsuzluk açısından birbirlerine uyma olayı Harezmi Türkçesi’nde henüz yerleşmemiştir.

2.2.1. +dA

Harezmi Türkçesi’nde bulunma hâl eki +dA KE’de daima tonlu ünsüzle yazılmaktadır. Ekin tonsuz ünsüz bulunduran kelime tabanlarına gelmesi durumunda dudak uyumunun bozulduğu görülmektedir:

kağlıkda altun kümüşlerin bérıp aşlık aldılar. ‘Kıtlıkta altın gümüşlerini verip yemek aldılar.’ 93a/1

kıyâmetde dostğa neteg şefkat kıılmağay. ‘Kıyamette dosta nasıl şefkat etmesin?’ 206b/14

rivâyetde hartût bilmesler. ‘Rivayette hartut (otunu) bilmezler.’ 175a/21

ol **vağtde** Ya ‘kûb yalawaç uruğında özindin özge yalawaç yok érđi. ‘O zamanda Yakup peygamber soyundan kendinden başka peygamber yoktu.’ 99b/11

yalawaçlıkda tokuz nerse bérmiş érđi. ‘Peygamberlikte dokuz şey vermişti.’ 114a/8

2.2.2. +dAş

Ortaklık, aitlik ve bağlılık ifade eden adlar meydana getiren ek daima tonlu /d/ ünsüzüyle kullanıldığı için ünsüz uyumunu bozmaktadır. Örneği şu şekildedir:

men seniñ **emikdaşın** ‘ben senin süt kardeşin’ 227b/9

2.2.3. -dI

Görülen geçmiş zaman ekinin -dItonsuzla biten kelimelere tonlu şeklinin gelmesiyle oluşan ünsüz uyumları şu şekildedir:

ésrütdiler. ‘Sarhoş ettiler.’ 35b/12

Mısır uluğların **olturtdı.** ‘Mısır büyüklerini oturttu.’ 101b/2

bir bürgüt **tutdı.** ‘Bir kuş tuttu.’ 14b/18

bıçağını **türttdi**. ‘Bıçağı dürttü.’ 51b/11

ķandiller yerge **tüşdi**. ‘Kandiller yere düştü.’ 189b/16

Nemrüd çerigiñe **yapuşdılar**. ‘Nemrut askerine yapıştılar.’ 44b/5

boğzıña tēgi **yutdı**. ‘Boğazına kadar yuttu.’ 17b/10

Metinde görülen geçmiş zaman ekinin çoklukla ses uyumuna girdiği görülmektedir:

körklüg ta ‘āmlar **bişürtti**. ‘Güzel yemekler pişirtti.’ 85a/14

çuvāllarıñızdın **çıktı**. ‘Çuvallarınızdan çıktı.’ 94b/15

içti şerbet sağraķında. ‘Şerbet bardağından içti.’ 5b/10

ēliglerin**kanattılar**. ‘Ellerini kanattılar.’ 86a/13

üç kün ewde **saklattı**. ‘Üç gün evde saklattı.’ 94a/13

tört kimerse **tuttular**. ‘Dört kişi tuttular.’ 37b/21

tikenlik yerge **tüşti**. ‘Dikenlik yere düştü.’ 18a/14

Ĥalāyık **yarattım** mendin asıg alsunlar tēp ‘Benden yararlanınsınlar diye insanları yarattım.’ 3a/7

2.2.4. +Dın

Ayrılma hāl ekinin tonsuz ünsüzlerden sonra tonlu şeklinin gelmesi sonucu uyumu bozduğu görülür:

atdın tüşüp selām kıldı. ‘Attan inip selam verdi.’ 106b/4

şandūķdın çıkardı. ‘Sandıktan çıkardı.’ 28b/5

taşdın du ‘ā kılıp ‘dıştan dua edip’ 31a/10

3.SES TÜREMESİ

Sesler gramer birlikleri içerisinde yan yana kullanılacakları zaman bazen birbiriyle doğrudan birleşemez ve aralarına bağlanmayı sağlayacak ilave bir ses alırlar. İşte bu olaya ses türemesi denilmektedir. Türkçede çok sık karşılaşmadığımız ses türemesi eklemeyi kolaylaştırmak ve yabancı kökenli kelimeleri Türkçeye alıştırmaya elverişlidir (Özkan 2009: 171). Türkçede ünlü ve ünsüz türemesine iç, orta ve son seste rastlanılabilir. KE’de ünlü türemesi son seste olmak üzere bir örnekte görülmüştür:

3.1. ÜNLÜ TÜREMESİ

3.1.1. Kelime Sonunda Ünlü Türemesi

Son seste ünlü türemesi az rastlanan bir ses olayıdır. Alıntı kelimelerde görülmesi daha muhtemel olan bu ses olayının metinde bir örneği tespit edilmiştir:

ba 'z (Ar.) < *ba 'zı*

ba 'zı rivāyetlerde kelmiş. 'Bazı rivayetlerde gelmiş.' 48a/15

3.2. ÜNSÜZ TÜREMESİ

Vokalle başlayan bir gramer birliğine fazladan bir konsonant getirilmesi olayına ünsüz türemesi denir (Ergin 2013: 52).

3.2.1. /y/ Türemesi

3.2.1.1. Kelime Başında Görülen /y/ Türemesi

Kelime başında görülen y sesinin türemesi tartışmalı bir konudur. Sesin asli olarak kelimenin başında bulunarak zamanla düşmesi veya ilk ünlünün uzun olmasından dolayı bir ünsüze ihtiyaç duyulması sonucu oluşması muhtemeldir (Tekin 1994: 51-66). Çalışmamızda bu tartışmaya yer verilmeyip kelimenin tespit edebildiğimiz en eski şekli ile Harezmi Türkçesinde bulunan şekli kıyaslanarak y'siz şeklinin daha eski döneme ait olması durumunda y türemesi yorumu yapılmıştır.

*ırak*⁹¹ > *yırak* 'uzak' 206a/18 (krş. *ırak* 190b/18)

igne > *yigne* 'iğne' 30v/8

ilik > *yilik* 'ilik' 165a/11

ip > *yip* 'ip' 149a/1

ipek > *yipek* 'ipek' 101b/2

üzüm > *yüzüm* 'üzüm' 164b/11 (krş. *üzüm* 88a/14)

⁹¹ ET'de *yırak* olarak görülen kelime Harezmi T. *yırak* (NF 137/6, HŞ 2684) ve *ırak* (NF 229/13, ME 205/5) olarak görülmektedir.

3.2.1.2. Kelime Ortasında Görülen /y/ Türemesi

Çalışmamızda ortada ünsüz türemesi için tespit edilen örneklerin hepsinin Arapça kelimelerde meydana geldiğini görüyoruz. İki ünlünün yan yana bulunmayışı /y/ sesinin türemesine sebep olmuştur. Farsça tesirinden kaynaklanan bu ses olayında yer alan kelimelerin ortak özelliği içerisinde hemze sesini bulundurmasıdır. Aynı zamanda hemze (') > y değişmesi olarak düşünülmesi muhtemeldir.

'aca'ib > *'acāyib* 'tuhaf, şaşılacak şey' 162a/10

cā'iz > *cāyiz* 'sakıncasız' 122a/19

dā'im > *dāyim* 'daima, sürekli' 129a/11

fā'ide > *fāyide* 'fayda' 43a/2

3.2.2. /h/ Türemesi

3.2.2.1. Kelime Başında Görülen /h/ Türemesi

Metinde bir örneği tespit edilmiştir:

öl > *höl* 'yaş, taze' (krş. *öl* 178b/18)

höl etekleri kurumayay. 'Islak etekleri kurumayacak.' 198b/21

4. SES DÜŞMESİ

4.1. ÜNLÜ DÜŞMESİ

Ünlü düşmesi kelimenin hecelerinden birinin yok olması anlamına gelir. Kelimenin bu değişim ile birlikte kısalması söz konusudur (Özkan 2009: 184). Bu kısalma iki veya daha fazla heceden oluşan kelimelerde genellikle iç seste meydana gelir. Bu düşme olayı kelime içindeki en az vurgunun genellikle orta heceye ait olmasından kaynaklanır. KE'de ünlü düşmesi görülen örnekler şunlardır:

4.1.1. Kelime Ortasında Görülen Ünlü Düşmesi

ağır- > *ağrılmaz* 'ayrılmaz' 11b/2

bağır > *bağrın* 'bağrını' 13a/5

boğaz > *boğzınğa* 'boğazına' 11b/7

boyun > *boynığa* 'boynuna' 82b/12

burun > *burnığa* 'burnuna' 6b/13

egin > *egniğe* 'omzuna' 5b/11

işit- > iştilse ‘iştilse’ 2b/8

karın > karnı ‘karnı’ 13b/14

koyun > koynında ‘koynunda’ 10b/3

köñül > köñli ‘gönlü’ 7b/5

kötür- > kötrüp ‘götürüp’ 8b/4

semir- > semrigen ‘şişmanlayan’ 37b/15

südür- > südreyyü ‘sürüyerek’ 70a/20

tökül- > töklünür ‘dökülür’ 77a/17

yetigeç > yetgeç ‘keskin’ 52b/18

yügür- > yügrüp ‘koşup’ 31a/21

4.2. ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Seslerin birbiriyle münasebeti sırasında gramer birliğinin bünyesindeki bir ünsüzün bazen düştüğü görülür. Ünsüz düşmesi dediğimiz bu olayın en önemli sebebi dilde mevcut olan kolay söyleşiye olan eğilimdir. Konuşma dilinde sıklıkla karşılaştığımız ses olayının yazı diline yansımış olanları da mevcuttur.

4.2.1./G/ Düşmesi

Harezmi Türkçesi birden fazla heceden oluşan kelime sonlarındaki ünsüzler ağırlıklı olarak korunmaktadır. KE’de çoklukla korunmakta olup bazı örneklerde düştüğü görülmüştür.

4.2.1.1.Kelime Ortasında Görülen /g/ Düşmesi

ıñırçaq > *ıırçaq* ‘tahterevan’ (krş. *ıñırçaq* 180b/20)

ıırçaqğa mündürgil. ‘Tahterevana bindir.’ 104a/15

kazğan > *kazan* ‘tencere’ (krş. *kazğan* 176a/3)

kazannı tönterdi. ‘Tencereyi dönderdi.’ 162b/21

kèrgek > *kèrek* ‘gerek’ (< kèrge- ‘gerekmek, yaraşmak’ +k)

suwğa baturmaq *kèrek*. ‘Suya batırmak gerek.’ 116a/20

4.2.1.2. Kelime Sonunda Görülen /G/ Düşmesi

Kelime sonunda düşmüş olan /G/ sesinin tespit edildiği örnekler şöyledir:

ķamuğ > *ķamu* (krş. *ķamuğ* 13a/12)

keldi yüz miñ er *ķamu* bēş bēşin. ‘Yüz bin adamın hepsi beşer beşer geldi.’ 151b/16

ķırağ > *ķıra* (krş. *ķırağ* 14a/16)

kendniñ bir *ķirasıña* ķodar ērdi. ‘Şehrin bir kenarına koyardı.’ 28b/7

4.2.1.3. Ekte Görülen /G/ Düşmesi

Bazı eklerin bünyesinde bulunan /g/ ünsüzünün düştüğü görülmüştür.

eşgek > *eşek* ‘eşek’ (krş. *eşgek* 40b/16)

eşekni yığaçğa bağladı. ‘Eşeği ağaca bağladı.’ 165b/1

ķirtgün- > *ķirtün-* ‘inanmak’ (krş. *ķirtgün* 121b/16)

ķirtünmes mü-sen? ‘İnanmaz mısın?’ 54b/16

sözlüg > *sözli* ‘sözlü’ (krş. *sözlüg* 90a/2)

köni *sözli* têmek bolur. ‘Doğru sözlü demektir.’ 195a/2

yonguçı > *yonuçı* ‘yontucu, marangoz’

bir *yonuçı*nıñ ķulı ‘bir marangozun kulu’ 163b/8

yumğak > *yumaķ* ‘hikâye’ (<*yum-* ‘toparlamak, mecazi anlamda hikâye oluşturmak’ +*aķ*)

halk arasında *yumaķ* boldı. ‘Halk arasında hikâye oldu.’ 7b/11

yürekliğ > *yürekli* ‘yürekli, cesur’ (krş. *yürekliğ* 61b/14)

keç *yürekli* Mevliniñ mürsel ķulı ‘Pek cesur Mevla’nın peygamber kulu’ 61b/11

4.2.2. /I/ düşmesi

4.2.2.1. Kelime Ortasında Görülen /I/ Düşmesi

Tonsuz karşılığı olmayan /l/ ünsüzü düşme özelliği gösterebilir. Metinde tespit edilen örneği şu şekildedir:

keltür- > **ketür-** ‘getirmek’ (krş. *keltür-* 60b/20)

bir secde nelük *këtürmediñ*? ‘Niçin bir kez secde etmedin?’ 11b/13

4.2.3./w/ düşmesi

4.2.3.1. Kelime Sonunda Görülen /w/ Düşmesi

Metin boyunca *suw* olarak geçen kelimenin şu örneklerde *su* olarak geçtiği görülmüştür:

suw > **su** ‘su’ (krş. *suw* 96b/3)

ol gevher *su* oldu. ‘O inci su oldu.’ 3a/10

suwla- > **sula-** ‘sula-’

yılkı kıraların *suladılar*. ‘Hayvanları suladılar.’ 221b/7

5.SES TEKLEŞMESİ

5.1. ÜNLÜ TEKLEŞMESİ

Gramer birliklerinde bazen sesler yan yana gelerek tek bir ses meydana getirirler. Bu kaynaşma sonucunda ortaya çıkan önceki veya sonraki sese benzeme özelliği gösterir. Bu ses olayına ses tekleşmesi denir (Ergin 2013: 43). Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

éke + egü > **ékegü**

ékügü balıkdın yédiler. ‘İkisi balıktan yediler.’ 129b/20

ne + erse > **nerse**

küş birle *nerse* almışım yok. ‘Zorla bir şey almışlığım yok.’ 46a/13

5.2. ÜNSÜZ TEKLEŞMESİ

Kelimenin son ünsüzü ile aldığı ekin ünsüzünün aynı olması durumunda görülen ses olayının bir örneği şu şekildedir:

kömeç ‘külde pişirilen çörek’ (< köm- ‘saç arasına ya da küle sokmak’ +meç)

ol *kömeçni* üç ülüş kıldılar. ‘O çöreği üç parça yaptılar.’ 14a/6

6. İKİZ ÜNSÜZ

Türkçede kelime kökenindesadece sayı adlarında görülen bir ses olayıdır. KE’de tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

*êki*⁹² > *êkki* ‘iki’ (krş. *êki* 4a/9)

êkki neñdin seni söwdüm. ‘İki şeyden seni sevdim.’ 110a/21

sekiz > *sekkiz* ‘sekiz’ (krş. *sekkiz* 13b/10)

sekkiz oğlan arasında ‘sekiz oğlan arasında’

⁹² ET’de *êki* olarak görülen kelimenin Harezmi T. *êkki* (MM 13/1, NF 73/10) ve *êki* (NF 34/16) olmak üzere iki varyantı mevcuttur.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

Her dilde ana dilden gelen temel kelime dağarcığı bulunur. Şekil bilgisi dilin dağarcığında bulunan bu kelimelerin en küçük hâlinin ele alınarak yapısal özelliklerini ve geçirdikleri değişimleri göstermek açısından önem taşımaktadır. Korkmaz, şekil bilgisini *‘bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır’* (2014: 99) şeklinde açıklar.

Şekil bilgisinin iki temel ögesi kelime kökleri ve eklerdir. Bu iki temel ögenin değişim ve gelişimi kendine özgü bazı kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Her dilde olduğu gibi Türkçede de kelimelerin birtakım özellikleri vardır. Bu özelliklerin en başında Türkçenin yapısal olarak eklemeli bir dil olması gelir. Eklemeli dil ifadesi Türkçe için en üst başlıktır. Bu ifade bize arka planda şekil bilgisinin ancak ek ve kök birleşmesine dayalı olarak bir farklılık gösterebileceğini de işaret etmektedir. Bu noktada her yeni kelimenin varlığının bir ek sayesinde olduğu düşünülürse şekil bilgisinin özelliklerini belirleme konusu Türkçe için oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Şekil bilgisi konusunda kelime türleri değerlendirilmiştir:

1.İSİMLER

İsim canlı ve cansız varlıklar ile somut ve soyut kavramları karşılayan kelimelerdir. KE'nin hacimli bir eser olmasından dolayı barındırdığı isimler sayıca fazla ve tür olarak çeşitlidir. Eserin dinî içerikli olması da özellikle Arapça alıntı kelimeler açısından eseri oldukça zengin kılmaktadır. Fakat bu alıntı kelimelerin başlı başına bir çalışma gerektirdiğini düşündüğümüzden bunlardan sadece istisnai durumlarda ve ses olaylarını örneklendirmede yararlanma yoluna gidilmiştir.

1.1.BASİT İSİMLER

Basit isimler kelimenin yalın hâlidir. Herhangi bir ek almamış olan basit isimler başka bir isim ile de birleşmezler. Metinde yer alan Türkçe isimler ses sayıları göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Eski Türkçeden Harezmi Türkçesine kadar herhangi

bir değişime uğramamış olan isimler metinde bulundukları şekilleriyle yer alırken değişime uğramış olan isimler hakkında bilgi verilmiştir.

1.1.1.ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

ag ‘tuzak’

On bir *ag* saldılar. ‘On bir tuzak saldılar.’ 144b/15

ak ‘beyaz’

ak bulut inip kızını yörgep köterdi. ‘Beyaz bulut inip kızını sarıp götürdü.’ 142b/5

aş ‘yemek’

açsa *aş* bəriñ. ‘Açsa yemek verin.’ 69a/18

at ‘ad, isim’

atı nè turur? ‘Adı nedir?’ 143b/11

at ‘at, binek hayvanı’

āh tēyü *aṭdın* tüşdi. ‘Ah diyerek attan düştü.’ 76a/3-4

aw⁹³ ‘av’ (krş. *av* 186a/2)

İsmā’ıl *awğa* barmış érdi. ‘İsmail ava varmıştı.’ 49a/11

ay (1) ‘otuz gün’

men seni tokuz *ay* karñımda kötergen Eymene-men. ‘Ben seni dokuz ay karnımda taşıyan Eymene’yim.’ 215b/7

ay(2) ‘ay, kamer’

ay kün maña secde kıldılar. ‘Ay ve güneş bana secde ettiler.’ 107a/7

el ‘el’

öz *eliñiz* birle bitig bitip maña berin tēdi. ‘Kendi elinizle yazı yazıp bana verin dedi.’ 73a/17

⁹³ Göktürk T. *ab* > Eski Uygur T. *ab* > *aw* Karahanlı T. *aw* > *av* şeklinde izlenen kelime Harezmi T. eserlerinde *aw* (NF 153/10, ME 16073, MM 41/1) ve *av* (HŞ 1284, İML 79) varyantlarıyla görülür.

*él*⁹⁴ ‘halk’

élge haber bérğil. ‘Halka haber ver.’ 157b/14

én ‘en’

éni yègirmi qarı ‘eni yirmi arşın’ 141a/20

*éŋ*⁹⁵ ‘yanak’

çèçek teg *eŋleri* soldu. ‘Çiçek gibi yanakları soldu.’ 236b/2

er ‘erkek, koca’

key yürekliğ bæg *er* erdim. ‘Çok cesur erkektim.’ 77b/4

*es*⁹⁶ ‘akıl, us’

esin öksütmedim. ‘Aklını eksiltmedim.’ 213a/9

êş (I) ‘eş, zevce’

êşleri birle tutup boyunların bağlap Mekkege éltgey-miz tédiler. ‘Eşleri ile tutup boyunlarını bağlayarak Mekke’ye götürceğiz dediler.’ 222r/3

êş (II) ‘arkadaş’

Hızr birle *êş* bolup ‘Hızr ile arkadaş olup’ 158a/12

et ‘beden, et’

meniğ *etim* tenimni kişi körmesün. ‘Benim bedenimi tenimi kimse görmesin.’ 74b/7

*éw*⁹⁷ ‘ev’

ol *éwniğ* tegresiñe tavāf kıldı. ‘O evin çevresini tavaf kıldı.’ 13b/6-7

iç ‘iç’

⁹⁴ ET’de *él* olarak görülen kelimenin Harezmi T. *él* (NF 27/6, ME 63/7) ve *il* (HŞ 4101, İML 179) olmak üzere iki varyantı bulunmaktadır.

⁹⁵ Karahanlı T. *eŋ* olarak görülen kelime Harezmi T. *iñek* (HŞ 3406), *eŋek* (NF 382/3, KE 133b/1) ve *eŋ* (İML 140) şeklindedir.

⁹⁶ Karahanlı T. *us* olarak görülen kelime KE’de *es* (bkz. örnek) şeklindedir.

⁹⁷ Göktürk T. *eb* > Eski Uyğurca T. *ew* > Karahanlı T. *ew* > *ev* şeklinde görülen kelimenin Harezmi T. birçok varyantı bulunmaktadır: *éw* (NF 18/17, KE 18a/3), *ev* (İML 05), *öw* (164A/9), *öy* (KE 218b/21), *iv* (HŞ 332).

kimini*ñ* *içi* yënür. ‘Kimisinin içi yenir.’ 12b/17

ig ‘hastalık’

bir *ig* bar. ‘Bir hastalık var.’ 27b/19

in ‘in’

yılan çıyan *inlerin* kördi. ‘Yılan çıyan inlerini gördü.’ 220a/8

is ‘koku’

bu sözdin *hased isi* kelür. ‘Bu sözden haset kokusu geliyor.’ 139a/16

iş ‘iş, görev’

işin işlegil. ‘İşini yap.’ 144a/1

it ‘it, köpek’

itler, toñuzlar këlmiş êrdi. ‘Köpekler, domuzlar gelmişti.’ 111a/6

ok ‘ok’

kirpükleri *ok* teg ‘kirpikleri ok gibi’ 75a/16

oñ ‘sağ’

tewe *oñ* qolında ‘deve sağ elinde’ 58b/5

ot (1) ‘ateş’

ağzındın *ot* çıkar êrdi. ‘Ağzından ateş çıkardı.’ 111r/11

ot (2) ‘ot’

ot ündi. ‘Ot büyüdü.’ 135b/11

öç ‘intikam’

öçüñni alalıñ. ‘İntikamını alalım.’ 203a/8

öy ‘ev, oda’ (bkz. ew)

öyünde ok turgıl. ‘Evinde dur.’ 216a/17

uç ‘uç’

şehadet ırnekinin *uçında* turukdı. ‘Şehadet parmağının ucunda durmuştu.’ 7a/16-17

ud⁹⁸ ‘hayvan’ (krş. uy 13b/14)

ud yemesen bu tüşni körmegey ırđın. ‘Hayvaneti yemesen bu düşü görmeyecektin.’ 51a/11

un ‘un’

taşnı kolu birle ovsa *un* teg bolur ırmiş. ‘Taşı eliyle ovsa un gibi olurmuş.’ 103b/20

uz ‘usta, mahir’

uz sözlüg Resülka oğşayur hıç kimerse yok. ‘Usta sözlü Resul’e benzer hiç kimse yok.’ 247b/5

ün ‘ses’

ün işitildi. ‘Ses işitildi.’ 20b/17

1.1.2.ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

ya ‘yay’

boyı *ya* teg egilmiş. ‘Boynu yay gibi eğilmiş.’ 76b/7

1.1.3.ÜNLÜ+ ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

ağı ‘kumaş’

yaturlar yörđenip atlās *ağı*. ‘Atlas kumaşa sarılıp yatarlar.’ 238b/8

ağı ‘zehir’

ağı bėrip öltüreyin. ‘Zehir verip öldüreyim.’ 81a/21

ala (1) ‘kırmızı’

⁹⁸ ET’de *ud* olan kelimenin bu varyantı Harezmi T. sadece KE’de (bkz. örnek) görölmüşür.

sekizi *ala* ‘sekizi kırmızı’ 148a/20

ala (2) ‘hastalık’

ala bolsunlar. ‘Hasta olsunlar.’ 225a/4-5

ana ‘anne’

bir ülüşi *analar* karnında. ‘Bir kısmı annelerin karnında(dır).’ 10b/2

aru ‘arı’

birin *aru* yedi. ‘Birini arı yedi.’ 12b/14

ata ‘baba’

bir ülüşi *atalar* onurkasında. ‘Bir kısmı babalar omurgasında(dır).’ 10b/2

aya ‘avuç içi’

bir *ayasığa* koydı. ‘Bir avcunun içine koydu.’ 118a/5

ıdı⁹⁹ ‘Tanrı, sahip olan’

İdi yarlıkar. ‘Tanrı buyurur.’ 15a/18

ini ‘küçük kardeş’

inimiz biziñ birle awğa çıkdı. ‘Kardeşimiz bizimle ava çıktı.’ 103b/15

uya ‘kardeş’

kız *uyası* Vaşfiye unamağay. ‘Kız kardeşi Vasfiye razı olmayacak.’ 224b/5

1.1.4.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

bal ‘bal’

ol irinñ tatıgında kayda yetsün *bal* şeker. ‘O dudağın tadına şekerle bal nasıl ulaşsın?’ 77a/17

bar ‘var’

‘Ulemālar arasında ihtilāf *bar*. ‘Bilginler arasında anlaşmazlık var.’ 49b/11

⁹⁹ Göktürk T. *ıdı* > Eski Uygur T. *ıdı* > Karahanlı T. *ıdı* şeklinde görülen kelime Harezmi T. *idi* (KE 218a/15, İML 137), *ıde* (NF 251/2, ME 82/4), *ede* (NF 82/7, 57b/5) varyantlarını barındırır.

baş (I) ‘baş’

baş ayak yalan keldi. ‘Başı ayağı çıplak geldi.’ 185b/2

baş (II) ‘yara’

baş kılmadı. ‘Yara olmadı.’ 11b/5

bay ‘zengin’

baylar boynağular zahmet bère başladılar. ‘Zenginler, asiler zahmet vermeye başladılar.’ 195a/3

beg ‘bey’

bu miñ *begni* ündedi. ‘Bu bin beyi çağırdı.’ 62b/4

bël ‘bel’

bëlige kuruşayu bërdi. ‘Beline sarıverdi.’ 97b/17

bir ‘bir’

onuñız hem *bir* atanıñ oğlanları mu-sız? ‘Onunuz da bir babanın çocukları mısınız?’ 94a/4

boğ ‘boyun’ (krş. *boy* 175a/12)

boğı altundın. ‘Boynu altından(dır).’ 34a/9

boz ‘boz, gri’

onı *boz*. ‘On tanesi boz (renkli)’ 148a/20

böz ‘bez, kumaş’

bir kesek *böz* yörgegil. ‘Bir parça bez sar.’ 19a/7

but ‘bacak’

butın keşti. ‘Bacağını kesti.’ 131a/9

buz ‘buz’

çuvāl içinde *buz* neteg çağşasa ‘çuval içinde buz nasıl çağıldarsa’ 23a/18

çak ‘çağ, zaman’

Yusûf *çaķında* Zelîhânın edgüliki köp êrdi. ‘Yusuf zamanında Zeliha’nın iyiliği çoktu.’ 81b/10

çav ‘şöhret’

Yüsufnıñ *çavı* bu Reyyân melikge tēgdi. ‘Yusuf’un şöhreti bu Reyyan Melik’e ulaştı.’ 75b/20

çın ‘doğru’

sözleri *çın* tēp tanuqluķ bērdi. ‘Sözleri doğru diye şahitlik etti.’ 181a/18

çoğ ‘şöhret’

anın *çoğı* şehрге tēgdi. ‘Onun şöhreti şehre ulaştı.’ 173b/19

çöp ‘çöp’

çöp keltürdi. ‘Çöp getirdi.’ 152b/15

çuz ‘yaldızlı, renkli bir Çin kumaşı’

yerge *çuz* atlas tōşediler. ‘Yere yaldızlı, kırmızı ipeği dōşediler.’ 249b/6

der ‘ücret’ (krş. *ter* 191a/4)

biregüni *derge* tuttılar. ‘Birisini ücrete tabi tuttular.’ 95a/4

ķar ‘kar’

ürün *ķar* şüretliĝ. ‘Beyaz kar yüzlü(dür).’ 121a/11

ķat (1) ‘takım’

bir *ķat* pādşāhāne tonlar keltürdi. ‘Bir takım padişaha yakışır elbise getirdi.’ 193a/11

ķat¹⁰⁰ (2) ‘kat’

altınçı *ķat* kökge tēgdük. ‘Altınçı kat göge ulaştık.’ 209a/1

ķēŋ ‘geniş’

¹⁰⁰ Kelime kökeninin *ka- olup ka- ‘*katmak, karıştırmak*’ +t şeklinde oluşumu tartışmalıdır.

kênlikde tarlıkda eliğ açuk tutmak ‘genişlikte darlıkta eli açık tutmak’ 66a/8

kın¹⁰¹ ‘ışkence’

sêni *kın* birle öltüreyin. ‘Seni ışkence ile öldüreyim.’ 161b/6

kış ‘kış’

kış küninde yaz nimetin bërür sên. ‘Kış gününde yaz nimeti verirsin.’ 167a/13

kız ‘kız çocuğu’

kızını tartıp keltürelîñ. ‘Kızı çekip getirelim.’ 63b/13

kin ‘güzel koku, misk’

kin burar. ‘Misk kokar.’ 68a/20

kol ‘kol’

kolını boynını bağladılar. ‘Elini boynunu bağladılar.’ 96b/18

kol ‘vadi’

bir kün ol *kol*da bir taşdın ün işitti. ‘Bir gün o vadide bir taştan ses işitti.’ 34b/15

koş ‘çift’

tört *koş* öküzlük yêrni sarây kıldurdı. ‘Dört çift öküzlük yeri saray yaptırdı.’ 124a/21

köç ‘göç’

Lût *köç* yükledi. ‘Lut göçünü yükledi.’ 58a/9

kök (1) ‘yeşil, taze’

yêrdin *kök* yaş ünmedi. ‘Yerden taze ot çıkmadı.’ 92b/16

kök (2) ‘gökyüzü’

kökdeki künni maşrıkdın tuğurur. ‘Gökyüzündeki güneşi doğudan doğurur.’ 40b/4

köl ‘göl’

köllerni çağır birle toldurdu. ‘Gölleri şarap ile doldurdu.’ 140a/15

köp ‘çok’

bu dünyā yalawaç birle *köp* tokuštı. ‘Bu dünya peygamberler ile çok savaştı.’ 232a/2

köz (1) ‘ateş közü’

otdın *közdin* turukrak ‘ateşten, közden daha parlak’ 121a/14

köz (2) ‘nazar’

ķamuğının *közi* teger erdi. ‘Hepsinin nazarı değerdı.’ 94b/21

ķul ‘kul, köle’

Teņri *ķullarınğa* ķatılmağıl. ‘Tanrı kullarına işkence etme.’ 161b/11

ķum ‘kum’

ııığ *ķumda* yalıñ adaķ ķavdılar. ‘Sıcak kumda yalın ayak kovaladılar.’ 69b/8

ķur ‘kuşak’

altun *ķur* bēliņe ķurşadı. ‘Altın kemeri beline sardı.’ 74b/16

ķuş ‘kuş’

ķuşlarnı öltürgil. ‘Kuşları öldür.’ 55b/5

küç ‘güç, kuvvet’

biziņ *küçümüz* yētse bu tewenni öltürgey ērdik. ‘Bizim gücümüz yetse bu deveyi öldürecektik.’ 35b/8

kül ‘kül’

yēl ol *küllerni* yüzleriņe urdı. ‘Yel o külleri yüzlerine vurdu.’ 42b/9

kün (1) ‘gün’

yekşenbe *kün* köklerni yaratdı. ‘Pazar günü gökleri yarattı.’ 3a/21

kün (2) ‘halk, ahali’

êli *kûni* êmgekge tüşdiler. ‘Halkı sıkıntıya düştü.’ 44b/20

kûn (3) ‘güneş’

kûn yêl içide batar teg köründi. ‘Güneş rüzgar içinde batıyor gibi göründü.’ 173b/9

kûñ ‘cariye, kadın köle’

kûñni eşgü tutsunlar. ‘Cariyeyi hoş tutsunlar.’ 236b/12

meñ ‘yüzdeki ben’

her birige birer *meñ* bërür. ‘Her birine birer ben verir.’ 215a/17

neñ ‘şey, nesne’

êkki *neñdin* sêni söwdüm. ‘İki şeyden seni sevdim.’ 110a/21

saç ‘saç’

saçımni anamğa kumartğualabêriñ. ‘Saçımı anneme miras olarak verin.’ 51b/3

sap ‘sap’

ķılıç *sapın* maña bêrgil. ‘Kılıç sapını bana ver.’ 222a/14

say ‘kara, taşlık yer’

say yêr buldı. ‘Taşlık bir yer buldu.’ 27a/2

sin ‘mezar’

bu êl kırağında bir *sin* bar. ‘Bu ülke sınırında bir mezar var.’ 163a/2

sol ‘sol’

sol êlgi birle ‘sol eli ile’ 183b/2

suw ‘su’ (krş. *su* 113b/6)

suw içmek ķêlseler ‘su içmeye gelseler’ 140a/12

süt ‘süt’

süt aķa başladı. ‘Süt akmaya başladı.’ 152a/14

tağ ‘dağ’

Serendip *tağınğa* tüşdi. ‘Serendip dağına düştü.’ 13a/1

tam ‘bina’

bir *tam* tüpinde olturdular. ‘Bir bina dibinde oturdular.’ 45b/18

tañ ‘gün, şafak’

tañ birle ferişterler maña secde kılur êrdiler. ‘Şafakla melekler bana secde ederlerdi.’ 15a/15

tar ‘dar’

tar ağızlığı ‘dar ağızlı’ 75a/18

taş ‘dış, başka’

yarlığıdın *taş* iş kılumağay. ‘Emrinden başka iş yapamayacak.’ 226b/2

tiñ ‘gücü yerinde, sağlam’

boyları *tiñ*. ‘Boyunları sağlam.’ 89b/4

tiş ‘diş’

tişlerindin nūr balkınur. ‘Dişlerinden ışık saçılır.’ 7a/12

tiz ‘diz’

yer Kābīlni *tiziñe* tēgi tutdı. ‘Yer Kabil’i dizine kadar içine çekti.’ 17b/3

ton ‘elbise’

türlüg türlüg *tonlar* keğürdi. ‘Türlü türlü elbiseler giydirdi.’ 32a/12

top ‘bölük, kısım’

bir *top* yığaç êrdi. ‘Bir top ağaçtı.’ 101b/9

toy ‘şölen’

toy esbābın anuqladı. ‘Şölen elbisesini hazırladı.’ 109b/1

tör ‘başköşe’

törde orun bërdi. ‘Baş köşede yer verdi.’ 189a/15

tüp ‘dip’

bir yıgaç *tüpinde* koğdı. ‘Bir ağaç dibinde koydu.’ 20b/9

tüş ‘düş, rüya’

Bu kıssanın evveli *tüş*. ‘Bu kıssanın başı düştür.’ 66a/10

tüy ‘tüy’

tüyleri iriglendi. ‘Tüyleri kabardı.’ 67b/13

yél ‘rüzgâr, yel’

yél anı Süleymānga yétgürür érdi. ‘Yel onu Süleyman’a ulaştırırdı.’ 146a/8

yêñ ‘elbise kolu’

bıçak birle *yêñine* soğdı. ‘Bıçakla elbisenin kol ağzına soktu.’ 50b/12

yér ‘yer’

yér titredi. ‘Yer titredi.’ 42b/6

yıl ‘sene’

yüz otuz *yıl* kèçti. ‘Yüz otuz yıl geçti.’ 17b/17

yip ‘ip’

yipge tüzgil. ‘İpe diz.’ 149a/1

yol ‘yol’

bu *yolnı* koyduñ érse қayı yol birle yörür-sèn? ‘Bu yolu bıraktıysan hangi yoldan yürüyorsun?’ 88b/5

yön ‘yol’

yalavaçlıq *yöni* belgürdi. ‘Peygamberlik yolu gözüktü.’ 194a/5

yük ‘yük’

ağır *yük* turur. ‘Ağır yükür.’ 163b/12

yün ‘pamuk, yün’

yün boldı. ‘Yün oldu.’ 12b/15

yüz ‘çehre’

yüzünü körgüm këlmes. ‘Yüzünü göresim gelmez.’ 76a/6

1.1.5.ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

alp ‘alp, yiğit’

alp yürekli küçüne küwenür êrdi. ‘Yiğit yürekli gücüne güvenirdi.’ 61b/14

ant¹⁰² ‘yemin’

Sāre *ant* içdi. ‘Sare yemin etti.’ 48a/6

ilk ‘ilk’

eñ *ilk* köñlek keğgen ol êrdi. ‘En önce gömlek giyen oydu.’ 20a/1

inç ‘rahat, huzurlu’

Mekkeke bargıl *inç* turur. ‘Mekke’ye var, orası huzurludur.’ 244b/14

1.1.6.ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

Bilindiği gibi, Türkçede isim ve fiil kökleri tek heceden oluşmaktadır. Burada verilen iki heceli isimlerin tamamı türemiş olmakla birlikte kök hecelerinin tartışmalı olması sebebiyle bu başlık altında verilmiştir.

adak ‘kadeh’

adak alğan, sağrak tutğan eliglerni sındurup ‘Kadeh alan, kadeh tutan elleri kırıp’ 249a/12

¹⁰² Karahalı T. *and* olarak görülen kelimenin Harezmi T. *ant* (NF 333/15, ME 22/6) ve *and* (NF 61/6) olmak üzere iki varyantı görülmektedir.

ağız ‘ağız’

ağzım sasığı kitsün. ‘Ağzımın kokusu gitsin.’ 120a/21

éger ‘eyer’

kamuğı altun égerlig ‘hepsi altın eyerli’ 148b/10

idiş¹⁰³ ‘kap, çanak’

idişge kâfûr ve gül-âb toldurup ‘kaba misk ve gül suyu doldurup’ 80b/9

irin ‘dudak’

‘aķık teg *irinlerin* ‘zümrüt gibi dudaklarını’ 50b/8

ıwuk¹⁰⁴ ‘geyik’

bir *ıwuk* keyikge ilhâm boldı. ‘Bir geyige ilham oldu.’ 157b/5

orun ‘yer, makam’

özge sarâyda *orun* bêrdiler. ‘Başka sarayda yer verdiler.’ 174a/14

otun ‘odun’

otunlarını mîvelig yıgaç kılsun. ‘Odunları meyveli ağaç kılsın.’ 162b/16

ükek ‘burç’

on êki *ükek* ‘on iki burç’ 66b/8

üñür ‘mağara, oyuk’

tağ içinde bir *üñür* yolukdı. ‘Dağın içinde bir mağaraya rastladı.’ 32b/16

ürün ‘beyaz’

saķal *ürünlüki* ölüm biliçisi turur. ‘Sakalın beyazlığı ölüm habercisidir.’ 56a/15

¹⁰³ ET’de *idiş* olarak görülen kelime Harezmi T. *idiş* (KE 93a/1, ME 13/6) ve *iyiş* (ME 154/5, İML 168) varyantlarıyla da yer almaktadır. Buradaki /d/li kullanım arkaik bir özelliktir.

¹⁰⁴ Karahanlı T. *ıwık* (DLT I, KB) olan kelime Harezmi T. *ıwuk* (NF 35/13, ME 172/1), *ıvuk* HŞ (3312) ve *ıvık* (İML 175) olarak görülmüştür.

1.1.7.ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

açça ‘alçı’

açça birle suvadılar. ‘Alçı ile suvadılar.’ 87a/18

alma ‘elma’

alma armūd meñizlig ‘elma armut gibi’ 12b/17

arpa ‘arpa’

nē üçün *arpa* êktiñ? ‘Niçin arpa ektiñ?’ 163b/18

ayva ‘ayva’

bir *ayva* keltürdi. ‘Bir ayva getirdi.’ 71a/7

eñse ‘boynun arka kısmı’

eñselerindin çıkarğular. ‘Enselerinden çıkaracaklar.’ 249a/14

oğrı ‘hırsız’

dünyāda *oğrılıkdın* yawuz at yok. ‘Dünyada hırsızlıktan kötü ad yoktur.’ 96b/17

öwke¹⁰⁵ ‘öfke’

Cebrā’ılññ *öwkesi* keldi. ‘Cebrail’in öfkesi tuttu.’ 24a/17

1.1.8.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

bars ‘leopar’

yüz miñ *bars* ‘yüz bin leopar’ 111a/6

kurt ‘böcek, solucan’

kuş *kurt* yēsün tēdi. ‘Kuş kurt yesin dedi.’ 38a/9

¹⁰⁵ Göktürk T. *öbke* > Eski Uygur T. *öbke*, *öpke* > Karahanlı T. *öpke*, *öyke*, *öwke* olarak görülen kelime Harezmi T. *öwke* (NF 150/1, ME 95/5), *öfke* (ME 108/8, HŞ 3438) varyantlarıyla görülür.

yurt ‘yurt’

yurtқа keldim. ‘Yurda geldim.’ 234a/14

1.1.9.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

baқа ‘kaplumbağa’

suw *baқasınıñ* eti tatlıg tēp aydı. ‘Su kaplumbağasının eti tatlı diye söyledi.’ 26a/3

bala ‘yavru, kuş yavrusu’

suwda turğan aṭ *balası* ‘suda duran at yavrusu’ 50b/21

bota ‘deve yavrusu’

bota tuğdı. ‘Deve yavrusu doğdu.’ 31a/19

bōri ‘kurt’

bōri қой birle ‘kurt koyun ile’ 25a/4

dere ‘dere’

dereler suw birle toldı. ‘Dereler su ile doldu.’ 147a/11

dīši ‘dişi’

ērkeki *tīšisi* nezzārege çıkıp ‘erkeği dişisi seyre çıkıp’ 97a/8

қarı ‘karış’

her burcı on ēki *қarı* ‘her burcu on iki karı’ 141a/20

қару ‘karşılık’

қарусın Mevlī ta’ālā bergey. ‘Karşılığını MevlaTaala verecek.’ 102b/5

қava ‘kova’

қуduğға *қava* saldıлар. ‘Kuyuya kova saldıлар.’ 71b/8

kīši ‘kimse’

ağın *kişi* almadı. ‘Başka kimse almadı.’ 56a/4

kozu ‘kuzu’

koy *kozısın* yazığa çıkardı. ‘Koyunla kuzusunu yazıya çıkardı.’ 61b/15

ķula ‘koyu sarı renkli’

onı *ķula* ‘onu koyu sarı renkli’’ 148a/20

tana ‘dana’

bir yaşar *tana* ‘bir yaşında dana’ 128a/8

tepe ‘baş’

tepesi yarıldı. ‘Başı yarıldı.’ 61a/17

tewe¹⁰⁶ ‘deve’

bu *tewe* bizge kerekmez. ‘Bu deve bize gerekmez.’ 35a/3

toğa ‘temiz’

pisni *toğa* kzsizni krer ķılur-men. ‘Pisi temiz, grmeyeni görür yaparım.’ 170b/6

yaņı ‘yeni’

yaņı aşlık bulurđa tört ay ķaldı. ‘Yeni buğday bulmaya dört ay kaldı.’ 164b/20

1.1.10.ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

ėrneķ ‘parmak ucu’

ėrneķler uunda kaldı. ‘Parmakların ucunda kaldı.’ 7a/2

1.1.11.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

bađır¹⁰⁷ ‘göğüs, sine’

¹⁰⁶ Göktürk T. *tebe* olarak görülen kelime Eski Uyğur T. itibaren *tewe* > *teve* şeklinde gelişir. Harezmi T. *teve* (192a/20), *twe* (MM 175/2), *tewe* (NF 20/6, ME 46/7), *tiwe* (Hş 2001) olarak görülmüştür.

anañnıñ bağrını ulturmağıl. ‘Annenin bağrını çürütme.’ 50b/10

bilek ‘bilek’

bilekleri bağışlarıdın ayrılmış. ‘Bilekleri eklemlerinden ayrılmış.’ 86b/3

bölek ‘hediye’

bölekke seväündi. ‘Hediye seväindi.’ 95b/12

bulun ‘esir’

bulun alıp keldiler. ‘Esir alıp geldiler.’ 230a/7

çaķır ‘şarap’ (krş. *çağır* 140a/13)

çaķır içmek belgürdi mü? ‘Şarap içmenin bedeli belli oldu mu?’ 177a/5

çapar ‘kır renkli at’

biri *çapar* ‘birisi kır renkli’ 148a/20

çibin ‘sinek’

çibinler çıkıp keldiler. ‘Sinekler çıkıp geldiler.’ 44b/4

hatun ‘kadın’

ol *hatun* şofra keltürdi. ‘O kadın şofra getirdi.’ 143b/14

ķoriğ ‘koru, bahçe’

bir *ķoriğda* olturdum. ‘Bir koruda oturdum.’ 229a/13

ķazuk ‘kalas’

ķazuķ ķördi. ‘Kalas ķördü.’ 18b/5

ķedik ‘av hayvanı’ (krş. *keyik* 7b/5)

yerdeki *ķedikleri* ‘yerdeki av hayvanlarını’ 131b/4

¹⁰⁷ Göktürk T. *bağar* > Eski Uygur T. *bağar* > Karahanlı T. *bağır* olarak görülen kelime Harezmi T. *bağır* (NF 271/6, MM 38/1, HŞ 1183) olarak görülmektedir.

kiyiz ‘keçe’

kiyiz b rkl g  rdi. ‘Keçe ba lı idi.’ 154b/6

k yev ‘damat’

k yevge b reli  t diler. ‘Damada verelim dediler.’ 167a/3

k m   ‘gümüş’

b   k m   yarmak ‘beş gümüş para’ 144a/14

m   k ‘kedi’

m   k   retli  ‘kedi suratlı’ 131b/13

sa al ‘sakal’

sa alı ka  r    a an kirdi? ‘Sakalına beyaz ne zaman girdi?’ 56a/14

sazın ‘ejderha’

bu y rde bir sazin yılan bar. ‘Bu yerde bir ejderha yılanı var.’ 36b/21

sığır ‘sığır’

s miz sı ırnı y y r. ‘Semiz sı ırnı yer.’ 90a/10

si ek ‘bir kuş t r ’

si ek   p taşıdı. ‘Kuş   p taşıdı.’ 43a/3

soğan ‘soğan’

soğan bers n. ‘Soğan versin.’ 119a/5

taban ‘ayak altı, taban’

tabanın tikti. ‘Tabanını dikti.’ 220a/14

temür ‘demir’

tümör ba lar  ıldılar. ‘Demir halatlar yaptılar.’ 41a/11

toğuz ‘domuz’

üçünçi *toñuz* ‘üçüncüsü domuz’ 25b/3

tuluñ ‘şakak’

tuluñlarında yıgırılır. ‘Şakaklarında toplanır.’ 75a/15

tuyaq ‘toynak’

atının *tuyaqı* kayu yerge tégse yaşarur erdi. ‘Atının toynağı nereye değse yeşerirdi.’ 126a/3

yağan ‘fil’

burnı *yağan* burnı teg ‘burnu fil burnu gibi’ 89b/1

*yawuz*¹⁰⁸ ‘kötü’

kamuğdın *yawuzraq* ‘hepsinden daha kötü’ 58a/5

1.1.12.ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT İSİMLER

yurdu ‘delik’

igne *yurdusındın* çıkğuca érdi. ‘İğne deliğinden çıkacak oldu.’ 121a/21

1.2.BİRLEŞİK İSİMLER

Yeni kelime oluşumu kökleri anadilden gelen mevcut köklere dayanır. Kelime oluşturmak için birçok yol vardır. Fakat bunlardan en yaygın olanı kelimeleri birleştirmektir (Aksan 1987: 30). Birleştirme; kelimelerin belirli bir şekil bilgisi kuralı çerçevesinde yeni bir anlam birliğini karşılayacak şekilde oluşturulması demektir (Korkmaz 2014: 190). Metinde tespit edilen birleşik isimler şu şekildedir:

andağ < anı + teg ‘öyle, o şekilde’

İbrāhīmka *andağ* aydı. ‘İbrahim’e öyle söyledi.’ 48a/18

andağuk < anı+teg+ok ‘öyle, tam o şekilde’

andağuk cevāb bērdi. ‘Öyle cevap verdi.’ 125a/15

¹⁰⁸ Göktürk T. *yabız* > Eski Uygur T. *yawız* olan kelime Karahanlı T. (AH) *yawuz* ve *yafuz* varyantlarıyla görülmüştür. Harezmi T. *yawuz* (ME 44/7, MM 42/2) ve *yavuz* (İML 112) varyantları mevcuttur.

kimerse < kim+erse ‘kişi, kimse’

hîç *kimerse* kalmadı. ‘Hiç kimse kalmadı.’ 64b/3

mundağ < muni+teg ‘böyle, bunun gibi’

mundağ işler kılmağıl. ‘Böyle işler yapma.’ 85a/1

mundağuk < muni+teg+ok ‘tam bu şekilde’

mundağuk kıyâmet küni bolsa ‘böyle kıyamet günü olsa’ 191b/11

neçük < neçe+ök ‘niçin, nasıl’

ağır yük *neçük* yükleyin? ‘Ağır yükü nasıl yükleyeyim?’ 213a/7

nemerse < ne+me+erse ‘bir şey’

bir *nemerse* yemes içmes. ‘Bir şey yemez içmez.’ 27b/17

nerse < ne+erse ‘şey’

men sizdin *nerse* kılmaz-men. ‘Ben sizden bir şey istemem.’ 58b/17

şundağ < şunı+teg ‘şöyle, şunun gibi’

şundağ taşladılar. ‘Şöyle taşladılar.’ 107b/15

1.3.TÜREMİŞ İSİMLER

Türemiş isimler, fiil ve isimlerden yapım ekleriyle türetilmektedir. Bu bölümde fiilden ve isimden türemiş isimler yapan ekler üzerinde durulacak, ek başlığı altında örnekler ve anlamları verilecektir.

1.3.1.Fiilden İsim Yapan Ekler

Eylemlerin kök ya da gövdelerine isim yapma eki getirilerek oluşturulan bu kelimeler yeni bir anlama sahip olan varlık veya kavramı karşılarlar. Metinde tespit edilen belli başlı fiilden isim yapım ekleri şu şekildedir:

1.3.1.1. -A

Çok eski ve yaygın olarak kullanılan bir ektir. Türkçenin bütün dönemlerinde görülür. Eckmann eki -I+ ve -U+ ekiniaynı başlık altında alarak(2013: 50) benzer anlamda isim ile sıfat türettiklerini belirtir. Hacıeminoğlu ise eki zarf-fiiller başlığı altında ele almıştır (2013: 172). Burada yer alan örneklerin bazıları zarf-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla meydana gelmiştir. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

erte ‘sabah, yarın’ (< Clauson 202; ert- ‘geçmek’ + e)

ertesı halkğa ta’ām bërür erdi. ‘Sabah halka yemek verirdi.’ 137b/17

tola ‘dolu’ (< tol- ‘dolmak’ +a)

tola su ağzı örtüglüg ‘ağızına kadar su dolu’ 217b/13

yana ‘yine’ (< yan- ‘dönmek’ +a)

yana uçmağdın bir melek bir köñlek keltürdi. ‘Yine cennetten bir melek bir gömlek getirdi.’ 70b/12

yara ‘yara’(< Clauson 954; yar-‘yarmak, bölmek’ +a)

igne birle *yarasın* tiktiler. ‘İğne ile yarasını diktiler.’ 185a/20

1.3.1.2. -AlAK

Harezmi Türkçesinde yaygın olmayan ekin KE’de yalnız bir örneğine rastlanılmıştır:

yumalak ‘yuvarlak’ (< Clauson 934; yum- ‘kapatmak’ +alak)

sarığ yağnı *yumalak* kılıp ‘sarı yağı yuvarlak şekle getirip’ 165a/4

1.3.1.3. -CA

Ergin ekin dönüşlü fiilleri karşılayan hareketleri adlandırmada kullanıldığını söyler (2013:303). Metinde bir örneğine rastlanılmıştır:

eglençe ‘oyalanan şey’ (< Gülensoy 322, TZ 696; eglen- ‘vakit geçirmek’ +çe)

Sāreniñ *eglençesi* ‘Sare’nin eğlencesi’ 53b/18

1.3.1.4. -CAK

Nesne ve alet isimleri yaptığı görülen (Eckmann 2013: 50) ek daha çok dönüşlü fiillere gelir. Metinde bir örneğine rastlanılmıştır:

emçek ‘meme’ (< Clauson 155; em- ‘emmek, içe çekmek’ +çek)

ol koyunı *emçekin* yūnus ağzığa soktu. ‘O koyunun memesini Yunus’un ağzına soktu.’ 152a/14

1.3.1.5. -ç

Eskiden beri yaygın olarak kullanılan bu ekin yaptığı isimler yapıları veya hareket hâlini gösterir. Ek genellikle dönüşlü fiil köklerine getirilerek kullanılır. Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

inanç ‘inanç’ (< Clauson 188; inan- ‘güvenmek’ +ç)

ey ümmetler *inançı* ‘ey ümmetler inancı’ 237b/13

kazganç ‘kazanç’ (< kazgan- ‘kazanmak’ +ç)

men öz *kazgançımı* yëyür-men. ‘Ben kendi kazancımı yiyorum.’ 137b/21

korkunç ‘korku’ (< Clauson 655; korkun- ‘birinden korkmak’ +ç)

korkunç içinde ‘korku içinde’ 201a/1

küwenç ‘övgü, iftihar’ (< küwen- ‘övünmek’ +ç)

küwenç bolsun. ‘Övgü olsun.’ 214b/10

sewünç ‘sevinç’ (< sewün- ‘sevinmek’ +ç)

seniñ kelmekiñ bizge *sewünç* boldı. ‘Senin gelmen bize sevinç oldu.’ 18b/3

tayanç ‘dayanak’ (< tayan- ‘dayanmak’ +ç)

ey ‘âşiler *tayançı* ‘ey asiler dayanağı’ 237b/13

umanç ‘ümit, inanç’ (< uman- ‘ümit etmek’ +ç)

ol *umanç* kësmişde ‘o ümit kestiğinde’ 53b/18

1.3.1.6.-çI

-gUçI ekinden oluşan ekin metinde bir örneği tespit edilmiştir:

tilençi ‘dilenen’ (< tilen- ‘dilenmek’ +çi)

İlyasnı kördi *tilençi* sandı. ‘İlyas’ı gördü dilenci zannetti.’ 158b/21

1.3.1.7. -dUK

Bir sıfat-fiil eki olarak geçmiş zaman işlevinde bazı sıfatlar türetmiştir. Aynı zamanda geçici ve kalıcı isimler yapmakta kullanılır. Metinde tespit edilen örnekleri sınırlı olup şu şekildedir:

sıduķ ‘kırık’ (< Eren 364; sı- ‘kesmek, kırmak’ +duķ)

kökdin bir *sıduķ* yaruķ ıdur êrdi. ‘Gökten kırık bir ışık gönderirdi.’ 118b/18

1.3.1.8. -G,-(I)G

İşlek olarak kullanılan bu ek,işlev bakımından fiilin gösterdiği işin ürünü veya sonucu olan somut/soyut ad ve sıfatlar türetmede kullanılır (Korkmaz 2014: 121). Hacıeminoğlu ekin en fazla kullanıldığı alanın yer ismi ve soyut isim olduğunu belirtir (2013:18). Metinde örnekleri fazlaca olup bazıları şunlardır:

bıřıĝ ‘pişmiş’ (< Tietze 356; bıç- ‘pişmek’ +ıĝ)

bıřıĝ aş bar mu? ‘Pişmiş yemek var mı?’ 49a/21

bitig ‘yazı, mektup’ (< Tietze 358; biti- ‘yazmak’ +ig)

bu *bitig* Süleymândın turur. ‘Bu yazı Süleyman’dandır.’ 147b/5

ıřıĝ ‘ısı, sıcaklık’ (< ışı- ‘ısımak’ +ĝ)

kün *ıřıĝı* bir sâ’atda teñiz tüpi kırdı. ‘Güneş sıcağında bir saatte denizin dibi kurudu.’ 115b/13

öĝ ‘akıl’ (< ö- ‘düşünmek’ +ĝ)

öĝiñe keldi. ‘Aklına geldi.’ 79a/20

sewüĝ ‘sevilen, sevgili’ (< sew- ‘sevmek’ +üĝ)

özgege *sewüĝ* közi birle bakmasun. ‘Başkasına sevgili gözüyle bakmasın.’ 95a/20

sezig ‘tahmin, şüphe’ (< Clauson 862; sez- ‘şüphelenmek’ +ig)

nê kılsañız *sezig* tédiler. ‘Ne yapsanız şüpheli dediler.’ 36a/13

tatığ ‘lezzet’ (< Clauson 449; tat- ‘tatmak’ +ığ)

ol irinniñ *tatığında* ‘odudağın lezzetinde’ 77a/17

tirig ‘diri, canlı’ (< Clauson 529; tir- ‘hayatta olmak’ +ig)

tört peygamber *tirig* turur. ‘Dört peygamber canlıdır.’ 20b/20

tüzüg ‘dizi, sıra’ (< tüz- ‘dizmek’ +üg)

bu *tüzüg* birle tüzüldi. ‘Bu sıra ile dizildi.’ 249b/11

1.3.1.9. -GA, -KA

Fiilin gösterdiği hareketi ve bu hareketten etkileneni işaret eder. Genellikle somut isimler yapar (Hacıeminoğlu 2013:19). Ergin ekin kullanım alanının zamanla daraldığını vurgular (2013: 272). Metinde örneği azdır:

berge ‘kamçı’ (< Gülensoy 133, TZ 317; ber- ‘vurmak’ +ge)

berge urğıl. ‘Kamçı vur.’ 97b/21

tutka ‘tutacak, sap’ (< Clauson 453; tut- ‘elde bulundurmak’ +ka)

tutkaları kirişleri tüz muvâfık tururlar. ‘Sapları ve kirişleri eşit ve denktir.’ 211b/8

1.3.1.10. -GAç

Fiil kök ve gövdelerinden ad soylu kelimeler türeten bir ektir. Metinde eklendiği fiillerdeki anlamla ilgili bir özelliği belirtmede kullanıldığı iki örnek tespit edilmiştir.

kesgeç ‘kesici, kesecek olan’ (< Gülensoy 501; kes- ‘bir şeyle kesmek, parçalamak’ +geç)

taşnı *kesgeç* Cebrā’ıl ‘taşı kesecek olan Cebrail’ 52b/16

yetgeç ‘keskin’ (< Clauson 889; yiti- ‘kesmek’ +geç)

elgi *yetgeç* ruḥām tæg bolur êrdi. ‘Eli, keskin mermer gibi olurdu.’ 52b/18

1.3.1.11. -GAK, -AK

Eskiden beri işlek olan ve birçok örneği bulunan bir ektir. Fiilin gösterdiği hareketi yapanı, o hareketin yapıldığı yeri ya da aleti ifade etmekte kullanılır. O hareketle yapılan şeyi ya da fiilin karşıladığı nesneyi işaret eder (Ergin 2013: 269).

aşak ‘aşağı’ (< Clauson 255, TZ 214; aş- ‘inmek’ +ak)

tağlardınaşakturur. ‘Dağlardan aşağıdadır.’ 26b/11

bıçak ‘bıçak’ (< Eren 50, Gülensoy 138, TZ 331; bıç- ‘kesmek’ +ak)

bıçak elinizge alıñ. ‘Bıçağı elinize alın.’ 85b/3

eşgek ‘eşek’ (< TSD 207; eş- ‘at koşturmak, binekle gitmek’ +gek) (krş. *eşek* 150b/3)

soñ kirgen eşgek erdi. ‘Son giren eşek idi.’ 24b/14

korkak ‘korkak’ (< kork- ‘korkmak’ +ak)

korkak tøyürler. ‘Korkak diyorlar.’ 120a/6

yumgak ‘yumak, düğüm’ (< Clauson 934; yum- ‘kapatmak’ +gak)

boğuzında ol yumgak bar. ‘Boğazında o düğüm var.’ 11b/9

1.3.1.12. -GAn, -An

Ek Türkçenin bütün dönemlerinde dil uyumuna girer. Sesteşi olan sıfat-fiil ekinin anlam bakımından daha kuvvetlisidir. Genellikle birden fazla heceli kök ve gövdelere gelmekle beraber tek hecelilere geldiği de görülür (Ergin 2013: 274). Eki sıfat-fiiller başlığı altında değerlendiren Hacıeminoğlu, ekin kuvvetlilik ve süreklilik fonksiyonunu vurgular (2013:167). Zülfikar ise ekin terim türetmede elverişli olduğunu ifade eder (1991: 57).

sapkan ‘sapan’ (< Gülensoy 733; sap- ‘atmak, fırlatmak’ +kan)

sapkan aldı. ‘Sapan aldı.’ 133b/2

yegen ‘yemiş’ (< Clauson 869; ye- ‘ağızda çiğneyerek yemek’ +en)

hart atlıg yegen turur. ‘Yiyecek adlı yemiştir.’ 175a/21

1.3.1.13. -GI, -GU

Fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesneleri karşılar (Ergin 2013: 271). Genellikle tek heceli fiil kökleri ile birlikte çeşitli çatı eki almış olan fiil kök ve gövdelerine geldiği görülen (Korkmaz 2014: 152) ekin işleklik sahası geniştir (Hacıeminoğlu 2013: 19). Eraslan ekin isim fiil özelliğini kaybederek kalıcı isim yapmaya yaradığını belirtir (1980: 11).

boynağu ‘asi’ (< boyna- ‘itaatsizlik etmek’ + ğu)

bir *boynağu* dīv aydı. ‘Asi bir dev dedi.’ 149b/15

kağğu ‘tasa,keder’ (< Clauson 598; kaç- ‘bunalmak,sıkıntı etmek’ + ğu) (krş. *kayğu* 155a/18)

kağğu köñlümdin çıksun. ‘Kaygı gönlümden çıksın.’ 66a/16

1.3.1.14.-GIn, -GUn, -KUn

Genellikle geçişsiz fiillere gelmekle birlikte geçişli fiillere geldiği de görülmektedir. İşlev bakımından fiilin işaret ettiği hareketin tamamlandığını ifade eder. Metinde iki örneği bulunan ekin bir örnekte alet adı yaptığı tespit edilmiştir:

satkun ‘satın’ (< Clauson 798; sat-‘satmak’ +kun)

māl bērip *satkun* aldım. ‘Mal verip satın aldım.’ 81a/15

tizgin ‘dizgin’ (< Eren 116; tiz- ‘ddüzeltmek’ +gin)

tizgin tutup ‘dizgini tutup’ 7a/20

1.3.1.15. -I/-U

Fillerden isim, sıfat, zarf ve edat görevinde kullanılan kelimeler türetir. İşlev olarak önceki dönemlerden farklılık göstermez. Fiil kök ve gövdelerine gelerek söz konusu fiilin hareketini karşıladığı gibi varlık ve kavram adları da türetir.

bügri ‘bükülmüş, eğri’ (< bük- > büg-(ü)r- +i)

bēlimni *bügri* kıldı. ‘Belimi bükte.’ 100b/4

ēgri ‘eğri’ (< Gülensoy 323, TZ 695; egir- ‘eğirmek, bükmek’ +i)

ēgri sūñükdin yaratdı. ‘Eğri kemikten yarattı.’ 7b/10

utru ‘karşı’ (< Gabain 305; utur- ‘karşı olmak’ +u)

Ḳābīl *utru* keldi. ‘Kabil karşı geldi.’ 21a/8

yaḥṣı ‘iyi, uygun’ (< yaḥıṣ- ‘uymak, yakışmak’ +ı)

Yūsufumğa *yaḥṣı* bakıñ. ‘Yusuf’uma iyi bakın.’ 69a/18

yarı ‘yarı, yarım’ (< Clauson 954; yar- ‘yarmak, bölmek’ +u)

yarusını saña bèreyin. ‘Yarısını sana vereyim.’ 45b/14

yazı ‘yazı, ova’ (< Eren 448; yaz- ‘yaymak, açmak’ +ı)

yazığa çıkalıñ. ‘Yazıya çıkalım.’ 20a/9

1.3.1.16.- K, -(I/U)K

Fiilden isim yapan işlek bir ektir. Genellikle fiilden etkilenen nesneyi karşılamada kullanılır (Hacıeminoğlu 2013: 20). Çok sayıda somut/soyut ad, zarf ve sıfat türetmiştir. Fiil kök ve gövdelerine gelerek ‘yapılmış, bitmiş’ anlamı veren -mış ekiyle denk sayılır (Korkmaz 2014: 155).

açuḳ ‘açık, anlaşılır’ (< Clauson18; aç- ‘açmak’ +uḳ)

açuḳ aydım işitmediler. ‘Anlaşılır bir şekilde söyledim duymadılar.’ 23b/2

aḥsaḳ ‘aksak, topal’ (< aḥsa- ‘hafif topallamak’ +ḳ)

aḥsaḳ çibinge ilhām bêrdi. ‘Topal sineğe ilham verdi.’ 44b/10

artuḳ ‘artık, fazla’ (< Tietze 201; art- ‘büyümek, çoğalmak’ +uḳ)

nūrı *artuḳ* aydı. ‘Işığı fazla dedi.’ 19a/11

bertük ‘kırık, kırgın’ (< Tietze 321; bert- ‘incinmek, kırılmak’ +ük)

içi *bértük* ‘gönlü kırgın’ 206b/20

bezek ‘süs’ (< beze- ‘süslemek’ +k)

Tāvusunıñ *bezeki* bar dünyāge menzer. ‘Tavusun süsü var, dünyaya benzer.’ 55b/7

biyik ‘büyük’ (< biyi- < beḍü- ‘irileşmek, artmak’ +k)

biyikliği üç yüz karı ‘büyüklüğü üç yüz arşın’ 147b/10

emgek ‘zahmet’ (< emge- ‘zahmet çekmek’ +k)

emgekimiz artuķ boldı. ‘Zahmetimiz arttı.’ 114a/3

emük ‘meme’ (< Clauson 155; em- ‘içe çekmek’ +ük)

oğlanga *emük* bëreyin. ‘Oğlana meme vereyim.’ 184a/21

ıraq ‘uzak’ (< ıra- ‘uzak olmak’ +ķ)

suwdın *ıraq* tıkdiler. ‘Sudan uzak yere diktiler.’ 12a/18

kerek ‘gerek’ (< Paçacıoğlu 311; kerge-> kere- ‘gerekmek, yaraşmak’ +k)

suwğa baturmaķ *kerek*. ‘Suya batırmak gerek.’ 116a/20

kesik ‘kesik’ (< kes- ‘kesmek’ +ik)

başları *kesik* ‘başları kesik’ 39b/15

kezik ‘nöbet, sıra’ (< kez- ‘gezmek, dolaşmak’ +ik)

bular arasında *kezik* kılğıl. ‘Bunlar arasında sıra düzenle.’ 35a/4

kılık ‘huy, mizaç’ (< kıl- ‘etmek, yapmak’ +ık)

kılıknıñ telwelerğa oğşar. ‘Huyun delilere benziyor.’ 153b/3

meñzek ‘benzer’ (< meñze- ‘benzemek’ +ek)

meniñ *meñzekim* yok. ‘Benim benzerim yok.’ 206b/6

opraq ‘elbise’ (< Clauson 14; opra- ‘eskimek’ +ķ)

ķızıl *opraq* birle çulğap koydı. ‘Kızıl elbise ile sarıp koydu.’ 164a/1

sakınuķ ‘çekingen’ (< Clauson 812; sa-: düşünmek, sakın- ‘sakınmak’ +uk)

kim *sakınuķ* ķorķar erse ‘kim çekingen (olur), korkarsa’ 15a/21

sidük ‘idrar’ (< Gülensoy 778, sid- ‘işemek’ +ük)

sidük yıdığıdın at yem yemes boldı. ‘İdrarınkokusundan at yem yemez oldu.’ 118a/2

tanuḵ ‘tanık’ (< tanu- ‘daha önce görmüş olmak, bilmek’ +ḵ)

haṭ tilediler *tanuḵ* birle ‘Tanık ile yazılı belge istediler.’ 19a/15

tayaḵ ‘dayanak, baston’ (< taya- ‘dayamak’ +ḵ)

yulḡun yıḡaçıdın *tayaḵ* tutḡıl. ‘Yılḡın ağacından baston yap.’ 18a/11

tilek ‘istek’ (< tile- ‘istemek’ +k)

itniṅ *tileḡin* red ḵılmadı. ‘Köpeḡin isteḡini reddetmedi.’ 26a/4

yastuḵ ‘yastık’ (< Eren 443; yasta- ‘dayamak’ +uḵ)

öz *yastuḵı* üze olturtmış. ‘Kendi yastıḡı üzerine oturtmuş.’ 185b/14

yavuḵ ‘yakın’ (< yavu- ‘yaklaşmak’ +ḵ)

yavuḵ boldı. ‘Yakınlaştı.’ 9b/3

1.3.1.17.-I

İşlek olmayan ekin metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

til ‘dil’ (< tè- ‘demek, söylemek’ +I)

börige *til* bèrgil. ‘Kurda dil ver.’ 72b /5

tükel ‘bütün’ (< tüke- ‘bitmek, son bulmak’ +I)

bir ülüşni *tükel* ‘âlemlarḡa bêrdi. ‘Bir parçasını bütün âlemlere verdi.’ 67a/6

1.3.1.18. -(I)m

Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren kullanılan bir ektir. Genellikle fiilin gösterdiği işi somut ya da soyut ada çeviren o işle ilgili hareketi ifade etmede kullanılır (Korkmaz 2014: 157).

içim ‘yudum’ (< Clauson 31; iç- ‘içmek’ +im)

kim andın bir *içim* içse ‘kim ondan bir yudum içse’ 176b/8

keḡdim ‘giyim, kıyafet’ (< Clauson 700; keḡ- ‘giymek’ +im) (krş. *keyim* 93b/4)

yumşak *keḡdimler* bèrgil. ‘Yumuşak kıyafetler ver.’ 79a/4

maḡım ‘adım’ (< Clauson 767; maḡ- ‘adım atmak’ +ım)

bir *maḡım* birle ‘bir adımla’ 60a/15

tikim ‘dikim’ (< tik- ‘dikmek’ +im)

yëgirmişer *tikim* yaz çëçekleri ‘yirmişerdikimlik yaz çiçekleri’ 42a/21

ulam ‘ek, ilave’ (< Clauson 126; ula- ‘katmak, eklemek’ +m)

ulam söz işitmedi. ‘Başka söz işitmedi.’ 40a/1

1.3.1.19. -mA

Metinde kalıcı isim oluşturan örnekleri şu şekildedir:

sökülme ‘kebab’ (< sököl- ‘yakılmak’ +me)

sökülme kılıp konuklarğa keltürdi. ‘Kebab yapıp konuklara getirdi.’ 59b/8

sürme ‘sürme’ (< Clauson 889; sür- ‘sürmek, çizmek’ +me)

közge *sürme* tartıp ‘göze sürme çekip’ 183b/21

tügme ‘düğüm’ (< Clauson 482; tüg- ‘bağlamak’ +me)

tügme tæg tügölmiş. ‘Düğme gibi düğümlenmiş.’ 75b/16

1.3.1.20. -mAç

-mA ile türetilmiş sıfatlara -ç ve -Aç küçültme eki ilavesiyle türetilmiş bir ektir (Banguoğlu 2011: 234). İki örnekte tespit edilmiştir:

kuymaç ‘süzgün’ (< Clauson 596; kuy- ‘akmak’ +maç)

köz baksa *kuymaç* kaşıdın ‘göz baksa süzgün kaşından’ 83b/2

1.3.1.21. -mAK

Geniş bir kullanım sahasına sahip olan bu mastar eki eylemlerdeki soyut hareketleri adlandıran ve onları ad biçimine sokan bir ektir (Korkmaz 2003: 95).

Metinde kalıcı isim oluşturan örnekleri mevcuttur:

toḵmak ‘tokmak’ (< Clauson 467; tokı- ‘vurmak’ +mak)

ton tökmekge **toḵmak** andın kılurlar. ‘Elbise dövmeye tokmağı ondan yaparlar.’ 12a/21

yemek ‘yemek’ (< yè- ‘yemek yemek’ +mek)

yemek üçün bir birini öltürdiler. ‘Yemek için birbirini öldürdüler.’ 225a/2

Hareket isimleri oluşturan ekin örneklerinden bazıları şu şekildedir:

ma’nīsi **açılmak** bolur. ‘Anlamı açılmaktır.’ 121a/17

kökke **aşmak**ı nēteg revā bolmas. ‘Göge yükselmesi nasıl uygun olmaz?’ 218a/11

mi’rācğa **aşurmakda** ne hikmet bar ērdi? ‘Miraca yükseltmekte ne hikmet vardı?’ 218b/1

şehādet kelimesin **aymak** ‘şehadet kelimesini söylemek’ 7a/18

munı yoldın **çıkmak** oṇay bolḡay tēdi. ‘Bunu yoldan çıkarmak kolay olacak dedi.’ 6b/2

dostlarğa **eğlenmek** yēri turur. ‘Dostlarla eğlenmek yeridir.’ 92a/6

ēvge **kirgüzmek** kērekmes. ‘Eve sokmak gerekmez.’ 80b/10

üçünç yırak yerge ēltip **satmak** ‘Üçüncüsü uzak yere götürüp satmak’ 73b/5

yalḡan **sözlemek** revā yok. ‘Yalan söylemek doğru değil.’ 84b/1

yıḡlamakdın közleri körmes boldı. ‘Ağlamaktan gözleri görmez oldu.’ 93b/20

1.3.1.22.-mAn

Ekin bir örnekte alet adı yaptığı tespit edilmiştir:

tegirmen ‘değirmen’(< Clauson 486; tegir- ‘devretmek, aktarmak’ +men)

bir uluḡ **tegirmen** taşı bar ērdi. ‘Büyük bir değirmen taşı vardı.’ 204b/13

1.3.2.23.-mİş

Ekin işlev olarak farklı özellikleri mevcuttur. Geçmiş zaman anlamında kullanılan bir sıfat-fiil eki olmasının yanı sıra bazen de kalıplaşarak fiilden isim yaptığı görülmüştür. İşleklik sahası az olanekin metinde tespit edilen bir örneği şu şekildedir:

yemiş ‘yiyecek’ (< ye- ‘yemek’ +miş)

yemişleri yâkûtdın ‘yiyecekleri yakuttan’ 101b/10

1.3.1.24. -(I/U)n

Oldukça işlek olan ek genellikle fiilin yapılması sonucu ortaya çıkan ürünü gösterir (Hacıeminoğlu 2013: 26). Dilimizde edilgen anlamı karşılamada kullanılan isimler türetmeye yarar (Banguoğlu 2011: 222). Gabain ekin seyrek görüldüğünü ve zaman zaman sıfat yaptığını da belirtir (2007:54).

bütün ‘bütün’ (< Tietze 408; büt- ‘bitmek, tamama ermek’ +ün)

könlekni *bütün* kördi. ‘Gömleği bütün (yırılmamış) gördü.’ 72a/2

ekin ‘ekin’ (< ek- ‘ekmek’ +in)

bir *ekin* tikdiler. ‘Bir tohum attılar.’ 20a/10

egin ‘eğilen organ, sırt’ (< eg- ‘eğmek’ +in)

egnişe indi. ‘Sırtına indi.’ 7a/15

kişen ‘zincir’ (< Eren 246; kişe- ‘bağlamak, kösteklemek’ +n)

adaķınġa *kişen* urmak ‘ayağına zincir vurmak’ 73b/5

tügün ‘düğüm’ (< Eren 125; tüğ-/düg- ‘bağlamak’ +ün)

tügün sala başladı. ‘Düğüm atmaya başladı.’ 80b/20

yağın ‘yağmur’ (< yağ- ‘yağmak’ +in)

tün kün *yağın* yağdı. ‘Gece gündüz yağmur yağdı.’ 25a/15

1.3.1.25. -(I/U)r

Fiilden isim yapan ekin metinde tespit edilen bir örneği şu şekildedir:

ağır ‘değer, ağırlık’ (< Clauson 89; ağ- ‘artmak’ +ır)

bizġe *ağır* yük yüklemekil. ‘Bize ağır yük yükleme.’ 213a/1

1.3.1.26.-(I/U)ş

Daha çok soyut kavramlar türeten ek (Hacıeminoğlu 2013: 26) oluşturduğu kelimenin esas anlamını değiştirmeden yapılış tarzını ifade etmede kullanılır (Banguoğlu 2011: 226, Korkmaz 2014:169).

ağış ‘yokuş’ (< Tietze 107; ağ-‘yükselmek’ +ış)

ağışı inişi telim ‘Yokuşu inişi çok.’ 225b

arkış ‘kervan’ (< Clauson 217; arka- ‘peşpeşe gitmek’ +ış)

arkışdın sonj kalmış biregü yetip keldi. ‘Kervandan sona kalmış birisi yetişip geldi.’ 74a/9

ülüş ‘parça, pay’ (< Clauson 153; üle- ‘paylaştırmak’ +ş)

tünni üç *ülüş* kıılır érđi. ‘Geceyiüç parçaya bölerdi’ 128a/20

1.3.1.27. -t

Eski Türkçeden beri yalın adlar, yer ve alet adları yaptığı görülür. (Banguoğlu 2011: 228, Ergin 2013: 240). Ekin bağlama ünlüsü daima yuvarlaktır. İki örnekte tespit edilmiştir:

münüt ‘binek’ (< Clauson 348; mün-‘binmek’ +üt)

Mi’râc tünide *münüt* burāk mingen Muḥammed ‘Mirac gününde burak bineğine binen Muhammed’ 218a/18-19

yanut ‘yanıt’ (< Clauson 941; yan-‘geri dönmek’ +ut)

eğgölük *yanut* boldı. ‘İyilik yanıt oldu.’ 43a/6

1.3.1.28. -z

Eski Türkçe döneminde bile işlekliliğinin olmadığı görülen ek genellikle (Gabain 2003: 55) tek heceli fiillere gelir. Ekin etimolojisi hakkında kesin bir yargı bulunmamaktadır. İşlev olarak farklılık göstermesi de işlevinin tam olarak ne olduğu konusunda tartışma yaratmaktadır (Özalan 2007: 193).

köz ‘göz’ (< Gülensoy 389; kö- ‘görmek’ +z)

yığlamakdın *közleri* körmes boldı. ‘Ağlamaktan gözleri görmez oldu.’ 103a/13

söz ‘söz’ (< Gabain 55; sö- ‘söylemek’ +z)

edgü *söz* bulmadı. ‘İyi söz bulmadı.’ 70a/2

1.3.2.İsimden İsim Yapan Ekler

Adların kök ve gövdelerine gelerek yeni bir adı karşılamak üzere kullanılan ekin örnekleri şu şekildedir:

1.3.2.1.+A

Gabain, Eski Türkçedeki *başka* ve *ürke* ‘daima’ örnekleriyle bu eklerin yönelme hâli ile bir bağlantısı olacağını düşünmektedir (2003, 45). Geçmişten günümüze zamanla kullanımı artmıştır. Metnimizde bir örnekte tespit edilmiştir:

keçe ‘gece’ (< Eren 150; *keç* ‘geç vakit’ +e)

keçe bolsa kökke aşır. ‘Gece olunca göğe yükselin.’ 21b/2

1.3.2.2.+AGU

Birliktelik anlamı ifade eden isim yapmada kullanılır. Metinde sayı adlarına gelerek isimler türetmiş örnekleri tespit edilmiştir.

ëkegü ‘ikisi’ (< ëki ‘iki’ +egü)

bu *ëkegü* yerde kaldılar. ‘Bu ikisi yerde kaldılar.’ 21a/20

onağu ‘on’ (< on ‘on’ +ağu)

biz *onağu* karındaş-miz. ‘Biz on kardeşiz.’ 63a/3

törtegü ‘dördü’ (< tört ‘dört’ +egü)

törtegüni ozdurdılar. ‘Dördünü gönderdiler.’ 170a/3

üçegü ‘üçü’ (< üç ‘üç’ +egü)

mü’minlerdin *üçegü* çıktı. ‘Müminlerden üçü çıktı.’ 221b/16

1.3.2.3.+AK

Tek veya çok heceli fiillere gelerek somut ve soyut adlar üreten çok işlek olmayan bir ektir. Küçültme, ilgi ve kuvvetlendirme işlevlerine sahiptir. Korkmaz'ın Eski Türkçedeki küçültme ve kuvvetlendirme eki +GAK ile ilişkili olduğunu söylediği +AK ekinin (2014: 35) metinde bir örneği tespit edilmiştir:

kesek 'sertleşmiş olan parça' (< kes 'parça' +ek)

bir *kesek* et tēgdi. 'Bir parça et ulaştı.' 47a/20

siyek 'sinek' (< Gülensoy 783; siy 'çınlama vızlama sesi' +ek)

ķabak yıģaķınģa *siyek* az ķonar. 'Kabak ağacına sinek az konar.' 157b/3

1.3.2.4.+An

Ekin Türkçede zamanla çoğul anlam kazandırma işlevi unutulup ulandığı kelime ile kalıplaşması sonucu *eren*, *oğlan* kelimelerinde olduğu gibi kök kelimedenden küçük anlam farkıyla yeni kelime ortaya çıkmıştır (Kalsın 2013:67). Metnimizde çokluk işlevini yitirdiği için *eren* kelimesinin tekrar çokluk yapılmış örneği tespit edilmiştir:

eren 'eren' (< Tietze 732; er 'yiğit, kahraman erkek' +en)

ol sebebdin *erenler* boğuzında ol yumğak bar. 'O sebepten erenlerin boğazında o yumak var.' 11b/9

oğlan 'evlat, çocuk veya kız evladı' (< oğul 'oğul' + an)

bu *oğlan* ol oğlan turur. 'Bu oğlan o oğlandır.' 92a/7

1.3.2.5.+Ar

İşlek bir ek olup asıl sayı isimlerinden üleştirme adı yapma görevinde kullanılır (Ergin 2013: 218). Türkçede işlev ve şekil bakımından en az değişiklik gösteren eklerden birisidir. Nesneleri sayıları dağıtma ve paylaşırma bakımından tanımlar (Şahin 2013: 98). Üleştirme göreviyle kullanımı oldukça fazla olan ekin bazı örnekleri şu şekildedir:

birer 'birer' (< bir 'bir' +er)

her bir ķabīledin *birer* er ķıķsun. 'Her bir kabileden birer kişi çıksın.' 219b/13

bēşer 'beşer' (< beş 'beş' +er)

bēşer bēşer namāz bağışladı. 'Beşer beşer namaz (kılınmasını) emretti.' 213b/5

ëkişer ‘ikişer’ (< ëki ‘iki’ +şer)¹⁰⁹

ëkişer oğulğa yüklüg boldılar. ‘İkiz çocuğa hamile kaldılar.’ 78b/4

1.3.2.6.+CI

Eski Türkçe döneminden beri işleklik derecesi oldukça yüksek olan bu ek isimlerin sonuna gelerek onlarla ilgili meslek sıfatları, uğraşma adları yapar (Ergin 2004: 157). Genellikle de eylemin yapılmasını sağlayan kişiyi işaret etmede kullanılır (Banguoğlu 2011: 131):

ayaqçı ‘şarapçı’ (< ayak ‘kadeh’ +çı)

*ayaqçı*ni Yūsufğa iberdi. ‘Şarapçıyı Yusuf’a gönderdi.’ 90a/4

bitigçi ‘yazıcı’ (< bitig ‘yazı’ +çi)

öz *bitigçisi*ge bërdi. ‘Kendi yazıcısına verdi.’ 103b/10

bözçi ‘bezci’ (< Eren 49; bez ‘pamuk veya keten ipliğinden dokuma’ +çi)

bözçilik öğretü bërdi. ‘Bezçilik öğretiverdi.’ 18a/2

koyçı ‘çoban’ (< koy ‘koyun’ +çı)

bir *koyçı* kördi. ‘Bir çoban gördü.’ 157b/10

küniçi¹¹⁰ ‘kıskanç’ (< küni ‘kıskançlık’ +çi)

yawlaq *küniçi* êrdi. ‘Çok kıskançtı.’ 28a/12

sawçı ‘elçi’ (< Clauson 782; sav ‘söylem’ +çı) (krş. *savçı* 2a/13)

İşhāk Mevlī*sawçısı*. ‘İshak Mevla elçisidir.’ 53b/16

sığırçı ‘çoban’ (< sığır ‘sığır’ +çı)

bu bizniñ *sığırçı*ımız turur. ‘Bu bizim sığır çobanımızdır.’ 132a/21

¹⁰⁹ Ekte görülen ‘ş’ ünsüzü ‘ëkişer’ kelimesinin hecelenmesi sonucunda örneksime yoluyla getirilmiş bir sestir.

¹¹⁰ Metinde Ata'nın könüçi olarak okuyup dizinde "*doğrucu, gerçekçi*" olarak anlamlandırdığı kelimenin doğrusunun *küniçi* "*kıskanç*" olması gerektiğini ifade eden düzeltme önerisi vardır (Özavşar 2012: 1461). Clauson da bu kelimenin Eski Türkçeden sonra *doğrucu* anlamında kullanılmadığını ifade eder (Küçük 2014: 51). Biz de kelimeyi düzelterek *küniçi* olarak almayı tercih ettik.

yalğançı ‘yalancı’ (< yalğan ‘yalan’ +çı)

yalğançılardan mu-sen? ‘Yalancılardan mısınız?’ 147b/4

zindānçı ‘gardiyan’ (< Ar. zindān ‘zindan’ +çı)

zindānçı Yūsuf tonın çıkaralıñ, kurını yazalıñ tedi. ‘Gardiyan Yusuf’un elbisesini çıkaralım, kuşağını çözelim dedi.’ 87a/16

1.3.2.7.+dAş

İşlevlerinden bazıları eşlik, ortaklık, aitlik ve bağlılık ifade eden adlar meydana getirmektedir (Banguoğlu 2011:138, Ergin 2004, 167). Metinde daima tonlu /d/ ünsüzüyle kullanıldığı için ünsüz uyumunu bozmaktadır. Örnekleri şu şekildedir:

emikdaş ‘süt kardeş’ (< Tietze 716; emik ‘meme’ +daş)

men senin *emikdaşın* ‘ben senin süt kardeşin’ 227b/9

karındaş ‘kardeş’ (< Eren 212; karın ‘karın’ +daş)

kamuğ *karındaşım* birle ‘bütün kardeşlerim ile’ 11a/7

koldaş ‘yoldaş, arkadaş’ (< Clauson 619; kol ‘kol’ +daş)

ey meniñ zindāndağı eki *koldaşım* ‘ey benim zindandaki iki yoldaşım’ 88b/1

1.3.2.8. +GAç

Küçültme işlevi katan vurgulu bir ektir. Dolayısıyla pekiştirme eki olarak kullanılmaktadır. Kalıcı ad ve sıfat türeten ekin örnekleri sınırlıdır (Banguoğlu 2011: 139, Korkmaz 2014: 120). Metinde tespit edilen örneği şöyledir:

yığaç ‘ağaç’ (< Gülensoy 132: 1 ‘ağaç topluluğu’ + gaç)

yığaçdın yığmağda ne hikmet erdi? ‘Ağacından toplamakta hikmet ne idi?’ 9b/18

1.3.2.9. +(I/U)K

İşlev bakımından fiilin işaret ettiği işin ürünü veya sonucu olan somut ve soyut ad ile sıfatlar türetmede kullanılır. Korkmaz bu ekin kökenini işlevi ve ses benzerliği nedeniyle -yUk+ ekiyle bağdaştırmaktadır (2014: 120).

kabuk ‘kabuk’ (< Clauson 584; kap ‘örtü’ +uk)

kabuķın alıp ağızına sürtdi. ‘Kabuğunu alıp ağızına sürdü.’ 120a/20

yêlûk ‘bayrak’ (< yêl ‘rüzgar’ +ûk)

yêlûk yok. ‘Bayrak yok.’ 125a/13

1.3.2.10.+ķIyA

Ekin Eski Uygur Türkçesinde bulunan -ny sesinin ayrışmasıyla oluşan /y/ ağzının özelliğini taşıdığı görülmektedir (Alkaya 2008: 44). Orta Türkçe döneminde küçültme işleviyle kullanılan ekin metinde tespit edilen bir örneği de aynı işlevle yer almaktadır:

azķıya ‘biraz’ (< az ‘az’ +ķıya)

azķıya suw alalıñ. ‘Biraz su alalım.’ 246a/5

1.3.2.11.+(l)I

Nadir olarak kullanılan bir ektir. Renk adları türetmeye ve eklendiği kelimenin anlamını pekiştirmeye yarar (Kalsın 2013:81).

ķızıl ‘kızıl, kırmızı’ (< ķız ‘kırmızı’ +ıl)

ķızıl, kök, sarıĝ çêçekler ‘kızıl, yeşil, sarı çiçekler’ 80b/9

yaşıl ‘yeşil’ (< yaş ‘taze’ +ıl)

levh *yaşıl* zeberceddin êrdi. ‘Levha yeşil mücevherdendi.’ 119a/17

1.3.2.12. +IAK

+IA- isimden fiil yapım eki ile -Kfiilden isim yapım ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu iki ekin kaynaşması ile birleşmiş şeklinin farklı bir anlatım kazandığı ve doğrudan doğruya isimden sıfatlar ve adlar yaptığı görülür (Banguoğlu 2011: 152). Metnimizde bir örnekte yer adı türetmiştir:

ķışlak ‘kışla’ (< Eren 241; ķış ‘yılın en soğuk mevsimi’ +lak)

hût atlıĝ *ķışlakdın* hamel atlıĝ yazĝa oĝradı. ‘Hut adlı kışladan Hamel adlı yazaya uğradı.’ 68a/13

1.3.2.13. +IIG/+IUG

Türkçe ve yabancı kökenli adlardan veya sıfatlardan çeşitli anlamlarda isimler türetir. Çoklukla eklendiği isme sıfat anlamı katar. Metnimizde son sesteki /G/ ünsüzünü korumuştur. Ekin metinde görülen örnekleri şu şekildedir:

ağuluğ ‘zehirli’ (< Tietze 114; ağu‘zehir’ +luğ)

ağuluğ bolsun. ‘Zehirli olsun.’ 137a/9

iglig ‘hastalıklı’ (< ig ‘hastalık’ +lig)

kimi *iglig* ‘kimi hastalıklı’ 6a/3

yüklüg ‘yükli, hamile’ (< Clauson 912; yük ‘yük’ +lüg)

yüklüg boldı. ‘Hamile kaldı.’ 14a/18

1.3.2.14. +IİK/+IUK

İsimden isim yapan ek genellikle nesne adı olarak kullanılabilen kalıcı isimler yapma görevinde kullanılır. Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

aşaklık ‘sakatlık, topallık’ (< aşak ‘sakat, topal’ +lık)

kimerse *aşaklığın* bilmes erdi. ‘Kimse sakatlığını bilmezdi.’ 111a/17

kefenlik ‘kefenlik’ (< Ar. kefen ‘kefen’ +lik)

kefenlik tiledi. ‘Kefenlik istedi.’ 224b/2

susağlık ‘susamışlık, susuzluk’ (< susağ ‘susamış’ +lık)

susağlığa feryâd kılurlar. ‘Susuzluğa feryat ederler.’ 102a/14

1.3.2.15.+(I/U)nCI

İşlevi asıl sayı isimlerinden sıra, derece ifade eden sayılar üretmektir (Banguoğlu 2013: 217). Metinde tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekildedir:

altınçı (< altı ‘altı’ +nçı)

altınçı tişi aydı. ‘Altıncı kadın söyledi.’ 86a/2

bêşinçi ‘beşinci’ (< bêş ‘beş’ +nçi)

bêşinci haṭā ol turur kim ‘beşinci hata odur ki’ 145a/19

êkinçi ‘ikinci’ (< êki ‘iki’ +nçi)

êkinçi öksüz bolur. ‘İkincisi öksüz olur.’ 41b/13

törtünçi ‘dördüncü’ (< tört ‘dört’ +nçi)

törtünçi êwni nesc birle bezedi. ‘Dördüncü evi dokumayla bezedi.’ 101b/4

1.3.2.16.+rAK

ET’de işlek olarak görülen ek sıfatlara gelerek işlevlerinin kuvvetlenmesini sağlar. Kullanımı azalmış olan bu ek yerini zamanla ‘oldukça’ anlamına gelen bazı küçültme ve pekiştirme sıfatlarına bırakmıştır. Metinde pekiştirme anlamı çoklukla +rAk ekiyle sağlanmıştır.

aķırınraķ ‘daha yavaş’ (< aķırın ‘yavaş’ +raķ)

aķırınraķ sözlegil. ‘Daha yavaş söyle.’ 134a/13

bayraķ ‘daha zengin’ (< bay ‘zengin’ +raķ)

Ḥadīcedin *bayraķ* yoķ. ‘Hatice’den daha zengin yok.’ 186b/12

eḍgürek ‘daha iyi’ (< eḍgü ‘iyi’ +rek)

evvelkıdın *eḍgürek* ‘ilkinden daha iyi’ 179b/17

ķatıḡraķ ‘daha sert, daha zor’ (< ķatıḡ ‘sert, zor’ +raķ)

ķamuḡ ķınlardın ķarın açlıķı *ķatıḡraķ* êrmiş. ‘Karın açlığı bütün eziyetlerden daha zormuş.’ 102a/18

ķiçigrek ‘daha küçük’ (< ķiçig ‘küçük’ +rek)

ḡaçırdın *ķiçigrek* eşekdin uluḡraķ. ‘Katırdan daha küçük eşekten daha büyük.’ 208b/9

ķörklügrek ‘daha güzel’ (< ķörklüg ‘güzel’ +rek)

Yūsuf mendin *ķörklügrek* êrdi. ‘Yusuf benden daha güzeldi.’ 207a/21

sevügrek ‘daha çok sevilen’ (< sevüg ‘sevgili, sevilen’ +rek)

‘ibâdetdin *sevügrek* turur. ‘İbadetten daha sevimlidir.’ 5a/20

turuğrak ‘daha parlak’ (< turuğ ‘parlak’ +rak)

otdın közdin *turuğrak* ateşten kor parçasından daha parlak’ 121a/14

uluğrak ‘daha büyük’ (< uluğ ‘büyük’ +rak)

ķayu belā *uluğrak* êrse ol belānı aña bërür-men. ‘Hangi bela daha büyükse o belayı ona veririm.’ 10b/19

1.3.2.17.+sIz/+sUz

Var olma anlamı katan +IIG ekinin olumsuzu olarak kullanılır. Eklendiği isme bulunmama, o hâlden uzaklaşma ve o hâli giderme anlamı katar (Banguoğlu 2011: 168). Metindeki örnekleri düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiştir:

igsiz ‘hastaliksız’ (< ig ‘hastalık’ +siz)

kimi *igsiz* ‘kimisi hastaliksız’ 6a/3

közsüz ‘gözsüz’ (< köz ‘göz’ +süz)

oğlanközsüzatasına aydı. ‘Oğlan körbabasına söyledi.’ 17a/15

tileksiz ‘isteksiz’ (< tilek ‘istek’ +siz)

tileksiz rüzî tægürdi. ‘İstemedennimet verdi.’ 167a/6

yolsuz ‘doğru yoldan çıkmış’ (< yol ‘yol’ +suz)

biz *yolsuzlar*-biz. ‘Biz doğru yoldan çıkmışlarız.’ 40b/9

1.3.2.18.+(I/U)t

İsimden isim yapmada kullanılan ekin tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

ķanat ‘tüy’ (< kana ‘tüy’ +t)

ķanatlar yazıp gül-āb saçarlar. ‘Kanatlar serip gül suyu saçarlar.’ 141a/4

yigit ‘genç, yiğit’ (< Clauson 909; yæg ‘iyi’ +it)

imdi ol *yigit* boldı. ‘Şimdi o yiğit oldu.’ 203a/2

1.4.İSİM ÇEKİMİ

1.4.1.İyelik Ekleri

İyelik eki, isme bir bağlılık, aitlik ve mülkiyet gösterir. Harezmi dönemi eserlerinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna çoklukla girer (Kalsın 2013:21). Zaman zaman düz ünlülü kelime tabanlarına yuvarlak ünlülü gelerek uyumu bozduğu örneklerle de rastlanır:

1.4.1.1. Teklik 1. Kişi İyelik Eki +m, +(I/U)m

Teklik 1. kişi iyelik eki +m ünlüyle biten kelimelere doğrudan eklenir. Ünsüzle biten kelimelere eklenirken bağlayıcı bir ünlüye ihtiyaç duyar. Ekin bağlayıcı ünlüsü genellikle uyuma girerken b,p,m,v dudak ünsüzlerinden sonra bazen yuvarlaklaşma meydana geldiği ve uyumu bozduğu görülür:

menin *‘ammumnu* öltürgen turur. ‘Benim amcamı öldürendir.’ 21a/9

erkim kalmadı. ‘Gücüm kalmadı.’ 77b/21

bileyin *könlüm* tınsun tedi. ‘Bileyim gönlüm dinsicin dedi.’ 55a/1

men öz *könlümçe* kelmedim. ‘Ben kendi isteğimle gelmedim.’ 59a/11

menin kullarım arasında bir *kulum* bar. ‘Benim kullarım arasında bir kulum var.’ 131a/8

mālum bolsa zekāt buyurdı. ‘Malım olursa zekāt vermemi buyurdu.’ 169b/19

menin *sünükümüni* çıkarıp ‘benim kemiğimi çıkarıp’ 115a/19

1.4.1.2. Teklik 2. Kişi İyelik Eki +η, +Iη, +Uη

Teklik 2. kişi iyelik eklerinin metnimizde çoklukla düzlük-yuvarlaklık uyumuna girdiği, nadir örneklerde düz ünlülü kelime tabanlarına yuvarlak ünlülü ekler gelerek uyumu bozduğu görülür:

imdi sen öz *aḍaḳıη* birle ölümge keldin tedi. ‘Şimdi sen kendi ayağınla ölüme geldin dedi.’ 159r/13

ataη Ādem yime anı sewer. ‘Baban Adem yine onu sever.’ 15b/ 15

çerigıη küçüη bar. ‘Askerin gücün var.’ 63b/11

kalemüñdin aḡḡan kitāb ma seniη ‘kaleminin yazdığı kitap da senin’ 2b/17

seniñ **kelāmuñnı** olarğa okısun. ‘Senin sözünü onlara okusun.’ 53a/20

sen **oğluñ** birle ‘sen oğlun ile’ 246a/16-17

barıp seniñ **sözüñ** tégürelıñ. ‘Varıp senin sözünü ulaştırılım.’ 63a/13

bu sözge **tanuñuñ** bar mu? ‘Bu söze tanığın var mı?’ 58b/9

Her kim **tiziñ** çöküp kıbleğa qarşı oturmasa ‘her kim diz üstü çöküp kibleye karşı oturmasa’ 127b/3

yaşuñ uzun bolsun. ‘Ömrün uzun olsun.’ 164b/5

1.4.1.3. Teklik 3.Kişi İyelik Eki +I, +sI

Harezmi döneminde geçmiş dönemlerden biçim ve işlev açısından herhangi bir farklılık göstermeyen ek daima düz ünlülü olarak gelir:

anası kabrin kuçdı. ‘Annesi mezarını kucakladı.’ 74a/5-6

suwnıñ **cūşı** taķı artdı. ‘Suyun akışı dahi arttı’ 156a/12

eti terisi süñüki kayda érse yıgıp, térip keltürdi. ‘Eti, derisi, kemiği nerde ise derleyip toplayıp getirdi.’ 165b/20

zemzem **kuğuğı** kurudı. ‘Zemzem kuyusu kurudu.’ 50a/2

oğlını kucaqlağaç **közleri** açıldı. ‘Oğlunu kucaklayınca gözleri açıldı.’ 105b/15

Dāvūdñıñ yüz yıl **ömri** tamām boldı. ‘Davud’un yüz yıl ömrü tamam oldu.’ 19a/19

İblisnin **şabrı** qalmadı. ‘İblisin sabrı kalmadı.’ 50b/16

bir yıgaç **tüpinde** qoddı. ‘Bir ağaç dibinde koydu.’ 20b/10

ernekleri **uçındın** ‘parmakları ucundan’ 83a/8

yüki yünül ‘yükü hafif’ 14a/18

yüzi körklüg ‘yüzü güzel’ 153a/2

Ekin şu kelimelerde kalıplaştığı görülmüştür:

tanlası kün melik ma qalmadı. ‘Ertesi gün hükümdar da kalmadı.’ 65a/14

yarındası¹¹¹ şālih mu’āviyeni körgeli çıktı. ‘Ertesi gün Salih Muaviye’yi görmek için çıktı.’ 33b/10

1.4.1.4.Çokluk 1.Kişi İyelik Eki+mIz, +(I/U)mIz

¹¹¹ Korkmaz bu kalıplaşmanın sebebini tamlayanları terk edilmiş tamlamaların ikinci öğelerindeki iyelik eklerinin zamanla hiç ayrılmayacak bir tarzda kaynaşmış olmasına bağlar (2011: 35-39)

Harezmi Türkçesi eserlerinde iyelik eklerinin bağlayıcı ünlüleri genellikle uyuma girer. Metinde tespit edilen örneklerden bazıları şu şekildedir:

bizim ma **atamız** bar. ‘Bizim de babamız var.’ 63a/13

bizniñ hakkımız yok. ‘Bizim hakkımız yok.’ 60b/10

biziñ **küçümüz** yetse ‘bizim gücümüz yetse’ 35b/8

karındaşıımız kanı? ‘Kardeşimiz nerede?’ 102b/11

özimizge anı indedük. ‘Huzurumuza onu çağırdık.’ 90b/13

biziñ **rahmetimiz** ‘bizim rahmetimiz’ 213b/21

yazukımıznu muķırr keldik. ‘Günahımızı söylemeye geldik.’ 106a/10

bu nerseler bizniñ evvel eltken **yüklerimiz** içinde çıktı. ‘Bu şeyler bizim önce götürülen yüklerimiz içinde çıktı.’ 95b/14

1.4.1.5.Çokluk 2.Kişi İyelik Eki +**ñIz**, +**ñUz**, +(I)**nIz**, +(U)**nUz**, +(U)**ñIz**

Metnimizde çokluk 2. kişi iyelik eki düz ünlülü kelimelere genellikle +(I)**ñIz** biçiminde gelerek uyuma girmektedir. Uyum bozan örneklerle de rastlanmaktadır.

atalarınıñız kamuğ bāṭıl dīn üze erdiler. ‘Atalarınızın hepsi batıl din üzerine idiler.’ 40a/14

atanıznu taķı sizlerni ma māl birle ‘azīz kılayın. ‘Babanızı ve sizleri de mal ile yücelteyim.’ 63a/7

bıçaķ **eliñizge** alıñ. ‘Bıçağı elinize alın.’ 85b/3

siziñ **hakkınıñızda** revā bolmağay erdi. ‘Sizin hakkınızda uygun olmayacaktı.’ 207b/6

ağın **karındaşıınıñız** bar mu? ‘Başka kardeşiniz var mı?’ 63a/4

bu bitigni okumakda siziñ **maķşūdınıñız** nē turur? ‘Bu yazıyı okumakta amacınız nedir?’ 102b/18

meniñ içimdeki ot siziñ **otuñuzdını** sığraķ turur. ‘Benim içimdeki ateş sizin ateşinizden daha sıcaktır.’ 41a/16

siziñ **Tenriñiz** kim turur? ‘Sizin Tanrı’nız kimdir?’ 11a/10

Bazı durumlarda ekin küçük ünlü uyumunu bozduğu görülmüştür:

sizin **küçüñiz** olargā aytsun. ‘Sizin gücünüzü onlara söylesin.’ 118a/4

yazukınıñıznu yarlıkayı tileñ. ‘Günahınızı bağışlamayı dileyin.’ 210a/4

yüzünüzni örtün. ‘Yüzünüzü kapatın.’ 85b/2

1.4.1.6. Çokluk 3.Kişi İyelik Eki +lArI

KE’de yaygın kullanım +lArI şeklindedir. Önceki dönemlerde yoğun olarak kullanılan +sI, +I genellikle 3.teklik kişi iyelik eki olarak görülür (Kalsın 2013:30).

anaları karnında sözleşür erdiler. ‘Anneleri karnında konuşurlardı.’ 169a/9

dostları birle dost-miz. ‘Dostları ile dostuz.’ 202b/16

olarının *ëliglerin* kesişlerin kördi. ‘Onların ellerini kesişlerini gördü.’ 86b/1

olarının *resmleri* ol êrdi. ‘Onların resimleri o idi.’ 166b/5

yüzleri sarğardı. ‘Yüzleri sarardı.’ 102b/17

Türkiye Türkçesinde +si iyelik eki ile kullanılan bir kelimenin iyeliği de KE’de +lArI şeklinde oluşturulmuştur:

Ya’kûb Yusûf *ëkileri* hem yalawaç erdiler. ‘Yakup ve Yusuf ikisi de peygamber idiler.’ 105a/14

1.4.2.Çokluk Eki +lAr

İsmin birden fazlasını karşılamak için kullandığımız ekler çokluk eki olarak adlandırılır Türkçenin bütün dönemlerinde ek +lAr şeklindedir.

taş *binālar* kopardılar. ‘Taş binalar inşa ettiler.’ 146a/15

kızlarını esîr kılıp keltürelî. ‘Kızları esir alıp getirelim.’ 179b/19

kamuğ *koylar* tirildi. ‘Bütün koyunlar dirildi.’ 47b/1

İşlev olarak çoğul anlamı taşıyan farklı ekler görmekmümkündür. Eski Türkçe dönemine ait +An çokluk eki Harezmi Türkçesinde yaygın olarak görülmesine de KE’de örneğini görmek mümkündür:

Ol tişiler birle *eren* tég yatur êrdi. ‘O dişilerle erkekler gibi yatarı.’ 57b/16

1.4.3. Hâl Ekleri

Hâl ekleri kelimelerin diğer kelime türleriyle ilişkisini gösteren yapı olarak adlandırılır. (Ergin 2013:352). Adların 9 çekim hâli vardır. İsmin hâlleri şu şekildedir:

1.4.3.1.Yalın Hâl

Türk yazı dillerinde yalın hâle ait olan herhangi bir ek hiçbir zaman mevcut olmamıştır. Söz içinde en yaygın işleyiş olarak bir şey yapanı ve olanı göstermek için kullanılır. Yalın hâl ya sözün eksiz kökü ya da türetme ekli gövdesi olarak ortaya çıkmıştır (Öner 2011:78). İsmi yalın hâli tam olarak ismin hiçbir çekim eki almamış ve nesne görevi yüklenmemiş olan durumudur (Korkmaz 2014:112).

ay tuğdı. ‘Ay doğdu.’ 38b/7

bir **ferište** iddi. ‘Bir melek gönderdi.’ 119a/20

igne sançsa kan çıkmas. ‘İğne batırsa kan çıkmaz.’ 171a/5

kêçe anda kondılar. ‘Gece oraya kondular.’ 130b/5

bir **koy** boğuzlap etindin kayu yahşırak erse maña keltürgil. ‘Bir koyun boğuzlayıp etinden neresi daha iyiye bana getir.’ 164a/10

bu **kün** peşimân bolup minnet mü kılur-sen? ‘Bugün pişman olup minnet mi duyuyorsun?’ 193b/8

adın **nerse** körünmedi. ‘Başka şey görünmedi.’ 113b/21

meni **ot** içinde yād kılurlar. ‘Beni ateş içinde hatırlarlar.’ 91a/20

bu **sûre** nâzil boldı. ‘Bu sure indi.’ 226b/8

maña **ta** **âm** bêrgil. ‘Bana yemek ver.’ 138b/10

ün işitildi. ‘Ses işitildi.’ 20b/17

Yūsuf **yüz** evürdi. ‘Yusuf yüz çevirdi.’ 81b/13

1.4.3.2. İlgi Hâli Eki +nİŋ, +nUŋ

İlgi hâli iki ismin birbirine anlam açısından bağlanması ve anlamın tamamlanması için kurulan köprü işlevindedir. Bu yapı genellikle belirtili isim tamlaması şeklinde görülmektedir (Hacıeminoğlu 2013: 29). İlgi hâli eki birinci adın sonunda yer alır (Korkmaz 2014:112, Öner 2011:78).

Ādemnin teniŋe kirgil. ‘Ademin bedenine gir.’ 6b/7

anıŋ arķışı birle barur êrdiler. ‘Onun kervanı ile varırlardı.’ 186b/15

İlyāsınŋ adaķınŋa tüşdi. ‘İlyas’ın ayağına düştü.’ 159a/16

kamuŋnŋ sırrını sen bilür-sen. ‘Hepsinin sırrını sen bilirsin.’ 162b/17

olarınŋ başları üze tutdı. ‘Onların başları üzerinde tuttu.’ 119b/10

seniŋ işiŋ biziŋ işimiz turur. ‘Senin işin bizim işimizdir.’ 204a/8

seniñ cânıñnı alıp uçmağğa iltgeli keldim. ‘Senin canını alıp cennete götürmeye geldim.’ 137a/1

bu sözge *Yūsufnıñ* öwkesi keldi. ‘Bu söze Yusuf öfkeleni.’ 92b/6

Ekin yuvarlaklaştığı görülen bir örnek şu şekildedir:

munuñ ‘ömrini arturgıl. ‘Bunun ömrünü artır.’ 19a/13

1.4.3.3. Belirtme Hâli Eki +n, +nI

İsmiñ söz içindeki fiilden etkilenen şeyi veya kimseyi işaret etmede kullanılan isim çekim hâlidir. Belirtme hâli cümlede geçişli fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumu anlatmada kullanılır (Korkmaz 2014:112). Cümle içerisinde o ismi cümleñin nesnesi yapar (Hacıeminoğlu 2013: 29). +n eki teklik 3. kişi iyelik eklerinden sonra kullanılır:

ata birle *anasın* üdürüp ‘babası ile annesini ayırıp’ 2b/9

barçanı seniñ üçün kütqargay irdim. ‘Hepsini seniñ için kurtaracaktım.’ 215b/20

başın kuğı salıp ‘başını aşağıya salıp’ 79a/12

kudreti birle *bizni* âdem yaratdı. ‘Kudretiyle bizi insan yarattı.’ 1b/3

dünyānı yetmiş miñ yıl olar tutdılar. ‘Dünyayı yetmiş bin yıl onlar tuttular.’ 4b/14

özlerindin *özgeni* yerler. ‘Kendilerinden başkasını yerler.’ 175a/10

anıñ *sırrın* bilip ‘onun sırrını bilip’ 9b/8

1.4.3.4. Yönelme Hâli Eki +GA, +A

Yönelme hâli ismin kendisine yaklaşma ve yönelme ifade eden fiillere bağlanmak için kullanılmaktadır. Bu hâl daima eklidir (Ergin 2013: 352). Çeşitli kullanım biçimleriyle asıl görevi dışında fiile amaç, maksat, sebep ilgisi ile bağlama, fiildeki hareketin yerini belirleme, zarf görevinde ikilemeler yapma, edat grupları oluşturma gibi farklı görevler yüklendiği de görülmektedir (Korkmaz 2014: 112). Yönelme hâl ekinin bar, yok, -dur/-dür, ırur ve sahiplik ifade eden kelimelerle kullanımı oldukça yaygındır (Eckmann 2013: 72). Ekin KE’de çoklukla uyuma girdiği tespit edilmiştir:

koyları meniñ *aşlıkımğa* kirmiş ırdı. ‘Koyunları benim buğdayıma girmişti.’ 16b/3

bu nerselerni *atañızğa* bérin. ‘Bu şeyleri babanıza verin.’ 63a/16

bizge emānet bérin. ‘Bize emanet bırakın.’ 115a/14

toķuz **hatunıĝa** ‘dokuz hatununa’ 2a/16

İdrısge nücüm ‘ilmin bėrdim. ‘İdris’e yıldızlar ilmini verdim.’ 206b/9

meniĝ ol **işke** rızām yok ‘Benim o işe rızam yok.’ 92b/5

men **sizlerge** külgüçi cāhillerden ėrmes-men. ‘Ben size gülecek cahillerden deĝilim.’ 128a/4

uçmaĝa ulandı. ‘Cennete eklendi.’ 113b/11

Yönelme hâl ekinin bazı örneklerde ünlü uyumuna girmediĝi görölmüştür:

ölmiş **anasıge** du‘a kıılır ėrdi. ‘Ölmüş annesine dua ederdi.’ 87b/2

dünyāge keldi. ‘Dünyaya geldi.’ 184a/9

barıp **Hādiceĝa** aytıĝ. ‘Varıp Hatice’ye söyleyin.’ 193b/7

ol **Tenrıĝa** ‘O Tanrı’ya’ 1b/2

Muĝammed **ümmetleriĝa** baĝışlayurlar. ‘Muhammet ümmetlerine baĝışıyorlar.’ 218b/13

ķayu **yalawaķge** ‘hangi peygambere’ 46a/7

Ekin zamirlerle kullanımı Türkçede istisna bir durum teşkil etmektedir. Zamirler konusunda ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan durumun bazı örnekleri şöyledir:

biz ėkeĝü tüş kördük **aĝa** ayduk. ‘Biz ikimiz düş gördük, ona söyledik.’ 90a/2

maĝa ta‘ām bėrgil. ‘Bana yemek ver.’ 138b/10

saĝa sewünķ keltürdük. ‘Sana sevinķ getirdik.’ 59b/15

İyelik eklerinden sonra ekin ünsüzünün düşerek +A olarak geldiĝi de görölmüşdür:

ķarındaşlarıĝa aymaĝıl. ‘Kardeşlerine söyleme.’ 67b/8

1.4.3.5. Bulunma Hâli Eki +DA

Bu hâl fiilin oluş ve kılış yerini bildirir (Hacıeminoĝlu 2013:30). Adı fiile zaman açısından bildirme, zarf tümleci oluşturma, içinde bulunma, aracı olma; yaş, miktar, derece bildirme vb. görev ve ifadelerle de baĝladığı örnekleri görmek mümkündür (Ergin 2013: 352, Korkmaz 2014: 112). Metinde tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

sizlerniĝ **arayıĝda** bir ėr bar. ‘Sizlerin arasında bir adam var.’ 104a/4

bu on eki **burcda** yeti yıldız yörüyor. ‘Bu on iki burçta yedi yıldız geziyor.’ 66b/5

ëgninde eki kat ton kördi. ‘Omzunda iki kat elbise gördü.’ 192b/2

Yūsuf **erkinde** boldılar. ‘Yusuf’un saltanatında oldular.’ 92b/20

yalavaç sarāyı **eşikinde** ‘peygamber sarayı kapısında’ 134b/6

kahtlıkda altun kümüşlerin bërîp aşlık aldılar. ‘Kıtlıkta altın gümüşlerini verip buğday aldılar.’ 93a/1

Âdem **kışşasında** bitildi. ‘Adem kıssasında yazıldı.’ 182b/5

mende yok tedi. ‘Bende yok dedi.’ 215b/2

biz **munda** helāk bolduk. ‘Biz burada helak olduk.’ 118b/1

mü’minlerni **tamuğda** neteg köreyin. ‘Müminleri cehennemde nasıl göreyim.’ 215b/13

ağakı **üzengide**¹¹² kaldı. ‘Ayağı üzengide kaldı.’ 246b/2

1.4.3.6. Ayrılma Hâli Eki +dIn

İsmin uzaklaşma ifade eden fiillerle ilişkilerini gösteren hâlidir (Ergin 2013: 352). Fiilin hareketi çıkma durumundaki addan dışarıya doğru yönelmiştir (Korkmaz 2014: 112). Metnimizde daima +dIn olarak tespit edilmiştir. Tonsuz ünsüz dolayısıyla ünsüz uyumuna uymamaktadır:

yalbarıp **Hağdın** şefâ’at satkun alğan Muştafâ ‘yalvarıp Hak’tan şefaât satın alan Mustafa’ 2a/10

Mevlî ta’ala **heybetidin** ‘Mevla Taala heybetinden’ 3a/12

mendin selām aygıl. ‘Benden selam söyle.’ 79a/21

möşük **tamdın** tamğa aşıp yörise ‘kedi damdan dama geçip yürüse’ 23a/10

tahtındın arkan yıkıldı. ‘Tahtından arka üstü düştü.’ 111a/14

men bu zamān **yazıdın** kélürmen. ‘Ben şimdi yazıdan geliyorum.’ 183r/16

yaman **yoldın** kütqardı. ‘Kötü yoldan kurtardı.’ 1b/6

Metinde bulunma hâl ekinin yaygın bir şekilde ayrılma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir:

men bu **kızlarımda** birin saña bergey-men. ‘Ben bu kızlarımdan birini sana vereceğim.’ 35b/11

¹¹² Kelimenin metin bağlamından dolayı okunuşun yanlış olduğu fikri mevcuttur. Özavşar cümleinin doğru okunuşunun *ağakı üzengüde kaldı* biçiminde olup ‘ayağı üzengide (takılı) kaldı’ anlamıyla yer alması gerektiğini belirtmiştir (Özavşar 2012: 2459).

sizlerde kayunuz ‘âlimrāk? ‘Sizlerden hanginiz daha bilgili?’ 21a/16

1.4.3.7. Yön Gösterme Hâli +GArU, +GArI, +rA

Metnimizde yön gösterme hâli ekinin çeşitliliği dikkati çekmektedir. Ekin son ünlüsünün düz ve yuvarlak örnekleri bulunmaktadır. Ayrıca ilk ünsüzü hem tonlu hem tonsuz geldiği için zaman zaman ünsüz uyumunu bozmaktadır. Metinde tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

artkaru bahtı. ‘Arkaya baktı.’ 81b/13

uçmağ *içre* yêsün türlüğ elvännı. ‘Cennet içinde türlü nimetleri yesin.’ 181b/18

ilgeri artkarıdın urdılar. ‘Önden, arkadan vurdular.’ 161b/13

onı *taşkarı* kavdurdı. ‘Onu dışarı kovdurdı.’ 109a/19

tışgaru ma çıkaru bilmedi. ‘Dışarıya da çıkaramadı. 11b/5

1.4.3.8. Eşitlik Hâli Eki +CA

Bu hâl eki isme eşitlik, benzerlik, gibilik anlamları katar. Eşitlik eki de ismi fiile bağlamaktadır (Ergin 2013: 352). Eklendiği kelime ile aynı cümlede bulunan başka bir öge arasında karşılaştırmaya dayalı bir ilişki kurmada yararlanır. Metinde eşitlik ekinin işlevleri göz önünde bulundurularak şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:

1.4.3.8.1. Eşitlik Anlamında Kullanılanlar

ağırınça altun ‘ağırlığınca altın’ 75b/6

tamnıñ *êninçe* ‘damın eni kadar’ 62b/8

tilekinçe söz sözlemedi. ‘Dilediğince söz söylemedi.’ 206b/1

1.4.3.8.2. Benzerlik ve Gibilik Anlamında Kullanılanlar

anıñ *sözünçe* boldı. ‘Onun sözü gibi oldu.’ 90a/3

Âdem *suretinçe* keldi. ‘İnsan suretine benzer bir şekilde geldi.’ 100b/21

öz *törençe* hem hüküm kılsañ ‘kendi törendeki gibi de hükümlersen’ 97a/20

1.4.3.9. Vasıta Hâli Eki +(I)n

Vasıta hâli eki ünlülerden sonra doğrudan +n şeklinde gelirken ünsüzlerden sonra yardımcı ünlü almaktadır. KE’de tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekildedir:

hürmetin keldi. ‘Hürmetiyle geldi.’ 181b/11

öz **için** ara öz tilleri birle sözleşe başladılar. ‘Kendileri aralarında öz dilleriyle konuşmaya başladılar.’ 104a/18

ţâ‘at kıılır tün **kündüzün** ‘Gece gündüz ibadet eder.’ 2b/6

2.SIFATLAR

Bir adın önüne gelerek onu niteleyen ve belirten kelimeye sıfat denir. Tek başlarına ad olarak değerlendirilen sıfatlar bir adın önüne geldiğinde sıfat vazifesi yüklenir. Diğer bir deyişle vasıf ve sıfatların adlarına sıfat denir. (Ergin 2013: 244, Gabain 2011: 22). Adlar tek başlarına somut veya soyut bir nesneye ad olabilirken sıfatlar tek başlarına herhangi bir anlam ifade etmezler. Yalnızca varlık ve nesnelerdeki *zengin*, *mavi*, *akıllı* gibi özellikleri soyut olarak ifade etmede kullanılır (Korkmaz 2014: 335). Metinde karşılaştığımız sıfatlar işlevlerine göre niteleme ve belirtme sıfatları olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır.

2.1. NİTELEME SIFATLARI

Niteleme sıfatları varlıkları renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy ve alışkanlık gibi yönlerden belirtmek için kullanılır. Somut ve soyut varlıkların iç ve dış özelliklerini bildirir (Korkmaz 2014: 356). Sıfatların bazıları yalın hâlde bulunurken bazıları yapım ekleriyle türemiş olabilir. KE’de işlev bakımından niteleme sıfatı olarak yer alan örnekler şu başlıklar altında değerlendirilebilir:

2.1.1. Ad Kökenli Niteleme Sıfatları

aķ tiken birle yulğun ündi. ‘Beyaz diken ile yulğun ağacı yetişti.’ 16b/8

alp yürekliğ küçüñe küwenür erdi. ‘Cesur yürekli gücüne güvenirdi.’ 61b/14

atasız oğulnı kaydın ketürdiñ tесе ayğıl. ‘Babasız çocuğı nerden getirdin derse söyle.’ 169b/1

eğgü cezā bērsün. ‘İyi ceza versin.’ 14b/11

eğiz kök yığlar. ‘Yüce gök ağlar.’ 68a/14

ilk kat kökke tēgi uzadı. ‘Birinci kat göğе kadar uzadı.’ 67a/15

mundağ **ıstığ** yüzlüğ oğlan körmüşim yok tēdi. ‘Böyle sevecen yüzlü bir oğlan görmüşlüğüm yok dedi.’ 184b/19

isiz du‘ā ermes erdi. ‘Kötü dua değildi.’ 74b/2

ķaba sakallıķ baēdaē ķılıpolturur. ‘Gür sakallı biri baēdaē kılıp oturuyor.’ 18b/16-17

ķanlıē ķōñlekni kōz birle kōrdi. ‘Kanlı gōmleēi gōzū ile gōrdū.’ 72a/5

ķara kōzlūē ‘kara gōzlū’ 124b/4

ķızıl altundın yaratılmıē bir taht ıddı. ‘Kızıl altından yaratılmıē bir taht gōnderdi.’ 7a/7

bir **ķiēig** yaēlıē kız aldı. ‘Kūēūēk yaēta bir kız aldı.’ 28a/13

ķōk ot kēltürdiler. ‘Yeēil ot getirdiler.’ 170a/14

ķōni hūkm ķılıē. ‘Doēru hūkūm verin.’ 21a/21

ķōni sōzli tēmek bolur. ‘Doēru sōzlū demektir.’ 195a/2

sūēūē dārūlar boldı. ‘Tatlı ilaēlar oldu.’ 13a/8

tīēi arslan kēlip ‘diēi aslan gelip’ 159b/19

uluē künde ne cevāb ayēay-siz? ‘Kıyamet gūnūnde ne cevap vereceksiniz?’ 70a/9

yarındası kūn ol ķavm kelip ēwni kōrdiler. ‘Ertesi gūn o kavim gelip evi gōrdū.’ 34a/10

yaēıl tūrlūē bezeklig ķanatları bar ērdi. ‘Yeēil renkte sūslū kanatları vardı.’ 11a/4

bir yiēit bar **yawlaē** biliglig. ‘Bir yiēit var ēok bilgili.’ 90a/2

yawuz iēler olardı belērdi. ‘Kōtū iēler onlardan ēıktı.’ 57b/11

yiēit bir ķurtēabarıp muēın aydı. ‘Yiēit bir kurda varıp sıkıntısını sōyledi.’ 28a/16

yinēke yuwka tonlar ‘ince yufkaelbiseler’ 80b/16

2.1.2.Sıfat-Fiil Kategorisine Giren Niteleme Sıfatları

Metinde tespit edilen örnekleri ēu ēekildedir:

ēēēi ķurımıē ķaplar ‘eski kurumuē ķaplar’ 228a/9

irikmiē kōñlū aēılsun. ‘Usanmıē gōnūl ferahlasın.’ 68b/9-10

ķeēer dūnyāda ‘geēici dūnyada’ 238a/16

ķōymıē sūñūki yediler. ‘Yanmıē kemiēi yediler.’ 225a/2

tūēken kelinlerni keltürüp ‘dūēen gelinleri getirip’ 198a/2

yaratmıē kūndin bērū ‘yarattıēi gūnden beri’ 215b/14

ķanatı **yolunmıē** ķuē teg bolur mu-sēn? ‘Kanadı yolunmıē ķuē gibi olur musun? 83a/5

2.1.3.Sıfatlarda Karēılaētırma ve Derecelendirme İēlevi

Sıfatlar varlıkların niteliklerini doērudan ya da baēka bir varlıkla kıyaslama yoluna giderek dolaylı olarak bildirirler. Sıfatların bu iēlevleri kendilerinden önceki ‘gibi,

kadar, daha, fazla, çok, pek, en, ziyâde, harikulâde' gibi zarf olarak kullanılan kelimelerin yerine getirilmesiyle oluşur. Bu sayede de varlıklar arasındaki benzerlik, eşitlik, tıpkılık, aşırı üstünlük ve daha üstün derecede veya daha aşağıda olma gibi farklılıklar ortaya konmuş olur (Korkmaz 2014: 363). Korkmaz'ın tanımından hareketle metnimizde yer alan sıfatlar eşitlik, üstünlük, aşırılık olmak üzere üç grupta ele alınmıştır.

2.1.3.1.Eşitlik Derecesi

Eşitlik derecesi iki varlık veya nesneyi karşılayan sıfatların benzerlik ve eşitliklerini ortaya koyar. Metinde saptanan sınırlı sayıdaki örnekte bu işlev *gibi* ve *kadar* edatlarıyla sağlandığı görülmüştür (Korkmaz 2014: 363). Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

ol **kadar** nerse bergey. 'O kadar şey verecek.' 186b/9

bizde 'öşr kolğu **teg** māl yok. 'Bizde vergi isteyecek kadar mal yok.' 45a/12

Şu örneklerde ise bu işlev eşitlik eki ile yerine getirilmiştir:

kamuğ 'âlemde **ança ni'met** bar erse 'bütün âlemde ne kadar nimet varsa' 57a/6

bir anca havfğa tölenür-men. 'Bir o kadar korkuya kapıldım.' 18b/13

munça küçünj bar ermiş. 'Bu kadar gücün varmış.' 104a/9

ey balık **munça** ta'âmları hālk üçün yığıp turur-men. 'Ey balık bunca yiyecekleri halk için topluyorum.' 138b/9

munça yıl boldı. 'Bu kadar yıl oldu.' 33a/3

2.1.3.2.Üstünlük Derecesi

Üstünlük veya karşılaştırma derecesibir varlıkta bulunan niteliğin başka varlığa oranla daha çok, daha üstün, daha az, daha düşük olup olmadığını ifade eder (Korkmaz 2014: 365). Metinde üstünlük derecesinin genellikle karşılaştırma eki +rAK tarafından sağlandığı görülmüştür:

aña **uluğrak** hil'at bergey-men tedi. 'Ona daha büyük elbise vermeyeceğim dedi.' 85b/5

taķı artuķ işler kılurlar. 'Daha fazla işler yaparlar.' 233a/11-12

yüz miñ **taķı artuķrak** mü'minlerni tamuğda neteg köreyin. 'Yüz binden daha fazla olan müminleri cehennemde nasıl göreyim?' 215b/13

üküşrek âdemī aña şükr kılmaslar. 'Birçok insanoğlu ona şükretmez.' 88b/9

yahşırak oğul bergey tedi. 'Daha iyi çocuk verecek dedim.' 130b/19

2.1.3.3.Aşırılık Derecesi

Aşırılık derecesi sıfatın barındırdığı ‘*en üstün*’ anlamının karşılığında kullanılır. Burada karşılaştırmaya dayanan bir aşırılık söz konusu değildir. Bu ifade sıfatların önüne gelen çok, pek, çok fazla, çok az, pek çok, pek az, fazlasıyla, epey, fevkalade, gayet, hayli, harikulade gibi anlam ve işlev güçlendirici kelimeler ile sağlanır (Korkmaz 2014: 366). Metinde bu durumun daha çok ‘*köp*’ ile örneklendiği tespit edilmiştir. Tespit edilen örnekler şu şekildedir:

köp çerig kelmiş. ‘Çok asker gelmiş.’ 63b/17

köp edgölük kıldı. ‘Çok iyilik etti.’ 233b/9

köp lutf u kerem kıldı. ‘Çok iyilik ve büyüklük yaptın.’ 137a/14

köp malı birle keldi. ‘Çok malı ile geldi.’ 161a/8

köp telim yıllar küwenip özi birle turdı. ‘Çok uzun yıllar kendiyle övünüp durdu.’ 56b/13

telim ékin éktürdi. ‘Çok ekin ektirdi.’ 92b/10

yawlaq tüglüg érđi. ‘Çok tüylü idi.’ 54a/21

2.1.4.Sıfatlarda Pekiştirme

Sıfatlarda anlamı ve işlevi kuvvetlendirme görevini başka bir sıfat yüklenir. Bu genellikle sıfatların iki kez kullanılmasıyla oluşmuştur. Sayıca az olmakla birlikte metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

türlüg türlüg tonlar keçürdi. ‘Türlü türlü elbiseler giydirdi.’ 32a/12

türlüg türlüg nesneler birle bezedi. ‘Türlü türlü şeylerle süsledi.’ 101b/1

2.2.BELİRTME SIFATLARI

Belirtme sıfatları varlıkları işaret, soru ve belirli olma durumları bakımından belirtme işlevi yüklenmiş olan kelimelerdir. Bu işlev isimleri işaret etme, sayısını ve miktarını belirtme, sorma ya da belirsizliğini karşılamada kullanılır (Korkmaz 2014: 375). Metinde tespit edilen belirtme sıfatları işaret, sayı, soru ve belirsizlik olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır:

2.2.1.İşaret Sıfatları

Varlıkları gösterme yoluyla belirten sıfat türüdür. Varlıkların bulundukları yerleri mekan ve zaman olarak göstermede kullanılır. Bu işlevi yüklenmiş olan *bu, uş, uşbu, uşol, ol* sıfatları aslında birer zamirdir. Fakat bir ismin önünde kullanıldıklarında onları işaret ederek sıfat görevi yüklenirler (Korkmaz 2014: 375). KE’de ‘*bu*’ve ‘*o < ol*’ işaret sıfatları yayginken ‘*uş, uşbu, uşol*’ oldukça sınırlıdır. Tespit edilen örnekler şu şekildedir:

bu belā kelmegey erdi. ‘Bu bela gelmeyecekti.’ 60a/10

bu inde yılan bar. ‘Bu mağarada yılan var.’ 220a/16

bu söz rāst ērse meni me helāk kılğıl tēdi. ‘Bu söz doğruysa beni de helak et dedi.’ 31a/16

İdrīs **bu** sözni aydı. ‘İdris bu sözü söyledi.’ 22a/9

bu tağ tepenizge tüşer. ‘Bu dağ tepenize düşer.’ 119b/11

bu yēti yıl içinde yağın yağmadı. ‘Bu yedi yıl içinde yağmur yağmadı.’ 92b/16

ol boğunlar melikge ħaber kıldılar. ‘O kavimler hükümdara haber verdiler.’ 58a/19

ol taht ūze olturtdılar. ‘O taht üzerine oturttular.’ 32b/4

ol teweni öltürsem ‘o deveyi öldürsem’ 35b/9

ol tişiler ‘o kadınlar’ 91a/21

ol topraklarını ūzeleriñe basurdı. ‘O toprakları üzerlerine örttü.’ 30b/18

uş atañ ol tēdi. ‘İşte baban o dedi.’ 37b/12

uş qarındaşım Cebṛā’ıl ma ħāzır turur. ‘İşte kardeşim Cebrail de hazırdır.’ 236b/7

2.2.2.Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını ve sıralarını belirtmede kullanılır. Sayı sıfatları olarak nitelendirilen yapılar kendi başlarına sayı adlarıdır. Metinde tespit edilen örnekler asıl, sıra ve üleştirme olmak üzere üç kısımda verilmiştir.

2.2.2.1.Asıl Sayı Sıfatları

Eklendikleri kelime ile sıfat tamlaması oluşturan asıl sayı sıfatlarının hepsi metinde yazıyla gösterilmiştir.

altı türlüğ kişilerni kıyāmet kūn tamuğ içinde ol çukurğa salğaylar. ‘Altı türlü kişileri kıyamet günü cehennem içinde o çukura salacaklar.’ 41b/12

bir kıızı bar ērdi. ‘Bir kızı vardı.’ 168a/12

ēki möşük ūrüşüp ħırlaşu tüşdiler. ‘İki kedi ūrüşüp ħırlaşmaya düştüler.’ 178a/7

kırk kün aş su bërmedi. ‘Kırk gün yemek su vermedi.’ 113b/6

on koy keltürün. ‘On koyun getirin.’ 47a/16

on nerse bar. ‘On şey var.’ 201b/6

toğuz kişi bözçi êrdiler. ‘Dokuz kişi bezci idiler.’ 35b/2

tört min kul ‘dört bin kul’ 106b/20

Mısırğa **üç** künlük yol kaldı. ‘Mısır’a üç günlük yol kaldı.’ 106b/2

üç yolu cevāb bërdim. ‘Üç şekilde cevap verdim.’ 133a/18

yègirmi yèti yıl tamām bolmış êrdi. ‘Yirmi yedi yılda tamamlanmıştı.’ 93a/20

yeti kat sarāyı bar êrdi. ‘Yedi kat sarayı vardı.’ 101a/21

2.2.2.2.Sıra Sayı Sıfatları

Varlıkların sırasını veya derecesini bildiren sıfatlardır. Asıl sayı sıfatlarının sonuna +(I)nçI eki getirilerek yapılır.

altınçı kat kök ‘altıncı kat gök’ 3b/19

bêşinç cevāb ‘beşinci cevap’ 66a/7

ekinçi keçe yana tüş kördi. ‘İkinci gece yine düş gördü.’ 50a/21

sekizinci kün ‘sekizinci gün’ 170b/20

törtünçi sorganda ‘dördüncü sorduğunda’ 133a/17

2.2.2.3.Üleştirme Sıfatları

Sayı adlarına gelerek paylaştırma ve üleştirme anlamı verir. Sayı adlarına ünsüzden sonra **-Ar**, ünlüden sonra **-şAr** şekli ile gelir. Türkçede şekil ve işlev olarak en az değişiklik gösteren eklerden biridir. Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

bêşer bêşer namāz bağışladı. ‘Beşer beşer namaz bağışladı.’ 213b/5

birer êr çıksun. ‘Birer adam çıksın.’ 219b/ 13

êkişer oğulğa yüklüg boldılar. ‘İkiz çocuğa hamile oldular.’ 78b/4

üçer kök ‘üçer kök’ 125a/4

yègirmişer tikim yaz çëçekleri açılmış. ‘Yirmişer kök yaz çiçekleri açılmış.’ 42a/2

2.2.3. Soru Sıfatları

Soru sıfatları adları soru yoluyla ifade eden sıfat türüdür. Adların önüne gelerek nesnelerin durumları hakkında bilgi verir. Metinde geçen soru sıfatları şu şekildedir:

kaç ‘kaç’

Kaç soru sıfatının KE’de kullanımı az olup örnekleri şu şekildedir:

kaç künde kedin vidā’ haccı boldı? ‘Kaç gün önceden veda haccı oldu?’ 236a/11

kaç kün olar birle turdı. ‘Kaç gün onlarla durdu.’ 57b/12

kaç künde kedin ‘kaç günden önce’ 48b/6

kayu ‘hangi’

kayu ata oğlını kurbān kılmış bar? ‘Hangi babanın oğlunu kurban etmişliği var?’ 50b/18

kayu belānı kılar-sen? ‘Hangi belayı istersin?’ 125b/6

kayu yalawaçge ‘hangi peygambere’ 46a/7

kayu yerde halk üküşrek erse ‘halk nerede daha fazlaysa’ 152b/4

kayu yol birle yörür-sen? ‘Hangi yol ile devam edersin?’ 88b/5

meni ***kayu*** yazukım birle öltürür-siz? ‘Beni hangi günahım için öldürüyorsunuz?’ 70a/11

ne ‘ne’

KE’de en yaygın soru sıfatı olarak görülen yapının örneklerinden bazıları şunlardır:

bizge ***ne*** naşīhāt kılar-sen. ‘Bize ne nasihat edersin?’ 94b/14

bu taşda ***ne*** hikmet bar? ‘Bu taşta ne hikmet var?’ 177a/19

ne işlerge keldin? ‘Hangi işlere geldin?’ 18b/19

ne tilegi bolsa bergey-men. ‘Ne isteği olsa vereceğim.’ 25b/7

neyol bar erdi? ‘Ne yol vardı?’ 9b/15

sen ***ne*** işke keldin? ‘Sen hangi işe geldin?’ 129b/13

2.2.4.Belirsizlik Sıfatları

Varlıkların farklı açıdan durumlarını yaklaşık olarak bildiren sıfattır. KE’de rastlanan belirsizlik sıfatları şunlardır:

ağın kimersege yol bilgen bar mu tedi. ‘Başka yol bilen kimse var mı dedi.’ 225b/7

ağın kişi almadı. ‘Başka kimse almadı.’ 56a/4

ağın tınlıg yok têmışler. ‘Başka canlı yok demişler.’ 13b/12

ağın ün birle ‘başka ses ile’ 121a/5

ağın yêrdin kelgenler bar erdi. ‘Başka yerden gelenler vardı.’ 74b/18

az azuğluğ ‘az günahlı’ 2a/18

barça tamları altun kümüş birle bēzeklig ‘bütün evleri altın gümüş ile süslü’ 101a/21

başka iş kılmañ. ‘Başka iş yapmayın.’ 148a/5

bir kün avğa çıktı. ‘Bir gün ava çıktı.’ 178b/1

cümle mälların hem alarğa bağışladı. ‘Bütün mallarını da onlara bağışladı.’ 109b/21

fülân yılda bitildi tēp hať bērdiler. ‘Falan yılda yazıldı diyerek belge verdiler.’ 73b/6

fülân kün Süleymān konukluğınğa hāzır boluñ. ‘Falan gün Süleyman'ın misafirliğine hazır olun.’ 138b/2

her biri yeti kat boldı. ‘Her biri yedi kat oldu.’ 3a/17

her künde ‘her günde’ 124b/11

her ne kılsam ‘her ne yapsam’ 130a/5

kamuğ şehvetleri ernekleri uçındın çıktı. ‘Bütün şehvetleri parmakları ucundan çıktı.’ 83a/7

karthıknı **kamuğ** dīnlerde ağırlayurlar. ‘Yaşlılığı bütün dinlerde saygıyla karşılıyorlar.’ 98a/5

mundağ nerseleri ol mel‘ūn neteg yaratur ‘Böyle şeyleri o uğursuz nasıl yaratıyor?’ 54b/14

ol şehrin **barça** tamları taşdın ‘O şehrin bütün evleri taşandır.’ 140a/19

öñin yalavaçlar ‘başka peygamberler’ 122b/13

öñin karındaşları aydılar. ‘Diğer kardeşleri söylediler.’ 18a/3

mendin **özge** Tenri yok. ‘Benden başka Tanrı yok.’ 114a/2

İbrāhīmdin **özge** kimērse kılmadı. ‘İbrahim'den başka kimse kalmadı.’ 40a/11

bir közsizdin **özge kişi** kalmadı. ‘Bir körden başka kimse kalmadı.’ 180a/16

tēgme vilāyetniñ bēgleri ‘her ilin beyleri’ 75a/6

teğme bendeniñ kılınışların ‘her kölenin yaptıklarını’ 102b/19

3.ZAMİRLER

Zamirler nesneleri temsil ve işaret yoluyla karşılayan isim soylu kelimelerdir (Ergin 2013: 379). İşaret ettikleri kavramın yerine geçici olarak kullanıldıklarından tek başlarına herhangi bir anlam ifade etmezler. Anlam ifade etmeleri için yerine kullanılmış olduğu ad ile bağlantısının açıkça bilinmesi gerekir. Zamirler isimler gibi çekim, çokluk ve iyelik ekleri alarak çekime girebilir. Bunun yanı sıra çekimleri sırasında kök değiştirmeleri ve edatlara bağlanırken çekim eki almamaları gibi özellikleri ile isimlerden ayrılır (Korkmaz 2014: 387). Zamirler karşıladıkları kavramlara ve cümledeki işlevlerine göre çeşitli başlıklara ayrılır. Metinde tespit edilen zamirler altı başlık altında örnekleriyle şu şekilde ele alınmıştır:

3.1.KİŞİ ZAMİRLERİ

Kişî zamirleri kişî adlarının yerine kullanılır. Kişî zamirlerinin Türkçede özel bir yeri vardır. Eklemeli bir dil özelliği gösteren Türkçede ekler kökleri değiştirmeden eklenir. Birinci ve ikinci teklik kişî zamirlerinin yönelme hâl eki ile kullanımı ise bu noktada istisnai bir durum göstermektedir. Teklik 1. ve 2. kişî zamirlerinin hâl eki alması sonucu düzen dışına çıkarak köklerindeki ünlülerin değiştiği görülür. Bacanlı bu düzensizliğin kendi içinde anlamlı bir nöbetleşme sonucu oluştuğunu ifade eder (2014:48). *men* > *maña*, *sen* > *saña* şekilleri Türkçenin her döneminde görülmekle birlikte teklik 1. ve 2. kişî zamirlerinin kökündeki değişimler yönelme hâl eki gelmesi durumu ile sınırlıdır (Karahana 2009: 130).

Ol zamirinin bütün tarihî dönemlerde hem işaret hem de kişî zamiri olarak kullanımında hâl eki gelmesi durumunda kökünde bulunan ünlünün değişimi görülmektedir. Yalın hâlde herhangi bir değişime uğramayan söz konusu zamir, belirtme (*ol+nı* > *anı*), yönelme (*ol+ga* > *aña*), bulunma (*ol+da* > *anda*), ayrılma (*ol+dın* > *andın*), ilgi (*ol+nın* > *anın*) ve eşitlik hâl eki aldığı durumlarda değişime uğrar (Bacanlı 2014: 45).

Metinde karşılaşılan *men*, *sen*, *ol*, *biz*, *siz*, *olar* teklik ve çokluk kişî zamirlerinin yalın şekilleri ve durum ekleriyle çekimlenmiş örnekleri şu şekildedir:

Yalın Hâl

Teklik 1. Kişi

men andın artukrak-men. ‘Ben ondan kıymetliyim.’ 9a/17

men garīb-men. ‘Ben yabancıyım.’ 47a/15

men hem siziñ birle barur-men. ‘Ben de sizinle varayım.’ 178a/15

men ol buğdaynı kabul kıldım. ‘Ben o buğdayı kabul ettim.’ 97a/4

men ol mālını koyup ‘ben o malı bırakıp’ 110a/4

men saña boyun sunmaz-men. ‘Ben sana boyun eğmem.’ 168a/18

Teklik 2. Kişi

sen nê üçün almas-sên? ‘Sen ne için almazsın?’ 110a/3

sen üstādımız-sên. ‘Sen üstadımızsın.’ 8a/21

sen aş yêgil. ‘Sen yemek ye.’ 96a/13

sen elçi-sen. ‘Sen elçisin.’ 64b/21

sen tutğıl. ‘Sen tut.’ 222a/14

sên nelük kaçmadıñ? ‘Sen niçin kaçmadın?’ 139a/11

Teklik 3. Kişi

ol kim tağğa ağdı. ‘O ki dağa yükseldi.’ 123a/18

ol tiriğ êrken ‘o canlı iken’ 92a/19

ol kim-dür? ‘O kimdir?’ 104a/2

ol öldi êrse ‘o öldüyse’ 198a/20

ol aydı. ‘O söyledi.’ 227b/4

ol hem tahāret kıldı. ‘Oda temizlendi.’ 129b/3

ol cevāb bërür êrdi. ‘O cevap verirdi.’ 106a/6

ol neteg ‘aşık bolur? ‘O nasıl aşık olur?’ 83a/19

ol barmadı. ‘O varmadı.’ 191a/10

Çokluk 1. Kişi

biz bu nerselere muhtac ermes-miz. ‘Biz bu şeylere muhtaç değiliz.’ 95b/15

biz köni sözlüg erse-miz. ‘Biz doğru sözlüyük.’ 71b/16

biz mü? ‘biz mi?’ 162a/18

biz fitne kılmas-miz. ‘Biz fitne çıkarmayız.’ 171b/28

biz me ĩmān kēltürelī. ‘Biz de iman edelim.’ 114a/20

biz Yūsufnı zindān birle qorqutalı. ‘Biz Yusuf’u zindan ile korkutalım.’ 86b/17

Çokluk 2. Kişi

*si zamirine çokluk anlamı veren +z ekinin gelmesiyle oluşan zamirin son devir Uygur metinlerinden itibaren +ler çokluk ekiyle genişletilmiş şekli görülmektedir (Eraslan 2012: 250).

siz hem ĩmān kēltürün tēdi. ‘Siz de iman edin dedi.’ 113a/3

siz on qoy keltürün. ‘Siz on koyun getirin.’ 47a/16

siz sewünür-siz. ‘Siz sevinirsiniz.’ 149a/12

siz me andağ kılğay ērdiñiz. ‘Siz de öyle yapacaktınız.’ 21a/14

siz barıp aşlık keltürin. ‘Siz gidip yemeklik getirin.’ 93a/21

sizler nē tēyür-siz? ‘Sizler ne dersiniz?’ 112a/3

sizler aña öğretü bērdiñiz. ‘Sizler ona öğretiverdiniz.’ 99b/17

Çokluk 3. Kişi

Yalın hâlde *olar* (< ol +lar) olarak gördüğümüz çokluk 3. kişi zamirinin ön sesinin değişimi sonucu oluşan *alar* şekli de tespit edilmiştir:

olar ma uçmañnı tilediler. ‘Onlar da cenneti dilediler.’ 10b/14

olar aydılar. ‘Onlar söylediler’ 57a/10

olar kitgendiñ soñ ‘onlar gittikten sonra’ 133a/3

olar qorqtılar. ‘Onlar korktular.’ 102b/17

olar maña kēlürler. ‘Onlar bana gelirler.’ 88a/4

alar kırk tişi ērdiler. ‘Onlar kırk kişiydiler.’ 86a/16

melik bir kün avğa çıktı **alar** birle. ‘Melik bir gün onlar ile ava çıktı.’ 107b/15

Belirtme Hâli İle Kullanımı

Teklik 1. Kişi

meni defn kıldılar. ‘Beni gömdüler.’ 11a/3

meni aña bergil. ‘Beni ona ver.’ 90a/1

meni tamugğa kiwürgil. ‘Beni cehenneme gönder.’ 20b/3

Teklik 2. Kişi

seni atalıkğa qabul kıldım. ‘Seni babalığa kabul ettim.’ 63a/17

seni körmegey ərdim. ‘Seni görmeyecektim.’ 80a/17

seni körgeli destür kıldım. ‘Seni görmek için izin istedim.’ 20a/16

Teklik 3. Kişi

Yalın hâlde /ol/ şeklinde görülen teklik 3. kişi zamirinin hâl eki gelmesi durumunda kökünde bulunan ünlünün değiştiği görülmektedir. Yalın hâlde herhangi bir değişime uğramayan söz konusu zamir, belirtme hâl eki aldığındaki *ol+nı > anı* şeklinde değişime uğrar. Bir örnek dışında bu zamir daima /anı/ şeklindedir:

anı körüp korktım. ‘Onu görüp korktum.’ 89b/7

anıol taş birle kötürdi. ‘Onu o taş ile götürdü.’ 31a/1

anı zindānlas. ‘Onu hapsedmez.’ 157a/21

onu taşkarı qavdurdı. ‘Onu dışarı kovdurdu.’ 109a/19

Çokluk 1. Kişi

bizni eltmeğil. ‘Bizi götürme.’ 176b/9

bizni bir yanga eltgil. ‘Bizi bir yana götür.’ 118b/2

bizni teñrilerimizdin adırğalı mu keldiñ? ‘Bizi Tanrılarımızdan ayırmak için mi geldin?’ 29a/14

Çokluk 2. Kişi

Metinde çokluk 2. kişi zamirinin belirtme hâl eki ile yaygın kullanımı *sizni* şeklindedir. Fakat sınırlı sayıda +ler çokluk eki ile genişlemiş şekli olan *sizlerni* de tespit edilmiştir:

sizlerni kıllanğu tēg turur. ‘Sizleri kullanacak gibidir.’ 67b/21

sizlerni ma‘zül kıllur-men. ‘Sizleri azlettim.’ 4b/19

sizni bu işke yolçıladı. ‘Sizi bu işe sevk etti.’ 72a/18

sizni emgetmedi. ‘Sizi üzmedi.’ 36a/12

Çokluk 3. Kişi

Bu zamirin belirtme hâl eki ile kullanımında bünyesindeki ünlünün ses değişimine uğradığı görülmüştür. KE’de /*olarını*/ kullanımı yaygınken/*alarını*/ şeklinin sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir:

Yūsuf *alarını* tanıdı. ‘Yusuf onları tanıdı.’ 93b/7

alarını kördüm. ‘Onları gördüm.’ 22a/13

alarını êwge kiwürdi. ‘Onları eve gönderdi.’ 60a/21

alarını ögdük. ‘Onları övdük.’ 214a/5

melik *alarını* öltürür. ‘Melik onları öldürür.’ 118a/3

Bulunma Hâli İle Kullanımı

Teklik 1. Kişi

mende yarmağ yok ‘Bende para yok.’ 173a/11

mende mü tēyür-sen? ‘Bende mi diyorsun?’ 129a/13

mende mālın bar. ‘Bende malın var.’ 193a/2

Teklik 2. Kişi

sende ne hayr bar tēdi. ‘Sende ne hayır var dedi.’ 174a/13

sende bu ‘izzet bar erken ‘sende bu yücelik var iken’ 222a/19

sende körk êrdi. ‘Sende güzellik (var) idi.’ 110b/1

Teklik 3. Kişi

Muṭṭalibniñ tēveleri *anda* êrdi. ‘Muttalib’in develeri onda idi.’ 179b/21

sağ *anda* çıkdı. ‘Ölçek onda çıktı.’ 97b/4

Çokluk 1. Kişi

bizde bar. ‘Bizde var.’ 98a/17

bizde artuqraq turur. ‘Bizde daha fazladır.’ 174a/18

bizde t̃a'at ve 'ibādet yok. 'Bizde boyun eğme ve ibadet yok.' 188b/5

Çokluk 2. Kişi

Çokluk 2. kişi zamirinin metinde tespit edilen kullanımlarında ayrılma hâl eki işlevinde olduğu görülmüştür. Sadece bir örnekte bulunma hâl eki görevindedir:

sizlerde dört min kılıç bar. 'Sizlerde dört bin kılıç var.' 232a/4

Çokluk 3. Kişi

Çokluk 3. kişi zamirinin bulunma hâl eki alması sonucunda bünyesindeki bir örnekte ön sesinin /a/ olduğu görülmüştür.

olarda bir türlüğ boğun bar êrdi. 'Onlarda bir çeşit boy vardı.' 57a/1

olarda t̃a'at yok. 'Onlarda boyun eğme yok.' 191b/14

suw ma **olarda** 'su da onlarda' 221b/6

Yönelme Hâli İle Kullanımı

Teklik kişi zamirlerinin yönelme hâl eki ile kullanımı istisnai bir durum içermektedir. Yönelme hâli alması durumunda men +A > maña , sen +A > saña , ol +A > aña şeklinde değişimi görülen teklik kişi zamirlerinin yapısının Türkçenin hemen her döneminde görülen bu hususiyeti Harezmi Türkçesinde de varlığını devam ettirmiştir. KE'de tespit edilen örnekler şu şekildedir:

Teklik 1. Kişi

maña şükr kılsunlar. 'Bana şükretsinler.' 10b/6

nelük **maña** haber kılmadı 'Niçin bana haber vermedin?' 51a/20

maña ol kerek. 'Bana o gerek.' 216a/1

Teklik 2. Kişi

saña bèreliñ. 'Sana verelim.' 114a/21

saña sewünç keltürdük. 'Sana sevinç getirdik.' 59b/15

saña eđgü du'ā kılayın. 'Sana iyi dua edeyim.' 99a/16

Teklik 3. Kişi

KE’de teklik 3. kişi zamirleri yönelme hâl eki aldığıda bünyesindeki /o/ sesi daralma özelliği göstermiştir. Tespit edilen bir örnekte ise bu ünlünün korunduğu görülmüştür:

nê tediñ *ona?* ‘Ne dedin ona?’ 174a/11

ana tapundılar. ‘Ona itaat ettiler.’ 126a/10

ana bardılar. ‘Ona vardılar.’ 22a/6

ana bérilmiş. ‘Ona verilmiş.’ 147b/1

Çokluk 1. Kişi

bizge baş bolur. ‘Bize önder olur.’ 200b/10

bizge bir melik bərsin. ‘Bize bir hükümdar versin.’ 132a/12-13

bizge sözlegüçi kalmasun. ‘Bize söyleyeceği kalmasın.’ 59a/14-15

Çokluk 2. Kişi

Çokluk 2. kişi zamirinin +ler eki ile genişletilmiş şekli yönelme hâl ekinde de görülmektedir:

sizlerge buğday bərmes-men. ‘Sizlere buğday vermem.’ 94b/7

sizlerge meñzemez. ‘Sizlere benzemez.’ 13a/10

sizge kəlməsünler. ‘Size gelmesinler.’ 175b/7

Çokluk 3. Kişi

Çokluk 3. kişi zamirinin yönelme hâl eki ile kullanımında aldığı ekin tutarlı bir seyir izlemediği tespit edilmiştir.

olarğa aşılk bərgil. ‘Onlara yemeklik ver.’ 93b/11

olarğa tégürgil. ‘Onlara ulaştır.’ 238b/16

olarğa oğ satğıl. ‘Onlara çok sat.’ 222a/21

alarğa kimerse utru turmas. ‘Onlara kimse karşı durmaz.’ 98b/14

Ayrılma Hâli İle Kullanımı

Teklik 1. Kişi

mendin mü kaçar-sen? ‘Benden mi kaçarsın?’ 12b/1

mendin ne öğrenür-sen? ‘Benden ne öğrenirsin?’ 129b/15

mendinadınga köñül bağladınız. ‘Benden başkasına gönül bağladınız.’ 4b/19

Teklik 2. Kişi

sendin adılmış erdim. ‘Senden ayrılmıştım.’ 74a/6

sendin bizim tilekimiz ol turur. ‘Senden bizim isteğimiz odur.’ 103a/10

sendin burunkı bu işni kılmadı. ‘Senden önceki bu işi yapmadı.’ 169b/11

Teklik 3. Kişi

Teklik 3. kişi zamirinin belirtme, bulunma ve yönelme hâl ekleri ile kullanımında (onı, onda, ona) bünyesindeki ünlüyü koruduğu görülürken ayrılma hâl eki ile kullanımında ünlüsü daima daralma özelliği göstermiştir:

andın haber bërür. ‘Ondan haber verir.’ 86b/12

andın uwtanur-men. ‘Ondan utanırım.’ 83a/2

feriştelik atın**andın** kiterdiler. ‘Meleklik adını ondan götürdüler.’ 22b/3

Çokluk 1. Kişi

bizdin hoş-nüd bolsun. ‘Bizden hoşnut olsun.’ 40b/19-20

bizdin kiterür bolsan ‘bizden giderecek olsan’ 114a/20

bizdin nelük kızlar-sen? ‘Bizden niçin gizliyorsun?’ 190b/12

Çokluk 2. Kişi

men **sizlerdin** korkmas-men. ‘Ben sizlerden korkmam.’ 117b/5

sizdin hoş-nüd bolğaylar . ‘Sizden memnun olacaklar.’ 160b/6

sizdin kaçmak kerek êrdi. ‘Sizden kaçmak gerekti.’ 200b/8

sizdin özge qarındaş ‘sizden başka kardeş’ 94a/4

Çokluk 3. Kişi

Çokluk 3. kişi zamirinin belirtme, bulunma ve yönelme hâl ekleri ile kullanımında (onı, onda, ona) bünyesindeki ünlüyü çoklukla koruduğu görülürken ayrılma hâl eki ile kullanımında ünlüsü genellikle daralma özelliği göstermiştir:

alardın asığ alayın ‘onlardan faydalanayım’ 3a/8

olardın bir kaç atlıglar kelip bularnı tutğu teg boldılar. ‘Onlardan birkaç atlı gelip bunları tutacak gibi oldular.’ 33b/12

ol arkış içinde *anlardın* adın yêrdin kelgenler bar erdi. ‘O kervanın içinde onlardan başka yerden gelenler vardı.’ 74b/18

olardın artuğrak ‘onlardan daha fazla’ 170b/8

İlgi Hâli İle Kullanımı

Teklik 1. Kişi

meniñ teñriliğimni bildiñiz. ‘Benim Tanrılığımı kabul ettiniz.’ 115b/21

meniñ teñrim ‘benim tanrım’ 38b/3

meniñ kullarım ‘benim kullarım’ 57a/15

Teklik 2. Kişi

seniñ oğlanların ‘senin oğlanların’ 19a/10

seniñ hükümün bar mu? ‘Senin hükümün var mı?’ 116b/1

seniñ katında tursun. ‘Senin huzurunda dursun.’ 183a/16

Teklik 3. Kişi

anıñ ağzın tutdı. ‘Onun ağzını tuttu.’ 96a/5

anıñ birle ‘ahd kıldılar. ‘Onunla birlikte yemin ettiler.’ 173b/12

anıñ şefâ’âti birle ‘onun şefaati ile’ 208a/5

Çokluk 1. Kişi

biziñ yalavaçımız ‘bizim peygamberimiz’ 107a/14

biziñ küçümüz yetse ‘bizim gücümüz yetse’ 35b/8

biziñ nefsimizdin bolsa ‘bizim nefsimizden olsa’ 200b/10

Çokluk 2. Kişi

siziñ nefsiñiz sizni bu işke yolçıladı. ‘Sizin nefsiniz sizi bu işe sevk etti.’ 72a/18

siziñ maqşüdiñiz nê turur? ‘Sizin amacınız nedir?’ 102b/18

sizlerniñ arañızda bir yigit bar. ‘Sizlerin arasında bir yigit var.’ 103b/18

Çokluk 3. Kişi

olarnıñ karısı ‘onların karısı’ 41a/2

olarnıñ ma üküşreki ‘onların da çoğu’ 10b/13

olarnıñ mälların aldılar. ‘Onların mallarını aldılar.’ 180b/18

3.2.DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

Yapılan işin yapan kişiyi doğrudan etkilediğini belirten bu zamir ‘kendi, öz’ anlamını taşıyan ad soylu kelimelerdir. Dönüşlülük zamirleri iyelik eklerinin yardımıyla bir işlev ve anlam kazanırlar (Korkmaz: 415). KE’de de görülen dönüşlülük zamirinin iyeliksiz kullanımı tarihî metinlerde oldukça yaygındır (Öztekten 2007: 105). Metinde yer alan dönüşlülük zamirlerine baktığımızda *kendü*’ye nazaran *öz*’ün daha çok kullanıldığı görülmüştür. Metinde tespit edilen örneklerden bazıları şu şekildedir:

evvel *özinden* yazuknı kiterdi. ‘Önce kendisinden günahı arıttı.’ 84a/4

kendü öltüre bilmez mü-sen? ‘Kendini öltüremez misin?’ 111b/17

ya *kendü* ölgey-sen. ‘Ya (da) kendin öleceksin.’ 100b/13

özün birle tutğıl. ‘Kendin ile tut.’ 146a/19

özi taht üze olturdı. ‘Kendi taht üzerine oturdu.’ 101b/7

özi yalıñ kalur. ‘Kendi çıplak kalır.’ 78b/9

ëgeşmekni *özün* kitergil. ‘Kıskançlığı kendinden uzaklaştır.’ 131a/14

olar *özleri* kaçğaylar. ‘Onlar kendileri kaçacaklar.’ 57a/18

özi uçmah yolçısı ‘Kendisi cennet yolcusu’ 137a/12

öz sözlenür. ‘Kendi konuşur.’ 2b/8

3.3.İŞARET ZAMİRLERİ

İşaret zamirleri bir nesne veya kavramı gösterme yoluyla ifade eden kelime türüdür. KE’de görülen *bu/mu, ol/a, bular, alar* dışında başka işaret zamiri görülmemiştir. Tespit edilen işaret zamirleri ve çekimli şekilleri örnekleriyle birlikte verilmiştir.

Teklik: bu/mu

Yalın hâlde *bu* olarak görülen zamirin hâl ekleriyle kullanımında ön sesteki /b/ ünsüzünün /m/ geniz ünsüzüne dönüştüğü görülmüştür:

Yalın Hâl İle Kullanımı

bune ? tēp sordı. ‘Bu ne diye sordu.’ 18b/5

bu siz tişilerniñ keydi turur. ‘Bu siz kadınların hilesidir.’ 84b/9

birniñ ünin işitip *bu* fülān *bu* fülān turur tēyür ērdi. ‘Birinin sesini işitip bu falan bu falandır diyordu.’ 31a/7

Belirtme Hâli İle Kullanımı

muni öğrenmek yazuķ turur. ‘Bunu öğrenmek gūnahtır.’ 22a/19

muni yaḥşı aydıñ. ‘Bunu güzel söyledin.’ 229b/4

muni alğıl. ‘Bunu al.’ 101b/18

muni okıyurlar. ‘Bunu okuyorlar.’ 82b/17

muni barıp Belķīsğa bērgil. ‘Bunu götürüp Belkıs’a ver.’ 147b/7

muni öğretü bērdi. ‘Bunu öğretiverdi.’ 70b/17

Bulunma Hâli İle Kullanımı

munda hem yād kılalıñ. ‘Bunda da hatırlayalım.’ 142b/10

olarıñ biri hem *munda* yoķ. ‘Onların biri de bunda yok.’ 191a/16

sen *munda* yalguz-sēn. ‘Sen burada yalnızsın.’ 49a/3

İsrā’īlni bēreyin *munda* turmağıl. ‘İsrail’i vereyim burada durma.’ 115a/10

Yönelme Hâli İle Kullanımı

muḡa kaçđurmağıl. ‘Buna üzülme.’ 229a/18

muḡa secde kılıñ tēdi. ‘Buna secde edin dedi.’ 32a/13

kızımıznı *muḡa* bērūr-miz tēdiler. ‘Kızımızı buna veririz dediler.’ 143b/17

Ayrılma Hâli İle Kullanımı

mundın çıkayın. ‘Bundan çıkayım.’ 231a/18

muñdın kiteliñ. ‘Buradan gidelim.’ 178a/9

mundın çıksun tédiler. ‘Buradan çıksın dediler.’ 47a/14

İlgi Hâli İle Kullanımı

munuñ ‘ömrini arturgıl. ‘Bunun ömrünü artır.’ 19a/13

munuñ üç ‘aybı bar. ‘Bunun üç aybı var.’ 73a/9

munuñ içinde nè bar? ‘Bunun içinde ne var?’ 164a/17

Teklik: ol

Ol zamiri hem nesneleri hem de kişileri karşılayabilir. Bu durumda nesneye karşılık kullanılması onu işaret zamiri yaparken kişiyi kastetmesi ise kişi zamiri olmasına sebep olur. Herhangi bir durum eki aldığı anda baştaki /o/ sesinin /a/ sesine dönüştüğü görülen zamirin örneklerinden bazıları şu şekildedir:

Yalın Hâl İle Kullanımı

ökünçi **ol** érdi. ‘Pişmanlığı o (ölüyü yanında götürme) idi.’ 16a/16

olarıñ ‘âdeti **ol** érdi. ‘Onların adeti o (kurban kesme) idi. 29b/13

ol neteg yapuşmasun ‘O (dünya sıkıntısı) nasıl yapışmasın?’ 181b/15

yarlığ **ol** turur. ‘Emir odur (eziyet etmeme).’ 35a/6

ol aña mu’cize érdi. ‘O (altı aylıkken doğmak) ona mucizeydi.’ 169a/9

Belirtme Hâli İle Kullanımı

Metinde ol işaret zahirinin belirtme durum eki aldığı anda *anı* (< ol+nı) şeklinde olduğu görülmüştür:

anı bêrgil. ‘Onu ver.’ 25b/9

anı işitip taķı artuķraq yığlayu başladı. ‘Onu işitip hatta daha fazla ağlamaya başladı.’ 100a/12

anı suw yüzine çıkardı. ‘Onusu yüzüne çıkardı.’ 70b/11

Bulunma Hâli İle Kullanımı

Yalın hâlde /ol/ şeklinde görülen teklik işaret zamirinin KE metni boyunca bulunma hâli aldığında *anda* (< ol+da) olduğu tespit edilmiştir:

anda t̤a‘at kılıp yığlayur tedi. ‘Onda ibadet edip ağlıyor dedi.’ 79a/19

anda bolmasa Mevlî ta‘ālā ol kâfirlerni helāk kılğay êrdi. ‘Onda olmasa Mevli Taala o kâfirleri helak edecekti.’ 37a/10

anda kaldılar. ‘Ondakaldılar.’ 10b/10

Yönelme Hâli İle Kullanımı

Teklik işaret zamirinin ünlüsü yönelme hâlinde daima darlaşma özelliği gösterir:

aṇa kirdi. ‘Oraya girdi.’ 44b/8

bu at *aṇa* ta‘rîf êrdi. ‘Bu at ona benzerdi.’ 156b/6

aṇa kirse bolmas. ‘Onagirse olmas.’ 177b/11

Ayrılma Hâli İle Kullanımı

andin Mevlî ta‘ālā yarlıkadı. ‘Ondan Mevla taala buyurdu.’ 148a/12

andin êki k̤or̤kunçum bar. ‘Ondan iki korkum var.’ 11b/19

andin bitigge cevāb bitildi. ‘Ondan fermana cevap yazıldı.’ 99b/1

İlgi Hâli İle Kullanımı

anıṇ üze t̤ört yüz ‘ālim olturur. ‘Onun üzerine dört yüz bilgin oturur.’ 137b/13

Yūsuf *anıṇ* aḡzın tutdı. ‘Yusuf onun aḡzını tuttu.’ 96a/5

anıṇ baḡrın köyürmeṇ. ‘Onun baḡrını yakmayın.’ 69b/21

3.4. AİTLİK ZAMİRLERİ

Şahıs ve işaret zamirleriyle kurulan ad tamlamalarında, tamlanan ögesinin kaldırılarak yerine +*kI* aitlik ekinin getirilmesi sonucunda oluşturulan zamirler bu kategoriye girmektedir (Korkmaz 2014: 409). Aitlik zamirleri sadece zamirlerden değil aynı

zamanda yer, yön ve zaman gösteren ad grubundaki diğer kelimelerden de oluşabilir. Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

artıdaki kim turur? ‘Arkadaki kimdir?’ 224a/2

burunkıdın ziyāde kıldı. ‘Öncekinden fazla hâle geldi.’ 110a/8

Yalguz Lūtnıñ *ewindekiler* kurtulurlar. ‘Sadece Lut’un evindekiler kurtulurlar.’ 60a/7

solundağı Kārūn turur. ‘Solundaki Karundur.’ 157a/6

3.5.BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

Kişileri ve nesneleri belirsiz bir şekilde tanımlayan zamir türüdür. Sayıları sınırlı olmakla birlikte bazı belirsiz sıfatlara, soru zamirlerine ve zarflara iyelik eki getirilmesiyle de oluştuğu görülür (Korkmaz 2014: 412). Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

uyku saldı *barçaları* uyudu. ‘Uyku gönderdi bazıları uyudu.’ 219b/21

ba ‘zılar aymışlar. ‘Bazıları söylemişler.’ 8a/12

ba ‘zılar ilāh tédiler. ‘Bazıları Tanrı dediler.’ 170a/2

bir ançasın çağır içgüci bildim. ‘Bir o kadarını şarap içiciolarak bildi.’ 212b/1

birin birin kuçuştılar. ‘Birbirini kucakladılar.’ 105a/3

ol *birni* keltürmedik. ‘O birini getirmedi.’ 94a/5

her kim andın bir içim içse ‘her kim ondan bir yudum içse’ 176b/8

hıç kim bilmez êrdi. ‘Hiç kimse bilmezdi.’ 3a/7

hıç kimerse kalmadı. ‘Hiç kimse kalmadı.’ 64b/3

kayunıznıñ kurbānnı kabul bolsa ‘hanginizin kurbanı kabul olsa’ 15b/9

kimi kümüşdin *kimi* yıgaçdın ‘bazısı gümüşten bazısı ağaçtan’ 142b/19

kimi melik boldı *kimi* yalavaçlıkğa tégdi. ‘Kimi hükümdar oldu kimi peygamberliğe kavuştu.’ 120b/10

kışı körmesün. ‘Biri görmesin.’ 74b/7

èllerge *kışı* ıdtı. ‘İllere birini gönderdi.’ 232b/1

kışı öltürmekdin uluğ yazuq yok. ‘Birini öldürmekten büyük günah yok.’ 21b/12

sèn kāmıl *kışıge* oñşay-sèn. ‘Sen olgun birine benziyorsun.’ 144a/1

kışiler arasında êrdi. ‘Kişiler arasındaydı.’ 66a/6

yêr yüziñe *kimerse* keldi sizlerge benzemez. ‘Yer yüzüne biri geldi size benzemez.’ 13a/10

özge **kimersege** kurbān revā erves. ‘Başka kimseye kurban layık değildir.’ 143a/6

özge körmedi. ‘Başka görmedi.’ 168b/17

özgelerin çıktı. ‘Başkalarından çıktı.’ 91b/13

özgelere harām turur. ‘Başkalarına haramdır.’ 145b/2

özgelere hem pend bolğay. ‘Başkalarına da öğüt olacak.’ 103a/9

özgeleri aña melāmet kırlurlar. ‘Başkalarını ona kötüler.’ 86b/7

özgeleriniz kanı? ‘Diğerleriniz nerede?’ 10b/11

telimni tamuğka ıdtı. ‘Çoğunu cehenneme gönderdi.’ 247b/7

üküşreki uçmağda kaldılar. ‘Birçoğu cennette kaldılar.’ 10b/13

3.6.SORU ZAMİRLERİ

Soru zamirleri canlı veya cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden ve bu nesneler hakkında bilgi almak için kullanılan zamirlerdir (Ergin 2013: 424, Korkmaz 2014: 419). Soru zamirlerinden kim ve ne asıl soru zamirleridir. Başka kelime sınıflarından alınan sözlere iyelik ekinin eklenmesiyle zamire dönüştürülmüş olanları da vardır. KE’de geçen soru zamirleri için şu örnekleri vermek mümkündür:

kim

İnsanlar için kullanılan yapının çekimlerinde isimlerden farklı bir durum söz konusu değildir. Çekim ekleri getirildiğinde kök değişmez. İle, için, gibi edatlara genetifle bağlanırlar (Ergin 2013: 425). Birçok örneği bulunan yapının örneklerinden bazıları şu şekildedir:

bu işni **kim** kıldı? ‘Bu işi kim yaptı?’ 39b/16

kim berk yerge kirse ‘kim zor yere girse’ 71a/1

seni **kim** öltürdi? ‘Seni kim öldürdü?’ 120a/9

kim tiledi kim bërmediñ? ‘Kim diledi de vermedi?’ 219a/20

ol **kim**-dür? ‘O kimdir?’ 104a/2

körgendin soñ **kim** ĩmān keltürmese men aña bir ‘azāb kılgay-men. ‘Gördükten sonra kim iman etmezse ona işkence edeceğim.’ 171b/21

kimdin kimge yalavaç turur? ‘Kimden kime peygamber olur?’ 93b/16

bular **kimler** turur? ‘Bunlar kimdir?’ 42b/2

ne

İnsan dışında yer alan canlılar ve diğer bütün cansızlar için kullandığımız soru zamiridir.

bu **nē** nūr turur? ‘Bu ışık nedir?’ 172b/2

bizni **nē** birle helāk kılğay. ‘Bizi ne ile helak edecek?’ 29b/8

cādūlīkda **nēler** bilūr-sen? ‘Cadılıkta neler bilirsin?’ 162a/14

cezası **nē** turur? ‘Cezası nedir?’ 83b/11

hikmet **ne** erdi? ‘Hikmet neydi?’ 121b/21

nē birle uruşur-sēn? ‘Ne ile savaşırsın?’ 133b/3

nē tēsej andağ kılalın tēdiler. ‘Ne desen öyle yapalım dediler.’ 85b/2

nē keltürdün? ‘Ne getirdin?’ 57b/21

taķı **nē** bērdi? ‘Daha ne verdi?’ 139b/1

nēler kördün? ‘Neler gördün?’ 217b/12

menīj **nemni** kūtğarsun? ‘Benim neyimi kurtarsın?’ 41a/18

4. ZARFLAR

Fiil ve fiilimsilerin önüne gelerek anlamlarını zaman, ölçü, yer-yön, vasıta, miktar gibi çeşitli yönlerden daha belirgin hâle getirmeye yarayan kelime türüdür. Zarflar genellikle ad, sıfat, zamir gibi kelime türlerinden alınan sözlerle kurulmuştur. Bu bakımdan zarflar yalın durumda çoğunlukla bir ad özelliği gösterirler. Zarflar için ‘fiillerin sıfatı’ denilebilir (Ergin 2013: 374, Korkmaz 2014: 427). Zarflar durum ve nitelik, miktar, yer-yön, zaman ve soru zarfları olmak üzere beş başlık altında ele alınmıştır:

4.1. DURUM VE NİTELİK ZARFLARI

Durum zarfları bir oluş veya kılışın hangi şartta meydana geldiğini ve ne durumda olduğunu bildirmede kullanılır. Yüklem, fiil ve fiilimsilerin nasıl, neden, niçin, neyle, kiminle yapıldığını belirtir. Tek bir söz ya da söz grubundan meydana gelen bu zarfları, yükleme nasıl, neden, niçin, neyle, kiminle sorularını sorarak bulabiliriz (Özçelik; Erten 2000, 131-132). Bir hareketin oluşma biçimini ve niteliğini bildiren zarflardır. Nitelik bildiren sıfatlar da bir fiili nitelemek şartıyla zarf olarak kullanılabilir. Durum zarfları pratikte *nasıl?* sorusuna yanıt oluşturur (Korkmaz 2014:427). Metinde tespit edilen örnekleri işlev açısından şu şekilde değerlendirilmiştir:

1) Benzerlik Bildirenler

eren tēg yatur ērdi. ‘Erkekler gibi yatardı.’ 57b/16

kanatı yolunmuş **kuş teg** bolur mu-sên? ‘Kanadı yolunmuş kuş gibi mi olursun?’ 83a/5

mundağ işitip körmişim yok. ‘Böyle (bir şey) işitip görmüşlüğüm yok.’ 58b/14

ruhām tēg bolur erdi. ‘Mermer gibi olurdu.’ 52b/18

un teg bolur êrmiş. ‘Un gibi olurmuş.’ 103b/20

2) Kesinlik Bildirenler

zinhār tamuğluklar üçün nerse tilemegil. ‘Asla cehennemlikler için bir şey dileme.’ 215b/9

zinhār kimersenı yawuzlamağıl. ‘Asla kimseyi kötöleme.’ 84b/7

zinhār tamuğluklar üçün nerse tilemegil. ‘Asla cehennemlikler için bir şey isteme.’ 215b/9

3) Sebep Bildirenler

Mevlî ta’ālā rızāsı **üçün** āzād kıldım. ‘Mevlî Taala rızası için azat ettim.’ 109b/20

Cebre’ ıl yetildi Zelîhānı ‘ağd kılmak **üçün** ‘Zeliha’yı nikahlamak için Cebrail ulaştırıldı.’ 109b/2

nê **üçün** keldin? ‘Ne için geldin?’ 159a/6

sizni Teñri nê **üçün** yığdı? ‘Sizi Tanrı ne için topladı?’ 11b/1

4.2.MİKTAR ZARFLARI

Azlık-çokluk ifade eden bu zarf türü bir sıfatın, zarfın ya da kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirler. Pratikte ‘ne kadar, ne derece’ sorularının cevabını verir. Diğer zarflardan farklı olarak tek başına bir anlam ifade etmeyen miktar zarfları bu hâli ile edat özelliği gösterir. Metinde tespit edilen örnekleri işlev açısından şu şekilde değerlendirilmiştir:

1) Eşitlik Derecesi Gösterenler

İsim ve fiil soylu kelimelere eşitlik anlamı kazandıran zarflardır. Metinde karşılaşılan örnekler şunlardır:

ķamuğnuñ tã’ati niçe êrse anıñtã’ati **ança** êrdi. ‘Herkesin taati ne kadarsa onun taati de o kadardı.’ 20a/3

bir ançası mükerrer ‘bir o kadarı tekrarlanmış’ 2b/15

ol kadar yığladı kim‘o kadar ağladı ki’ 135b/15

senin 'ilmin anın 'ilmi tuşında bir kaçre **suwça** bolğay. 'Senin ilmin onun ilminin yanında bir damla su kadar olacak.' 129a/15

2) Üstünlük Derecesi Gösterenler

buğdaydın **artuķ** yok üçün 'buğdaydan fazlası olmadığı için' 97a/4

ķamuğdın **artuķ** bolğay-siz. 'Hepsinden çok olacaksınız.' 63a/7

ķamuğdın **artuķ** söwer boldı. 'Hepsinden fazla sever oldu.' 142b/6

üç yüz kişidin **artuķ** 'üç yüz kişiden fazla' 34a/12

3) Aşırılık Derecesi Gösterenler

Az veya çok anlamlarında aşırılık katan zarfların metindeki örnekleri şu şekildedir:

cādūlar **ķöp** bar olar birle talaşsunlar. 'Cadılar(dan) çok var, onlar ile dalaşsınlar.' 112a/1

ēki yıgaçdın **artuķ** yörimes-men. 'İki ağaç mesafesinden fazla yürümem.' 53a/8

Ka'be **asru** yıraķ turur. 'Kâbe çok uzaktır.' 216b/10

4.3.YER-YÖN ZARFLARI

Eylemin gerçekleştiği yeri ya da yönü ifade eden zarf çeşididir. Metindeki çeşitliliği sınırlı olup tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

yağdı yağmur esdi **astın üstün** altı ay. 'Yağmur yağdı, rüzgâr alttan üstten altı ay esti.' 22b/14

ilgeri yürüdi. 'İleri yürüdü.' 197a/20

ķērū saldı hikmet ne ērdi? 'Geri gönderdi, hikmet ne idi?' 106a/15

İçindeki suwnı **taşğaru** saldılar. 'İçindeki suyu dışarı saldılar.' 25b/10

Muhammed **taşkaru** çıktı. 'Muhammed dışarı çıktı.' 82b/11

bu kūn **taşkaru** çıkarmasa 'bu gün dışarı çıkarmazsa' 16b/6

İbrāhīm **yokaşu** baķdı. 'İbrahim yukarı baktı.' 52a/2

4.4. ZAMAN ZARFLARI

Anlamı zaman açısından belirleyen, kısıtlayan ve kesinleştiren sözlerdir. Ne zaman sorusunun karşılığı olan zaman zarfları bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini daha açık bir şekilde belirtmeye yarar. Kullanılan birçok zaman zarfı köken olarak Arapça ve Farsçadan geçmiştir. (Ergin 2013: 376, Korkmaz 2014: 462). Metinde tespit edilen zaman zarfları şu şekildedir:

1) *Günü ve günün vakitlerini ifade edenler:*

çehār-şenbe kün sularnı yulaqlarnı yarattı. ‘Çarşamba günü suları pınarları yarattı.’ 3b/3

kêç vaktde kenç oğlan teg yığlaşu atalarına keldiler. ‘Geç vakitte küçük çocuk gibi ağlaşıarak babalarına geldiler.’ 71b/13

kündüz rûze tutar. ‘Gündüz (vakti) oruç tutar.’ 86a/21

kündüz kizlendiler. ‘Gündüz (vakti) gizlendiler.’ 117b/13

penç-şenbe kün êkindük namāzı vaktında vefāt kıldı. ‘Perşembe günü ikindi namazı vaktinde vefat etti.’ 56a/10

2) *Farklı zamanları ifade edenler:*

bağ keliñ. ‘Hemen gelin.’ 56b/15

bu kıışsa evvelinde yād kılındı. ‘Bu kıssanın başında zikredildi.’ 65b/21

evvel közlerin yarattı. ‘Önce gözlerini yarattı.’ 165b/17

her künde kırk miñ altun şadağa kıılır êrdi. ‘Her günde kırk bin altın sadaka verirdi.’ 102b/2

her yılda bir hülle ton yiberür men. ‘Her yılda bir hac elbisesi gönderirim.’ 155b/9

imdi kırtuldum. ‘Şimdi kurtuldum.’ 32b/15

imdi nè tileyür-sên? ‘Şimdi ne diliyorsun?’ 108b/18

imdi nè tileyür-siz? ‘Şimdi ne diliyorsunuz?’ 10b/17

têz indi. ‘Hemen indi.’ 20b/11

yarın kıyāmet kün ‘yarın kıyamet günü’ 15a/9

4.5.SORU ZARFLARI

Soru zarfları eylemdeki oluş veya kılışın soru yoluyla çeşitli yönlerden belirtilmesine yardımcı olur (Korkmaz 2014: 482). Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

kaçan Ka‘be tamam boldı erse ‘ne zaman Kâbe tamam oldu ise’ 53a/17

kaçan yolğa kirdiler érse ‘ne zaman yola girdilerse’ 148b/4

kaçan kıyāmet küni bolsa ‘ne zaman kıyamet günü olsa’ 207b/10

adınlarıñız **ķayda**? ‘Diğerleriniz nerede?’ 10b/14

ėti **ķayda** bulayın? ‘Eti nereden bulayım?’ 25b/12

şeytan mancınık kılmaķnı **ķayda** bildi? ‘Şeytan mancınık yapmayı nasıl bildi?’ 41b/9

bilmes-men **ķayda** èltti. ‘Nasıl götürdü bilmem.’ 183b/20

ey Muḥammed ağır yük **neçük** yükleyin? ‘Ey Muhammet, ağır yükü nasıl yükleyeyim?’ 213a/7

İbrāhīm **nelük** yıǵladı? ‘İbrahim niçin ağladı?’ 52a/14

ķuduǵ başında erken **nelük** aymadıñ? ‘Kuyu başında iken niçin söylemedin?’ 75b/10

bir secde **nelük** kêtürmediñ? ‘Bir (kez) secde neden etmedin?’ 11b/16

Yūsufğa **nelük** secde kıldılar? ‘Yusuf’a nasıl secde ettiler?’ 107a/9

meni **nelük** yād kılmađıñ? ‘Beni niçin dile getirmedin?’ 143a/11

ey kızım **neteg** tilediler érse andaǵ kılǵıl. ‘Ey kızım nasıl istedilerse öyle yap.’ 183a/14

ol kapuǵnı **neteg** koyayın? ‘O kapıyı nasıl bırakayım?’ 110a/8

tenrılıkğa **neteg** yarayur? ‘Tanrılığa nasıl yarıyor?’ 44b/19

nige keldiler érken? ‘Niçin erken geldiler?’ 180b/1

5.EDATLAR

Edatlar tek başlarına herhangi bir anlam taşımayıp cümle içinde anlam kazanan kelimelerdir. Yardımcı ve destekleyici görevi olan bu kelimeler kelime yapımına elverişli değildir. Edatların cümle içinde *benzerlik*, *beraberlik*, *başkalık*, *miktar*, *sebep*, *vasıta*, *zaman*, *mekân* ve *yön gösterme* bakımından sağladıkları anlam ilişkileri tamamen geçicidir (Korkmaz 2014: 893). Türkçede yer alan her edatı ilk şekli bakımından bir isim veya fiil köküne bağlamak mümkündür. Fakat bugünkü bilgilerle bazı edatların ek ve kök bilgisi kesin bir şekilde açıklanamamaktadır (Hacıeminoğlu 1992: VI). Edatların kökeni ile ilgili tasnifler az çok aynı olsa da anlam ve görevleri bakımından yapılan sınıflandırmaların birçoğunda farklılıklar bulunmaktadır. Genel sınıflandırma Ergin tarafından ünlem, bağlama ve son çekim edatları şeklinde yapılırken (2013:329) Hacıeminoğlu edatları 10 gruba ayırmıştır (1992:VIII). KE’de tespit edilen edatlar işlevlerine göre şu şekilde gruplandırılmıştır:

5.1.ÇEKİM EDATLARI

Hacıeminoğlu isim soylu kelimelerden sonra gelerek bağlı bulundukları isimle cümlelerin diğer unsurları arasında zaman, mekân, yön, tarz, benzerlik, başkalık vb. bakımlardan

çeşitli ilgiler kuran kelimeleri çekim edatları olarak açıklar (1992:1). Metinde tespit edilen çekim edatları şu şekildedir:

5.1.1. Benzerlik İlişkisi Kuranlar

5.1.1.1. çağlğ

Kullanım sahasını Çağatayca ile sınırlandıran Hacıeminoğlu kadar, gibi anlamı veren bu edatın yalın hâl ile kullanıldığını ifade eder (1992: 30).

ol **çağlğ** hikmet beyân kıldı kim kamuğ yalavaçlar aña muhtaç boldılar. ‘O kadar hikmet gösterdi ki bütün peygamberler ona muhtaç oldular.’ 163b/13

têgme bir kaçresi tegirmen taşı **çağlğ** êrdi. ‘Her bir tanesi değirmen taşı gibiydi.’ 25a/20
yigit birle qarı arasında bu **çağlğ** fark bar. ‘Genç ile yaşlı arasında bu kadar fark var.’ 106a/17

Süleymänniñ tahtı üze aya **çağlğ** kün tüşmiş. ‘Süleyman’ın tahtı üzerine avuç içi kadar güneş ışığı düşmüş.’ 146b/3

5.1.1.2. teg

Metinde benzerlik ilgisi kuran çekim edatlarından en yaygın olanı *teg* edatı yapı bakımından *te-* fiilinden türeyen bir ismi işaret etmektedir (Hacıeminoğlu 1992:90).

‘Ād boğunu **teg** uzun boyluğlar êrdiler. ‘Ad milleti gibi uzun boylulardı.’ 31b/8

biz **teg** küçlüg bar mu? ‘Bizim gibi güçlü var mı?’ 29a/19

dünyādın kuş **teg** uçğan ‘dünyadan kuş gibi uçan’ 19b/13

kamuğı kuruğan yafrak **teg** bolmış. ‘Hepsi kuruyan yaprak gibi olmuş.’ 180b/6

kenç oğlan **teg** yığlaşu atalarına keldiler. ‘Küçük çocuk gibi ağlaşarak babalarına geldiler.’ 71b/13

kelebek **teg** özin otğa atdı. ‘Kelebek gibi kendini ateşe attı.’ 77a/9

men **teg** kimerse bar mu? ‘Benim gibi biri var mı?’ 123a/19

mum **teg** yumşayur êrdi. ‘Mum gibi yumuşuyordu.’ 134b/12

sen **teg** âdemî-men. ‘Senin gibi insanım.’ 153a/3

taş kum **teg** uşandı. ‘Taş, kum gibi dağıldı.’ 228a/18

taşnı kolu birle ovsa un **teg** bolur êrmış. ‘Taşı kolu ile ezse un gibi olurmuş.’ 103b/20

Yūsufğa şabr kılmış **teg** munda hem şabr kılgıl. ‘Yusuf’a sabrettiğin gibi bunda da sabret.’ 99b/15

yüzi kün **teg** şu‘le urar. ‘Yüzü güneş gibi ışık saçar.’ 155b/11

5.1.2. Birliktelik ve Araç İlişkisi Kuranlar

Eski Türkçeden beri yaygın olarak kullanılan birliktelik edatı *birle*’dir. (Hacıeminoğlu 1992: 18). KE’de edatın -n vasıta hâli eki ile kalıplaşmış şekli de mevcuttur. Metindeki örnekleri araç ve birliktelik ilişkisi olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır:

5.1.2.1. *birle* ~ *birlen*

5.1.2.1.1. Araç İlişkisi

Araç ilişkisi kuran *birle* edatının genellikle iyelik ekli isim unsuru ile fiil arasında bağlantı kurduğu görülmüştür.

‘ālemni ‘ilm **birle** yaratduñ. ‘Alemlerim ile yarattın.’ 236b/20

āyet **birle** yarlıkar. ‘Ayet ile emreder.’ 185b/4

boyunların kılıç **birle** çaptı. ‘Boyunlarını kılıç ile kesti.’ 140b/6

bu tıltağ **birlen** Semdünni busuğ yerge keltürdi. ‘Bu bahane ile Semdun’u tuzak (olan) yere getirdi.’ 140a/5

ol işāret **birle** yardı aynı. ‘O işaret ile ayı böldü.’ 181a/18

sekiz kişini du’ā **birle** turgüzdi. ‘Sekiz kişiyi dua ile diriltti.’ 171a/5

tayak **birle** halkanı urdı. ‘Sopa ile halkayı vurdu.’ 111a/9

yumruk **birle** urdurur êrdi. ‘Yumruk ile vurdururdu.’ 44b/15

anıñ du’āsı **birlen** bu nūrğa şāyeste boldum. ‘Onun duası ile bu nura layık oldum.’ 172b/3

5.1.2.1.2. Birliktelik İlişkisi

birle edatı ‘ile birlikte’ anlamında çoklukla yalın hâldeki ismi fiile bağlar (Tiken 2004:9). Bunun yanı sıra hâl ekleri ile çekimlenmiş isimlerle kullanıldığı da görülmüştür. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

cüftün **birle** neteg-sên? ‘Eşin ile nasılsın?’ 27b/18

çerig **birle** kelür-men. ‘Asker ile gelirim.’ 65a/3

kamuğ çerig **birle** atlandı. ‘Bütün askerler ile atlandı.’ 157b/21

koldaşları **birle** sarāyğa tüşürdiler. ‘Arkadaşları ile saraya düşürdüler.’ 233 b/6

meniñ **birle** kabrde koyuñ. ‘Benimle birlikte mezarda bırakın.’ 200a/13

meniñ **birle** ta‘ām yēsün. ‘Benimle birlikte yemek yesin.’ 96a/2

heybet **birlen** nazar kıldı. ‘Heybet ile baktı.’ 3b/9

5.1.3. Miktar İlişkisi Kuranlar

5.1.3. artuḳ

art- fiil kökünün *-(u)k* eki ile türetilmesinden oluşan *artuḳ* edatının (Tiken 2004:1) miktar ilişkisi kuran örnekleri şu şekildedir:

bir awuḳ suwdın **artuḳ** içmeḡ. ‘Bir avuç sudan fazla içmeyin.’ 132b/13

ḳamuḡdın **artuḳ** söwer boldı. ‘Hepsinden fazla sever oldu.’ 142b/6

mundın **artuḳ** ‘bundan fazla’ 22b/14

üç yüz kişidin **artuḳ** müsülmān bolmadılar. ‘Üç yüz kişiden fazlası Müslüman olmadı.’ 34a/12

5.1.4. Sebep veya Amaç İlişkisi Kuranlar

5.1.4.1.üçün

Üçün edatı üzerine pek çok görüş mevcuttur. En çok kabul gören fikir Korkmaz’a ait olup *uç* kelimesine iyelik ve vasıta hâli gelmesiyle oluşur. Hacıeminoğlu da bu görüşe katılmaktadır (1992: 98). Metinde sebep ve amaç bildiren tüm cümlelerin yapısında *üçün* olduğu görülmüştür. İşlevlerine göre örnekler iki alt başlık altında verilmiştir:

Sebep İlişkisi

meniḡ baḡtım **üçün** İdrīsni tirgüzgil. ‘Benim mutluluğum için İdris’i dirilt.’ 20b/2

tört miḡi ḳamuḡ un êrdi kızlıḳ bolsa satmaḳ **üçün**. ‘Kıtlık olunca satmak için dört bininin hepsi de undu.’ 42b/12

nê **üçün** arpa êktün? ‘Ne için arpa ektin?’ 163b/19

bular arıḡsızlıḳ kıılır **üçün** bizni melāmet kıılırlar. ‘Bunlar kötülük yapacakları için bizi suçluyorlar.’ 59a/14

Amaç İlişkisi Kuranlar

hoş-nüdlıḳı **üçün** āzād kıldım. ‘Hoşnut olması için azat ettim.’ 93a/19

Ḳābīlni ol işlerdin yıḡmaḳ **üçün** kırḳ miḡ er ıddı. ‘Kabil’i o işlerden engellemek için kırk bin er gönderdi.’ 17a/2

sendin ḳutulmaḳ **üçün** tıtaḡ kıldı. ‘Senden kurtulmak için bahane etti.’ 124a/14

uluḡ ḡışārılar ḳopardılar temāšā **üçün**. ‘Seyir için büyük kaleler inşa ettiler.’ 29b/3

5.1.5. Yön İlişkisi Kuranlar

5.1.5.1. *naru*

Yön ilişkisi kuran *naru* yapısı şu örneklerde tespit edilmiştir:

kuş uçup *naru* kondı. ‘Kuş uçup öte tarafa kondı.’ 135a/4

özin *naru* saldı. ‘Kendisine doğru saldı.’ 173b/12

bir yol bar Kafdın *naru*. ‘Bir yol var Kaf’tan öte.’ 176b/7

imdi kaytmış *naru* öwrülmiş. ‘Şimdi dönmüş öte tarafa çevrilmiş.’ 178b/8

5.1.5.2. *sarı*

-e *doğru* anlamında kullanılan edatın örnekleri şu şekildedir:

Mundağuk maşrıķ *sarı* Cābülsağa bardım. ‘Bu şekilde doğuya doğru Cabülsaga’ya vardım.’ 216a/5

Medīne *sarı* bardılar. ‘Medine’ye doğru vardılar.’ 220b/6

5.1.5.3. *sıñar*

-e *doğru* anlamında kullanılan edatın çoklukla ismin yalın hâline geldiği tespit edilmiştir:

Resül *sıñar* tepündi. ‘Resul’e doğru saldırdı.’ 223b/6

yana bir adaķın ol *sıñar* kıoğar érđi. ‘Yine bir ayağını ona doğru koyardı.’ 28b/8

Medīne *sıñar* bardı. ‘Medine’ye doğru vardı.’ 226b/8

5.1.5.4. *tapa*

tap-‘bulmak’ fiiline -a zarf-fiil eki getirilerek oluşturan (Hacıeminoğlu 1992: 86) edatı KE’de -e *doğru* anlamında kullanılmıştır.

maşrıķ *tapa* bardılar. ‘Doğuya doğru vardılar.’ 176a/2

İsmā’ıl *tapa* keldi. ‘İsmail’e doğru geldi.’ 51a/4

teren arıķ *tapa* yolçılادılar. ‘Derin su yoluna doğru yolladılar.’ 169b/7

uçmaħğa *tapa* uçğıl. ‘Cennete doğru uç.’ 238b/2

Yūsuf onların kıblesi *tapa* oturur érđi. ‘Yusuf onların kiblesine doğru otururdu.’ 107a/10

5.1.5.5. *üze*

Hacıeminoğlu ‘üzerinde, üzerine, üst, ile’ anlamlarını barındıran üze edatının yapısıyla ilgili bir yorum yapmamakla beraber Arat ve Bang’in kelimeyi *öze* şeklinde ele aldıklarını belirtir (1992: 71).

başı *üze* kubbeye kopardılar. ‘Başı üzerine kubbe inşa ettiler.’ 112b/1

ol taş *üze* oturdu. ‘O taş üzerine oturdu.’ 121a/2

kafirni yalawaç *üze* êrklig kılmas-men. ‘Kafir’i peygamber üzerine güçlü kılmam.’ 63b/20

sağ kolın *üze* yattı. ‘Sağ kolunun üzerine yattı.’ 137a/3

yalğan söz birle kimerse *üze* hüküm kılsa ‘yalan söz ile kim üzerine hâkimiyet kurarsa’ 40a/2

5.1.6. Öncelik-Sonralık İlişkisi Kuranlar

5.1.6.1. aşnu

Gabain bu edatın **aşnu-* fiiline *-u* zarf-fiil gelmesiyle oluştuğunu ifade eder. Aynı fikirde olan Hacıeminoğlu da edatın kullanım sahasının Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi olduğunu belirtir (1992: 10).

Eklendiği kelimeye çoklukla çıkma hâl ekinden sonra gelen edatın örnekleri şu şekildedir:

otğa tüşmezdin *aşnu* tutdum. ‘Ateşe düşmeden önce tuttum.’ 71a/15

aşnu istiğfâr kılmas êrdiler. ‘Önce tövbe etmezlerdi.’ 22a/4

Âdem yaratılmazda *aşnu* ‘Adem yaratılmadan önce’ 8b/5

5.1.6.2. burun

Organ adı olan burun zamanla mecaz anlam kazanarak ‘önde olan’ anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Hacıeminoğlu 1992: 28). Bu yapı KE’de daima kendinden önceki kelimeye ayrılma hâl eki ile bağlanmıştır:

azuqları tükenmesdin *burun* ‘yemekleri tükenmeden önce’ 101a/13

bizdin *burun* ölmüş bolğay. ‘Bizden önce ölmüş olacak.’ 36a/3

bıçağı türtmezdin *burun* tutğıl. ‘Bıçağı dürtmeden önce tut.’ 71a/16

Dāvūd kēlmesdin *burun* kitğil. ‘Davut gelmeden önce git.’ 136b/21

5.1.6.3. kēdin

Uygur metinlerinden itibaren görülen kēdin kendinden önceki kelimeye daima ayrılma hâl eki ile bağlanmıştır. KE’de örnekleri tespit edilen bu edatın ayrılma işlevinde kullanılan bulunma hâl ekiyle yer aldığı görülmüştür:

anda **kêdin** uçmağğa kivürgey. ‘Ondan sonra cennete gönderecek.’ 103b/5

anda **kêdin** Yūsufnı Zeliḥāğa tapşurdı. ‘Ondan sonra Yusuf’u Zeliha’ya verdi.’ 79a/9

Hābilde **kêdin** yüz otuz yıl keçdi. ‘Habil’den sonra yüz otuz yıl geçti.’ 17b/17

hilāfetka olturmuşda **kêdin** kün kelü za’if boldı. ‘Hilafet makamında oturduktan sonra gün geçtikçe zayıfladı.’ 238b/12

mende **kêdin** erenlerge ḥatunlardın fitnerek қоđmadım. ‘Benden sonra erkeklere kadınlardan daha fazla fitnelik vermedim.’ 244a/3

tūfanda **kêdin** üç yüz ellig yaşadı. ‘Tufandan sonra üç yüz elli yıl yaşadı.’ 28a/5

yēti ayda **kêdin** ērdi. ‘Yedi aydan sonraydı.’ 120b/13

5.1.6.4. soṇ / soṇra

Soṇ edatının ve soṇ ile aynı görevde olan +ra yönelme hâli ile genişletilmiş soṇra edatının metindeki örneklerinden bazıları şu şekildedir:

Andın **soṇ** Ya’kūb yalavaç Ken’āndın köçdi. ‘Ondan sonra Yakup peygamber Kenan’dan göçtü.’ 106b/1

yüz yıldın **soṇ** ikrār kılduḵ. ‘Yüz yıldan sonra kabul ettik.’ 200b/15

üç kündin **soṇ** yana sordu. ‘Üç günden sonra yine sordu.’ 89b/10

soṇra kün tuğar. ‘Sonra güneş doğar.’ 188b/18

ol sözler **soṇra** Lūṭ yalavaç kıssasında kelgey. ‘O sözler sonra Lut peygamberin kıssasında gelecek.’ 54a/3

5.2.BAĞLAMA EDATLARI

5.2.1. Sıralama Edatları

5.2.1.1.taḵı

ve anlamında kullanılan taḵı edatının bağlama görevi yaptığı örneklerden bazıları şu şekildedir:

kim cādūluḵ öğrense **taḵı** anıṇ birle ‘amel kılsa ‘kim cadılık öğrense ve onunla iş yapsa’ 22b/2

Rūm tenjizi **taḵı** Fars tenjizi ḵavşulğan yerge bargıl. ‘Rum denizi ve Fars denizinin kavuştuğu yere var.’ 129a/17

5.2.1.2.u / ve

Metinde karşılaşılan Farsça kökenli /u/ Arapça kökenli /ve/edatları eş ya da zıt anlamlı kelimeleri bağlamada kullanılır (Hacıeminoğlu 1992: 201).

‘ilm **ve** hikmet sözün işitti. ‘İlim ve hikmet sözünü işitti.’ 187b/8

Âdem **ve** Havvâğa beş yapurğak bërdi. ‘Adem ve Havva’ya beş yaprak verdi.’ 12b/12
eğgölük **ve** isizlik ‘iyilik ve kötülük’ 82b/15

Ye’cüc **ve** Me’cücni yaratdı. ‘Yecüc ve Mecüc’ü yarattı.’ 27b/6

bes kılğıl sözni **ve** Zelîğanı artuğ rüsvâ kılmagıl. ‘Tamam, sözü ve Zeliha’yı daha fazla rezil etme.’ 84b/20

ķamış ıddı **ve** yarlığ boldı. ‘Kamış gönderdi ve emretti.’ 132a/13

İbrāhīmni melikge keltürdi **ve** melik İbrāhīmni yırağdın kördi. ‘İbrahim’i hükümdara getirdi ve hükümdar İbrahim’i uzaktan gördü.’ 47a/11

‘azamet **ve** celāletni körüp tañladılar. ‘Büyüklik ve şiddeti görüp inkar ettiler.’ 148b/19
kiçiglikde mu’allimge bërdi **ve** aydı. ‘Küçüklüğünde öğretmene verdi ve söyledi.’ 172b/5

‘aql **u** hüş birle ‘akıl ve mantık ile’ 19b/17

5.2.2. Denkleştirme ve Karşılaştırma Edatları

Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlar. Bu bağlama edatın kelime öbekleri arasına gelebileceği gibi aynı kelimenin yinelemesiyle de oluşabilir.

5.2.2.1. mA

ma/me KE’de **da/de**’nin kullanım alanına sahiptir. Sadece isim unsurlarını değil hem tümceleri hem de diğer öğeleri birbirine bağlamada kullanılır. İlgili olduğu her kelimeyi anlam bakımından kuvvetlendirir veya dikkati onun üzerine çekecek şekilde belirterek bir önceki ya da bir sonraki kelime ile birbirine bağlar (Hacıeminoğlu 1992: 220).

ķamuğı ‘ākıl **ma** érmez, kâfir **ma** érmez. ‘Hepsi akıllı da değil kâfir de değil.’ 10a/18

kiçig **me** érmes ķarı **ma** érmes. ‘Küçük de değil yaşlı da değil.’ 128a/6

Mālik Ze’r **me** anı **ma** ķabül kıldı. ‘Malik Zer’i de onu da kabul etti.’ 73b/4

munı kormışım yoķ bu **ma** Safvānnı kormışi yoķ. ‘Benim bunu gördüğüm yok bunun da Safvan’ı gördüğü yok.’ 234b/4

Yūsuf **ma** ķarındaşlarının erdemin aytmış érdi. ‘Yusuf da kardeşlerinin erdemini söylemişti.’ 107b/13

biz **me** bir tüş kördük. ‘Biz de bir düş gördük.’ 88a/11

men **me** cānımdın keçtim. ‘Ben de canımdan geçtim.’ 51a/17

sen **me** yègil. ‘Sen de ye.’ 11b/5

biz **me** munuñ üçün sançışur-miz. ‘Biz de bunun için savaşıyoruz.’ 221b/19

siz **me** secde kıldınız. ‘Siz de secde ettiniz.’ 11a/6

anı **ma** kabûl kıldı. ‘Onu da kabul etti.’ 73b/4

bişürsün anı **ma** yegeliñ. ‘Pişirsin onu da yiyelim.’ 47a/17

Cebrâ’îl **ma** hâzır turur. ‘Cebrail de hazırdır.’ 236b/7

ol **ma** aydı. ‘O da söyledi.’ 125a/20

olar **ma** bilür êrdiler. ‘Onlar da bilirdiler.’ 104b/6

uçmañnı **ma** körüñ. ‘Cenneti de görün.’ 10b/13

zinâ **ma** kıldılar. ‘Zina da yaptılar.’ 21b/14

5.2.2.2.ya

Farsça kökenli olan edat kullanıldığı cümlede ögelerin başına gelerek bu ögeleri anlam açısından birbirinden ayırma ya da onları karşılaştırma görevi üstlenir.

sen mü-sen **ya** men mü-men? ‘Sen misin ya da ben miyim?’ 61a/13

yaratılmış tenriler mü yeğrek **ya** yaratқан Allāh mu yeğrek? ‘Yaratılmış Tanrılar mı daha iyi yoksa yaratan Allah mı daha iyi?’ 88b/12

yêr yüzinde mü yaratıldı **ya** uçmañda mu? ‘Yeryüzünde mi yaratıldı ya da cennette mi?’ 8a/18

ya bezçi, **ya** mu’allim ‘ya bezci ya öğretmen’ 19a/3

ya kendü ölgey-sên. ‘Veya kendin öleceksin.’ 100b/12

ya sığırın **ya** tewen bar. ‘ya sığırın ya deven var.’ 95a/2

yörüse **ya** oltursa ‘yürüse veya otursa’ 187a/21

5.2.2.3. yā’ni

Arapça asıllı olan **yā’ni** edatı daha çok soru cümlelerinin karşılığı olarak açıklama yapma ifadelerinde kullanılır (Tiken 2004: 131). Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

yā’ni nè üçün mendin yırak turar-sen? ‘Yani ne için benden uzak duruyorsun?’ 81a/17

yā’ni yalawaçlar eti sünküki yerge harām turur. ‘Yani peygamberlerin eti kemiği yere haramdır.’ 108a/9

yā ‘*ni* ey Teğriniñ kulları körün. ‘Yani ey Tanrı’nın kulları görün.’ 116/12

5.2.2.4. *yāhod*

Farsça *yā* ve *hod* sözlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş olan edat "yahut" anlamında kullanılmakta ve cümlede denkleştirme göreviyle yer almaktadır.

anı katığ kınağay-men *yā-hod* boğuzlağay-men. ‘Onu sert (bir şekilde) cezalandıracağım yahut boğazlayacağım.’ 146b/6

bēş namāz kılsa *yā-hod* tavāf kılsa ‘beş vakit namaz kılsa yahut etrafını dolansa’ 52b/14
sizge harām turur *yā hod* sizleri sınamak için koymış bolğaylar. ‘Size haramdır yahut sizleri sınamak için koymuş olacaklar.’ 94b/15

5.2.3. Kuvvetlendirme Edatı

5.2.3.1. *taḳı* / *daḡı*

Edatın başındaki tonsuz /t/ ünsüzünün tonlulaştığı nadir örneklerle de rastlanmaktadır. KE’de ‘dahi, hâlâ, hatta, yine, da/de’ kuvvetlendirme anlamlarında görülen örnekleri şu şekildedir:

bu sözdin *daḡı* irmediñ mü? ‘Bu sözdenhâlâ bıkmadın mı?’ 59a/11

seni *taḳı* üç kündin soñ çıkarurlar. ‘Seni dahi üç gün sonra çıkarırlar.’ 88b/17

‘Azrā’ıl *taḳı* adın ferişteler kamuğ ölmüş bolsalar ‘Azrail dahi diğer bütün melekler ölmüş olsalar’ 9b/13

men *taḳı* saña kılğan lūtf u keremni aña kılayın. ‘Ben de sana verilen iyilik ve büyüklüğü ona vereyim.’ 137a/1 6

ortara yarsalar *taḳı* ‘ortadan bölseler dahi’ 66b/1

taḳı bir rivāyetde ḡartūt bilmesler. ‘Yine bir rivayette hartut bitkisini bilmezler.’ 175a/21

taḳı sözüm ol turur. ‘Hatta sözüm odur.’ 99b/6

yana *taḳı* bir munçanı atalarınğa bērdiler. ‘Yine de bir bu kadarını atalarına verdiler.’ 63a/5

yētmes mü *taḳı* boynumuzğa miner mü-sen? ‘Yetmez mi de boynumuza binersin?’ 69b/7

5.3. CÜMLE SONU EDATLARI

5.3.1. kim

Bağlama ve kuvvetlendirme edatı olan *kim* Orta Türkçe döneminde *sebepe, sonuç* ve *amaç* bildirmede kullanılır (Hacıeminoğlu 1992: 171).

anın için *kim* bizniñ atalarımız otğa tapundı. ‘Onun için ki bizim atalarımız ateşe inandı.’ 42b/21

bilgil *kim* hiç yalawaç kızını kâfirğa bërmedi. ‘Hiçbir peygamberin kızını kâfire vermediğini bil.’ 63b/10

bu ne belâ turur *kim* sendin maña tægdi. ‘Senden bana ulaşan ne beladır ki’ 46a/5

ol çaqlıg yığlamış *kim* ‘o kadar ağlamış ki’ 168a/8

Yüsuf oğraqı ol êrdi *kim* ‘Azîz ölmüş bolsa Zeliḥānı nikāḥ birle algay. ‘Yusuf’un niyeti oydu ki Aziz ölmüş olsa Zeliha’yı nikāḥ ile alacak.’ 82a/4

5.4.CÜMLE BAŞI EDATLARI

5.4.1.eğer

Şart cümlesini esas cümleye bağlayan (Hacıeminoğlu 1992:142) ve genellikle cümlenin başında kullanılan edatın metindeki örnekleri şu şekildedir:

eğer ‘azāb inse ‘eğer azabı dinerse’ 222b/18

eğer anda öldün êrse ‘eğer orada öldüysen’ 134b/1

eğer bileyin tēyür êrseñ ‘eğer bileyim diyorsan’ 235b/1

eğer bu söz rāst êrse ‘eğer bu söz doğruysa’ 31a/10

eğer köñlekiniñ ardı yırtuḵ bolsa ‘eğer gömleğinin arkası yırtık olsa’ 84a/18

eğer ol yalawaç olmasa ‘eğer o peygamber olmasa’ 54a/9

eğer ölmüş bilseler ‘eğer öldüğünü bilseler’ 151a/13

5.5. TEKRAR EDATLARI

5.5.1. yana

yan- ‘geri dönmek’ fiiline gelen *-a* zarf fiil ekiyle oluşmuş olan (Clauson 1972: 943) yapının metindeki örnekleri şu şekildedir:

yana fermānladı. ‘Tekrar buyurdu.’ 148b/6

yana tört ülüş kılgıl. ‘Yine dört parça kıl.’ 55a/5

yana bir qarındaşıımız bar êrdi. ‘Yine bir kardeşimiz vardı.’ 94a/7

yana kökge ağdı. ‘Tekrar göge yükseldi.’ 172a/7

yana biri aydı. ‘Yine biri sordu.’ 94a/9

yana neteg ma‘şüm bolğaylar? ‘Yine nasıl masum olacaklar?’ 70a/19

yana bir rivāyetde kelmiş. ‘Yine bir rivayette gelmiş.’ 10b/9

yana yarlıg keldi. ‘Yine cevap geldi.’ 42a/15

yana bir büstānda çēçekler suwsuz qalmış. ‘Yine bir bahçede çiçekler susuz kalmış.’ 80a/14

5.6. SORU EDATI

5.6.1.mu / mü

Eski Türkçede mu ve mü olan soru edatı Harezmi Türkçesinde de devam etmiştir. KE’de daima yuvarlak ünlü ile kullanılan ekin örnekleri şu şekildedir:

ādem *mü* sen ya ferişte *mü*? ‘İnsan mısın yoksa melek mi?’ 20a/15

adın qarındaşıñız bar *mu*? ‘Başka kardeşiniz var mı?’ (63a/4)

bilmedün *mü* ? ‘Bilmedin mi?’ (136a/3)

körklüg şūret birle bezemedim *mü*? ‘Güzel yüz ile süslemedim mi?’ 12b/3

uwtanmadıñ *mu* ? ‘Utanmadın mı?’ (157a/5)

yaratmazdan aşnu aymadımız *mu*? ‘Yaratmadan önce sormadık mı?’ 21a/12

yer açılmış *mu*? ‘Yer açılmış mı?’ 26b/14

5.7. GÖSTERME EDATLARI

5.7.1.uş

İşaret etme göreviyle anlamı kuvvetlendiren edatın metindeki yer alan örneklerinden bazıları şu şekildedir:

uş anuq boldum. ‘İşte hazır oldum.’ 81b/4

*uş*atañ ol tēdi. ‘İşte baban o dedi.’ 37b/12

uş keltürdüm tēdi. ‘İşte getirdim dedi.’ 54b/2

uş men Yūsufdın kēldim tēdi. ‘İşte ben Yusuftan geldim dedi.’ 79b/10

uş melik soñımızdın kēlür. ‘İşte melik arkamızdan geliyor.’ 97a/6

5.7.2. muna

Cümlelerin başında yer alan *muna* işaret etme göreviyle anlamı kuvvetlendirir:

muna tüşüm ta ‘biri belgürdi. ‘İşte düşümün yorumu belli oldu.’ 187a/14

muna yol azıp kélür. ‘İşte yoldan sapmış geliyor.’ 190b/19

6.FİİLLER

Fiiller cümlede iş ve hareket bildiren kelimeleri karşılamak için kullanılır. *Hareket* geniş anlamı ile kullanılmış olup nesnelerin zaman ve mekân içindeki bütün oluşları kastedilmektedir. Fiil kök ve gövdeleri genel tanımıyla anlamları olan fakat tek başına kullanılamayan gramer öğeleridir. Bir kelimenin fiil olarak değerlendirilebilmesi için karşıladıkları hareketlerin çeşitli nesnelere bağlanması ve bu bağlılığı ifade etmek için çekimlenmeleri gerekir. Fiillerin çekimlenmesi kök ve gövdelerine sırasıyla zaman eki ve şahıs ekinin bir araya gelmesinden oluşur (Ergin 2013: 434). Metinde tespit edilen örnekler yapıları bakımından basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç kısımda incelenmiştir.

6.1.BASİT FİİLLER

Basit fiiller kök hâlinde bulunan anlamlı en küçük fiillerdir. Fiillerin köklerinin bazen tam olarak bilinmemesi iki heceye sahip bazı fiillerin de basit fiil olarak adlandırılmasına sebep olabilir. Metinde karşılaşılan basit fiillerin çoğunluğu tek hecelidir. KE’de yer alan fiillerden ses değişimine uğrayanlar hakkında bilgi verilirken bu sınıflandırmanın dışında kalanların sadece metinde bulundukları yerler gösterilmiştir.

6.1.1. ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

Metinde en sık rastlanılan basit fiiller *ünlü + ünsüz* kuruluşuna sahiptir.

aç-(I) ‘açmak’

şandükni *açdı*lar. ‘Sandığı açtılar.’ 45a/17

aç- (II) ‘acıkmak’

Âdemniñ karnı yawlağ *açtı*. ‘Ademin karnı çok acıktı.’ 13b/14

ağ- ‘yükselmek, tırmanmak’

Yetinç kat kökke *ağdı*. ‘Yedinci kat göğe yükseldi.’ 4b/6

ak- ‘akmak’

su bolup *aqtı*. ‘Su olup aktı.’ 100a/19

al- ‘almak’

meni nikāḥ birle *algıl*. ‘Beni nikah ile al.’ 182a/16

añ- ‘anmak, hatırlamak’

ol ‘ahdni *añdı*. ‘O sözü hatırladı.’ 11b/7

ar- ‘yorulmak’

Yūsuf *ardı*. ‘Yusuf yoruldu.’ 69b/8

as- ‘asmak’

asıp öltürdiler. ‘Asarak öldürdüler.’ 88b/21

aş- ‘aşmak, geçmek’

tağ tepesiñe *aşdı*. ‘Dağ tepesine çıktı.’ 24b/11

ay- ‘söylemek’

ilmini ol *aytu* bërdi. ‘İlmini o söyleyiverdi.’ 5b/8

az- ‘yoldan çıkmak’

azdı İblīs mekri birle. ‘İblisin hilesiyle yoldan çıktı.’ 5b/11

eg- ‘eğmek, bükmek’

bu oğlanı *ège* bilmedim. ‘Bu oğlanın fikrini değiştiremedim.’ 50b/20

em- ‘emmek’

sütin nelük *emmedin?* ‘Sütünü niçin emmedin?’ 184b/2

er- ‘olmak, imek fiili’

iti bar *erdi*. ‘Köpeği vardı.’ 47b/5

es- ‘esmek’

yël *esti*. ‘Yel esti.’ 65a/13

ew- ‘acele etmek’

evmez-men. ‘Acele etmem.’ 159b/6

iç- ‘içmek’

çağırını *içtiler.* ‘Şarabı içtiler.’ 139a/16-17

il- ‘bağlamak’

közge *ilmes.* ‘Göze ilişmez.’ 211a/18

ir- ‘usanmak, bıkmak’

ey Lût bu sözdin dağı *irmediñ* mü? ‘Ey Lut bu sözden daha bıkmadın mı?’ 59a/11

it- ‘düzenlemek’

yer *ittiler.* ‘Yer düzenlediler.’ 164b/18

ov- ‘ovmak, sıvazlamak’

taşnı kolu birle *ovsa* un teg bolur êrmiş. ‘Taşı koluyla ovsa un gibi olurmuş.’ 103b/20

oy- ‘oymak’

yèrni suwğa tège *oydı.* ‘Yeri su (çıkınca)ya kadar oydu.’ 61a/8

oz- ‘tercih etmek’

Mevlî seni biziñ üze *ozdurdı.* ‘Mevla seni bizim üzerimize gönderdi.’ 104b/19

öç- ‘yatışmak, hafiflemek’

açığı *öçer* erdi. ‘Acısı hafiflerdi.’ 63a/10

ög- ‘övmek’

şiddik tøyü *ögdiler.* ‘Dürüst diye övdüler.’ 90a/8

öl- (I) ‘ıslanmak’

tağ *öler.* ‘Dağ ıslanır.’ 121a/18

öl-¹¹³ (II) ‘ölmek’

kamuğ *öldiler*. ‘Hepsi öldüler.’ 25b/1

öp- ‘öpmek’

adağın *öptiler*. ‘Ayağını öptüler.’ 144b/2

ös- ‘sevinmek’

könli *össün*. ‘Gönlü sevinsin.’ 105b/4

öt- ‘geçmek, geçip gitmek’

Yüsuf ma dünyadın *ötti*. ‘Yusuf da dünyadan gitti.’ 82b/18

uç- ‘uçmak’

anı algalı *uçdılar*. ‘Onu almak için uçtular.’ 44a/5

ul- ‘bozulmak, çürümek’

bağrı *ulğan* Ya‘kūb ol. ‘Bağrı çürüyen Yakup o.’ 61b/10

ur- ‘vurmak, inşa etmek’

etni alıp ölügge *urdılar*. ‘Eti alıp ölüye vurdular.’ 128b/18

adın eşik *ursun* tēdi. ‘Başka kapı inşa etsin dedi.’ 49a/15

uy-¹¹⁴ ‘uymak’

ağa *uymağay-siz*. ‘Ona uymayacaksınız.’ 203b/20

ün- ‘(bitki için) yetişmek’

ħurmā yıgaçı *ünmiş*. ‘Hurma ağacı yetişmiş.’ 43b/5

üñ- ‘kazmak, delmek’

tayağnıñ uçın *üñdiler*. ‘Dayağın ucunu deldiler.’ 112b/4

¹¹³ Kelimenin kökünün *ö-* ‘yükselmek’ + *l* : ‘*ruhu yükselmek*’ şeklinde tek sestten oluşup oluşmadığı tartışmalıdır. (bkz. *ö-* ‘yükselmek’ + *r* : *yükseltmek*).

¹¹⁴ ET’de *ud-* fiilin Harezmi T. *ud-* (NF 255/6) ve *uy-* (NF 79/2, MM 273/2, HŞ 4659) varyantları görülmektedir.

ür- (I) ‘üflemek, üfürmek’

ağzından yel *ürse* ‘ağzından yel üfürse’ 231a/3

ür- (II) ‘havlamak’

it *ürse* ‘köpek havlasa’ 178a/19

üz- ‘koparmak’

têveler burunduğ *üzdiler*. ‘Develer burunduğu kopardılar.’ 190a/9

6.1.2. ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

arı- ‘temizlenmek’

tonuğnı yuğıl *arısun*. ‘Elbiseyi yıka temizlensin.’ 99a/21

oku- ‘okumak’

on sûreni *okısun*. ‘On sureyi okusun.’ 66a/13

öde-¹¹⁵ ‘ödemek, eda etmek, yerine getirmek’

namâzın vaktında *ödese* ‘namazını vaktinde yerine getirse’ 140b/16

una- ‘kabul etmek, razı olmak’

uçmağnı *unamadınız* mu? ‘Cenneti kabul etmediniz mi? 10b/17

uyu-¹¹⁶ ‘uyumak’

yatıp *uyudu*. ‘Yatıp uyudu.’ 132a/18

6.1.3. ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

art- ‘çoğalmak’

emgekleri *artmas* êrdi. ‘Eziyetleri artmazdı.’ 128a/9

êlt-¹¹⁷ ‘iletmek, alıp götürmek’

¹¹⁵ ET’de *öte-* olarak görülen fiilin KE’de bir yerde *öde-* olarak geçtiği görülmüştür.

¹¹⁶ ET’de *uçı-* olarak görülen fiilin Harezmi T. birçok varyantı mevcuttur: *uçı-* (NF 167/14, HŞ 3778), *uyu-* (NF 120/12, MM 144/1, HŞ 1828), *u-* (KE 73b/21).

zindānga élttiler. ‘Zindana götürdüler.’ 92a/8

ölç- ‘ölçmek’

yèrni ölçedi. ‘Yeri ölçtü.’ 62b/5

ört- ‘örtmek, kapamak’

sağ elgin közüne örtmiş. ‘Sağ elini gözüne kapatmış.’ 183b/3

ürk- ‘ürkmek’

sığır ürkti. ‘Sığır ürktü.’ 128b/12

6.1.4. ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

Burada verilen fiiller türemiş olmasına rağmen kök biçimleri tek başına kullanılmadıkları için alınmıştır.

eğer- ‘takip etmek, izlemek’

meni eğergil. ‘Beni izle.’ 32b/21

élet- ‘iletmek, yollamak’ (krş. *élt-*)

éwge ilettiler. ‘Eve gönderdiler.’ 54b/1

esür- ‘sarhoş olmak’

ésürdiler. ‘Sarhoş oldular.’ 21b/13

evür-¹¹⁸ ‘çevirmek’

sağdın solğa évürür érdi. ‘Sağdan sola çevirirdi.’ 179b/6

igit-¹¹⁹ ‘beslemek’

ni‘met birle igitdim. ‘Nimet ile besledim.’ 125a/2

¹¹⁷ Göktürk T. *élt-* olan fiil Eski Uygur T. itibaren *élt-* ve *élet-* varyantlarıyla görülür.

¹¹⁸ Göktürk T. ve Eski Uygur T. *ebir-* olan fiil Karahanlı T. ve Harezmi T. *ewür-* olarak tespit edilmiştir.

¹¹⁹ Göktürk T. *igid->* Eski Uygur T. *igid->* Karahanlı T. *igid-* > *ikit-* olarak görülen fiil Harezmi T. sadece *igit-* (bkz. örnek, HŞ 4430) şekliyle görülmüştür.

unut⁻¹²⁰ ‘unutmak’

atını *unutdum*. ‘Adını unuttum.’ 235a/5

6.1.5. ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

arta- ‘bozulmak’

atalarımız dīnini *artayurlar*. ‘Atalarımızın dinini bozuyorlar.’ 233a/11

6.1.6. ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

dê⁻¹²¹ ‘demek’

Mısrda aşlık bar *dêrler*. ‘Mısırdaki yemeklik var derler.’ 93a/21

sı- ‘kırmak’

kapuğnı *sıdılar*. ‘Kapıyı kırdılar.’ 59b/18

yê- ‘yemek’

meniñ aşım ni’metimni *yêdiniz*. ‘Benim yemeğimi nimetimi yediniz.’ 72a/14

yu⁻¹²² ‘yıkamak’

başın *yuğı*. ‘Başını yıkadı.’ 91b/13

6.1.7. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

Metinde tespit edilen tek heceli basit fiillerin büyük çoğunluğu bu kuruluşa sahiptir.

bağ- ‘bakmak’

nige tağğa *bağtın*? ‘Niye dağa baktın?’ 123a/14

bar- ‘varmak, gitmek’

Şāmğa *bardı*. ‘Şam’a vardı’ 82a/14

¹²⁰ ET’de *unut*- şeklinde görülen fiil Harezmi T. itibaren *unt-* (NF 266/6) ve *unut-* (NF 288/5, ME 18/8) varyantlarıyla görülür.

¹²¹ ET’de *tê*- olarak görülen fiil Harezmi T. itibaren *dê*- şekli ile birlikte kullanılmıştır. Dönem eserlerinde birçok varyantı mevcuttur: *tê*- (HŞ 4279), *dê*- (KE 110a/5), *te*- (NF 8/14), *ti*- (HŞ 2173).

¹²² Eski Uygur T. ve Karahanlı T. *yu*- olan fiil Harezmi T. *yuv*- (NF 131/4, HŞ 2535), *yuv*- (NF 103/13) ve *yu*- (NF 303/13, ME 222/6) olarak görülmüştür.

bas- ‘basmak’

koluyla *bastı*. ‘Koluyla bastı.’ 204b/16

bat- ‘güneş vb. için batmak kaybolmak’

suwқа *battı*. ‘Suya battı.’ 156a/14

bër- ‘vermek’

haber *bërür*. ‘Haber verir.’ 49b/20

bil- ‘bilmek’

Mevlî *bilür*. ‘Mevla bilir.’ 29a/21

biş- ‘pişmek’

bürgüt *bişmedi*. ‘Bürgüt pişmedi.’ 14b/19

bit-¹²³ (1) ‘tükenmek, bitmek’

bu iş *bitse* seni āzād kılayın. ‘Bu iş biterse seni azad edeyim.’ 204b/14

bit- (2) ‘bitki için bitmek’

Yūsuf yēti yılda *bitken* ēkinlerni anbār kıldı. ‘Yusuf yedi yılda yetişen ekinleri ambarladı.’ 92b/15

bol- ‘olmak’

kamuğ helāk *boldı*. ‘Hepsi helak oldu.’ 23b/14

böl- ‘bölmek’

ēki *bölmişler*. ‘İki (parçaya) bölmüşler.’ 178b/14

bul- ‘bulmak’

Abdu’llāh Ziyādın *bulduŋ* mu? tēp sordı. ‘Abdullah Ziyad’ı buldun mu diye sordu.’ 245b/4

buş- ‘sinirlenmek, öfkelenmek’

¹²³ ET’de *büt-* olarak görülen fiilin Harezmi T. *bit-* ve *büt-* olmak üzere iki varyantı mevcuttur.

niçe *buşup* sökerse ‘ne kadar öfkelenip küfrederse’ 77b/6

buz- ‘bozmak, tahrip etmek’

Ken’an şehrin *buzmağıl*. ‘Kenan şehrini tahrip etme.’ 63b/7

bük- ‘bükme’

bakırı temür üze *büker* teg ‘bakırı demir üzerine bükme gibi’ 206b/17

çal- ‘yere çalmak’

yerge *çaldı*. ‘Yere çaldı.’ 17b/16

çap- ‘kesmek, parçalamak’

ortağın *çapğay-men*. ‘Ortadan keseceğim.’ 204b/18

çık- ‘çıkma, ayrılma’

könlümdin *çıksun*. ‘Gönlümden çıksın.’ 66a/17

çök- ‘çökme’

çöker erdi. ‘Çökerdi.’ 197b/18

kaç- ‘kaçma’

olar özleri *kaçğaylar*. ‘Onlar kendileri kaçacaklar.’ 57a/18

çak- ‘çakma’

kazuklarını âhür tamına *çaktı*. ‘Kazıkları ahır damına çaktı.’ 117b/20

kal- ‘kalmak’

kêç *kaldım* tedi. ‘Geç kaldım dedi.’ 25b/17

kan- ‘doymak’

kandım tedi. ‘Doydum dedi.’ 162b/3

kat- ‘katma, sokma, bandırma’

êlgin suwğa *kattı*. ‘Elini suya soktu.’ 115a/3

ķav-¹²⁴ ‘kovmak’

bir nicesi  ldin çıkarıp *ķavdı*. ‘Bir nicesini Şehirden çıkarıp kovdu.’ 89b/19

ķaz- ‘kazmak’

y rni *ķazdı*. ‘Yeri kazdı.’ 16a/10

ķ  -¹²⁵ ‘geçmek, vazgeçmek’

andın hem *ķ  d  k*. ‘Ondan da vazgeçtik.’ 103a/20

ķ  -¹²⁶ ‘giymek’

ton kılıp *ķ  diler*. ‘Elbise yapıp giydiler.’ 13b/11

kel- ‘gelmek’

Cebr ’ l *keldi*. ‘Cebrail geldi.’ 46b/13

ker- ‘germek’

ol yumurt kalar t gresinde ağın *kördiler*. ‘O yumurtaların çevresinde ağını gerdiler’ 220a/21

ķ  - ‘kesmek’

bulardın     d *ķ  dim*. ‘Bunlardan      kestim.’ 34a/13

ķez- ‘gezmek’

bu cih nnı *ķezdim*. ‘Bu dünyayı gezdim.’ 141b/18

ķ  - ‘sıkıştırmak, bastırmak’

ba rım a *ķ  sayın*. ‘Ba rım a basayım.’ 69a/15

ķir- ‘girmek’

¹²⁴ ET’de *kov-* olarak görülen fiil KE’de *kav-* olarak tespit edilmiştir.

¹²⁵ Göktürk T. ve Eski Uygur T. nehir,   l geçmek anlamında kullanılan fiil Karahanlı T. itibaren anlam genişlemesine uğrayarak zamanın geçmesi, vazgeçmek ve ölmek anlamlarında da kullanılm tır (Demirci 2010:83).

¹²⁶ ET’de *ķ  -* olarak görülen fiil Harezmi T. itibaren *ķ  -* ile birlikte yer almıştır. Dönem eserlerinde *ķ  -* (NF 102/5, ME 166/1), *ķ  -* (NF 106/4, ME 112/5), *ķiy-* (H  3132), *ķid-* (H  3016) Şekilleri mevcuttur.

men *kirer-men*. ‘Ben girerim.’ 111a/3

kit¹²⁷ ‘götmek, uzaklaşmak’

Zeliḥā katıdın *kitti*. ‘Zeliha huzurundan gitti.’ 38b/11

kol- ‘istemek’

asramakğa *kolğaylar*. ‘Beslemek isteyecekler.’ 33b/5

koş- ‘şart koşmak’

kāfirlarğa *koşmayın*. ‘Kâfirlere şart koşmayın.’ 188b/7

köç- ‘göçmek’

Ken’āndın *köçdi*. ‘Kenan ilinden göçtü.’ 106b/1

köm- ‘gömmek’

otğa *kömdi*. ‘Ateşe gömdü.’ 14b/19

kuç- ‘kucaklamak, sarılmak’

anası kabrin *kuçdı*. ‘Annesinin mezarını kucakladı.’ 74a/6

kur- ‘kürmek’

taht *kurdılar*. ‘Taht kurdular.’ 87a/19

kül- ‘gölmek’

İsmā’ıl *küldi*. ‘İsmail güldü.’ 51b/7

mañ- ‘adım atmak’

on mañım *mañdı*. ‘On adım attı.’ 12a/4

min¹²⁸ ‘binmek, çıkmak’

özi tahtğa *mindi*. ‘Kendi tahta çıktı.’ 148b/12

¹²⁷ ET’de *két*- olarak görülen kelime KE’de *kit*- şekliyle görülmektedir.

¹²⁸ Göktürk T. *bin*- olarak görülen fiil Eski Uygur T. itibaren *min*- ve *mün*- şekilleriyle görülmektedir.

saç- ‘saçmak, dökmek’

gül-âb *saçtılar*. ‘Gül suyu saçtılar.’ 96a/9

sal- ‘salmak, göndermek’

Ol öwünni ağzınğa *saldı*. ‘O yemeği ağzına attı.’ 11b/6

sat- ‘satmak’

bu oğlannı *satmış*. ‘Bu oğlanı satmış.’ 86a/8

seç- ‘seçmek’

Haknı bātıldın *sēcip* ‘doğruyu yanlıştan ayırıp’ 29a/4

ser- ‘sabretmek, dayanmak’

neteg *sereyin?* ‘Nasıl dayanayım?’ 68b/13

sew-¹²⁹ ‘sevmek’

mü’minni *sewdi*. ‘Mümini sevdi.’ 95a/19

siḡ- ‘içe işlemek’

suwı *siḡmış* ol yerde kındı. ‘Suyu sinmiş yerde kondu.’ 27a/3

soḡ- ‘sokmak’

ērnekini ağzına *soḡdı*. ‘Parmağını ağzına soktu.’ 38a/10

sor- ‘sormak’

seḡin birle nē mu’āmele kıldı? tēp *sordılar*. ‘Sana nasıl muamele etti diye sordular.’ 103b/7

soy- ‘deri vb. yüzmek’

bir teve *soydı*. ‘Bir deve yüzdü.’ 182b/14

sök- ‘sövmek, küfretmek’

nelük *söker-sēn?* ‘Niçin küfredersin?’ 234b/18

¹²⁹ Göktürk T. *seb-*→ Eski Uygur T. *sev-*→ Karahanlı T. *sew-* olarak görülen fiilin Harezmi T. birçok varyantı vardır: *sew-* (NF 169/8, ME 35/1), *sēw-* (MM 210/2), *sōw-* (NF 229/1, KE 80a/5) .

sun- ‘uzatmak’ (krş. *sün-* 6b/5)

kim êlig *sundı* ‘Kim elini uzattı?’ 83b/11

sür- ‘sürmek’

ol sığır saban *sürmiş* êrmes. ‘O hayvan saban sürmüş değil.’ 128a/14

şas- ‘şaşmak’

ķafā *şaştı*. ‘Kafa şaştı.’ 145b/9

tam- ‘damlamak’

yüzündin suw *tamar* êrdi. ‘Yüzünden su damlardı.’ 130a/9

tap- ‘tapmak, ibadet etmek’

Teņriğa *tapıñ*. ‘Tanrıya tapın.’ 160a/18

tat- ‘tatmak’

êtlerni *tatdıñ* mu? ‘Etleri tattın mı?’ 25b/17

tay- ‘dayanmak’

bir sâ‘at *tayğıl*. ‘Bir saat dayan.’ 136a/4

têg- ‘değmek, ulaşmak’

başı kökke *têger* êrdi. ‘Başı göğe değdi.’ 14a/15

têl- ‘delmek’

ol tağnı *têldi*. ‘O dağı deldi.’ 28b/13

tep- ‘ayak ile vurmak’

yèrni bir *tepgil*. ‘Yeri bir kez tep.’ 61a/16

tıd- ‘engel olmak, mâni olmak’

sen meni *tıdmağıl*. ‘Sen beni engelleme.’ 222b/9

tık- ‘bir yere kapatmak’

ol inlerge *tıkdı*. ‘O inlere tıktı.’ 220a/9

tın- ‘dinmek, kesilmek, durmak’

andın soñ yel *tındı*. ‘Ondan sonra yel dindi.’ 190a/11

tık- ‘dikmek’

igne birle yarasın *tiktiler*. ‘İğne ile yarasını diktiler.’ 185a/20

tiz- ‘dizmek, sıraya koymak’

taş at yolında *tizgen* ‘itaat yolunda dizen’ 2a/18

tök- ‘dökmek’

kan *tökmek* Kābīl ta’līmidin kaldı. ‘Kan dökmek Kabil’in öğretmesinden kaldı.’ 16a/3

tuğ- ‘doğmak’

oğlan *tuğmış*. ‘Oğlan doğmuş.’ 183b/2

tuy- ‘duymak, hissetmek’

eliglerin kesdi *tuymadılar*. ‘Ellerini kesti, hissetmediler.’ 52a/20

tüg- ‘dügümlemek, bağlamak’

açuk köñli tügme tæg *tügülmüş*. ‘Açık gönlü düğme gibi bağlanmış.’ 75b/16

tüz- ‘düzenlemek, tertip etmek’

üş mekr *tüzdi*. ‘Üç hile düzenledi.’ 84a/4

yan- ‘dönmek, yönelmek’

Tenriğa *yandım*. ‘Tanrı’ya yöneldim.’ 150a/10

yap- ‘yapmak, inşa etmek’

çadır birle *yaptı*. ‘Çadır ile kapattı.’ 82b/21

yar- ‘bölmek, yarmak’

ol işāret birle *yardı*. ‘O işāret ile böldü.’ 181a/18

yas- ‘dağıtmak’

Şām çerigin *yastı*. ‘Şam askerini dağıttı.’ 247b/7

yat- ‘yatmak’

oķıp *yatsun*. ‘Okuyup yatsın.’ 25a/3

yaz- (1) ‘günah işlemek’

Mevlīga *yazdıŋ*. ‘Mevla’ya günah işledin.’ 147a/17

yaz- (2) ‘çözmek’

ķurını *yazalıŋ* tēdi. ‘Kuşağı çözelim dedi.’ 87a/16

yaz- (3) ‘yazmak’

ĥat *yazdı*. ‘Yazı yazdı.’ 92a/4

yēŋ- ‘yenmek’

biz alarnı *yēŋse-miz* ne bergey-sēn? ‘Biz onları yensek ne vereceksin?’ 112a/9

yer- ‘ayıplamak’

Teŋri *yermes*, sen hem yermegil. ‘Tanrı ayıplamaz; sen de ayıplama.’ 150a/9

yet- (I) ‘yerine getirmek’

sözünje *yetkil* tēdi. ‘Sözünü tut dedi.’ 115a/10

yet-(II) ‘yetişmek’

yetip kēldi. ‘Yetişip geldi.’ 225b/13

yıd- ‘koklamak’

yıdlayın. ‘Koklayayım.’ 25b/19

yıĝ- ‘toplamak, yığmak’

yıĝmıŝ erdi. ‘Toplamıştı.’ 21b/21

yık- ‘yıkmaq, devirmek’

telimlerini *yıktı*. ‘Birçoğunu yıktı.’ 247a/9

yol- ‘yolmaq’

tüsin *yolğıl*. ‘Tüyünü yol.’ 55a/4

yon- ‘yontmaq’

bir yığaçı *yondı*. ‘Bir ağacı yonttu.’ 57b/16

yor- ‘yorumlamak’

Yüsuf neteg *yorar* ermiş? ‘Yusuf nasıl yorumlarmış?’ 88a/12

yum- ‘yummaq, kapatmaq’

közin *yumdı*. ‘Gözünü kapattı.’ 149b/19

yut- ‘yutmaq’

kamuğın *yuttı*. ‘Hepsini yuttu.’ 112b/18

yüz- ‘yüzmek’

kimi *yüze* başladılar. ‘Bazısı yüzmeye başladılar.’ 24a/1

6.1.8. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

Metinde tespit edilen örnekler şöyledir:

çıda- ‘dayanmaq, tahammül etmək’

ağrıķına *çıdamadı*. ‘Ağrısına dayanamadı.’ 204b/16

çüri- ‘çürümek’

yerde *çürimesün*. ‘Yerde çürümesin.’ 179b/6

kala¹³⁰ ‘toplamak, yığmak’

yime bir yaña *kaladı*. ‘Yine bir yana topladı.’ 17a/17

karı- ‘yaşlanmak’

karıdum ölüm yavuk boldı. ‘Yaşlandım ölüm (vakti) yaklaştı.’ 91a/3

korı- ‘korumak’

yılan *korıyur*. ‘Yılan koruyor.’ 143b/11

küse- ‘istemek, arzu etmek’

körkünüzni *küseyür-men*. ‘İyiliğinizi isterim.’ 77a/19

sası- ‘kokmak’

sasımay turur. ‘Kokmayacaktır.’ 173b/21

savu¹³¹ ‘soğumak’

karındaşlarımdın *savumağay*. ‘Kardeşlerimden soğumayacak.’ 107a/3

tanu- ‘tanımak’

körelıñ tanur mu ya *tanumas* mu? ‘Görelim, tanır mı tanımaz mı?’ 150a/1

tarı- ‘tarlaya ekin ekmek’

çadırdın çıkıp *tarıdılar*. ‘Çadırdan çıkıp ekin ektiler.’ 229a/12

yara- ‘faydalı olmak’

ölügge tirigge *yarar*. ‘Ölüye diriye faydalı olur.’ 18a/18

6.1.9. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

¹³⁰ Demirci ET’den sonra fiilin ‘tutmak, saklamak’ anlamıyla tespit edilmediğini dile getirir (2010: 110). Karahanlı T. "toplamak, yığmak" anlamıyla görülen fiil KE’de bu anlamla bir örnekte mevcuttur.

¹³¹ Eski Uygur T. ve Karahanlı T. *soğı*- olarak görülen fiil Harezmi T. *sawu*-(NF 250/10, HŞ 1672), *sowı*-(KE 42a/13), *sovu*-(İML 105) varyantlarıyla yer almaktadır.

sanç- ‘saplamak, vurmak’

bıçak birle *sançalıñ*. ‘Bıçak ile saplayalım.’ 69b/14

silk- ‘silmek’

biz ferîşteler kanatlarımız tozı toprağın *silkmedin* turur-miz. ‘Biz melekler kanatlarımızın tozunu silkmeden dururuz.’ 229b/12

tart- ‘çekmek, almak’

oğnı *tarttı*. ‘Oku yerinden oynattı.’ 248a/15

yalk- ‘bıkmak, usanmak’

ezükleridin *yalktım*. ‘Yalanlarından bıktım.’ 119b/8

yenç- ‘parçalamak’

taş birle *yençeliñ*. ‘Taş ile parçalayalım.’ 69b/14

6.1.10. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

buyur- ‘emretmek’

ümmetleriñe beş *buyurdum*. ‘Ümmetlerine beş (vakit) buyurdum.’ 213b/13

kötür-¹³² ‘kaldırmak’

başım üze *kötürdüm*. ‘Başımın üzerine kaldırdım.’ 88a/16

süpür- ‘süpürmek’

mescid *süpürüp* çerāğ yağar irdiler. ‘Mescit süpürüp mum yakarlardı.’ 166b/8

yügür- ‘koşmak’

yügürgü yarağı kalmadı. ‘Yürüyecek hâli kalmadı.’ 69b/10

¹³² ET’de *kötür-* olarak görülen fiilin Harezmi T. *kötür-* (NF 8/11, ME 52/5, HŞ 2303) ve *költür-* (NF 287/1) şeklinde iki varyantı mevcuttur.

6.1.11. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

bulğa- ‘karıştırmak, bulaştırmak’

Yūsuf köñlekiñe *bulğadılar*. ‘Yusuf’un gömleğine bulaştırdılar.’ 71b/13

talpı- ‘kanat çırpmaq, çırpınmaq’

oğlanları *talpınıp* kirdiler. ‘Oğlanları çırpınarak girdiler.’ 64b/1

toğra- ‘doğramak’

etin *toğrağıl*. ‘Etini doğra.’ 55a/4

yörge- ‘dolamak, sarmak’

bir kesek böz *yörgegil*. ‘Bir parça bez sar.’ 19a/7

6.1.12. ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ + ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

*yalwar-*¹³³ ‘yalvarmak’

yalwarurlar anlarğa. ‘Onlara yalvarırlar.’ 102a/1

6.2. TÜREMİŞ FİİLLER

6.2.1.İsimden Fiil Yapan Ekler

6.2.1.1.+A-

Eski Türkçeden beri varlığını devam ettiren bu ek isimlere gelerek yapma ya da olma anlamını karşılar. Hacıeminoğlugeçişli-etken fiil türeten ekin en yaygın Karahanlı T. görüldüğünü ve Harezmi Türkçesinde de yaygın olduğunu belirtir (2013: 148). Tek heceli fiillere gelen ekin iki heceli fiillere geldiğinde ikinci hece ünlüsünün düştüğü görülür.

kapa- ‘etrafını çevirmek’ (< Clauson 578; kap ‘örtü’ +a)

Fir’avnı *kapadı*. ‘Firavunu çevreledi.’ 112b/18

¹³³ Göktürkçe *yalbar* > Eski Uygur T. *yalbar-*, *yalwar-* > Karahanlı T. *yalwar-* olarak görülen fiil Harezmi T. *yalwar-* (MM 55/4), *yalbar-* (NF 355/4, ME 139/5), *yalpar-* (ME 174/4) şeklinde birçok varyantıyla yer almaktadır.

ķarta- ‘yaşlanmak’ (< kart ‘yaşlı’ +a-)

ķartayıp erdi. ‘Yaşlanmıştı.’ 194a/5

ķına- ‘ışkence etmek’ (< kın ‘ışkence’ +a-)

açlık birle *ķınadı*. ‘Açlık ile ışkence etti.’ 102a/11

orna- ‘konmak’ (< orun ‘yer’ +a-)

özleriņe toğ *ornamış*. ‘Kendilerine toz konmuş.’ 178b/3

titre- ‘titremek’ (< tirtir ‘yansıma ses’ +e-)

yēr *titredi*. ‘Yer titredi.’ 42b/6

töşe- ‘döşemek’ (< töş ‘göğüs’ +e-)

bisātlar *töşediler*. ‘Yataklar döşediler.’ 87a/19

tüne- ‘beklemek, geceleme’ (< tün ‘gece’ +e-)

bu kūn körse ayğa kelip *tüneyür*. ‘Bu güneşi görünce aya gelip bekliyor.’ 86a/6

ula- ‘eklemek, katmak’ (< Clauson 124, Gülensoy 963; ul ‘dip, kök, zemin’ +a-)

bu hāknı ol hāklarğa *ulağıl*. ‘Bu hakkı o haklara ekle.’ 193a/10

üle- ‘paylaştırmak’ (< ül ‘hisse, pay’ +e-)

pāre pāre kılıp*ülediler*. ‘Parça parça yapıp paylaştılar.’ 180a/15

tara- ‘taramak’ (< tar- ‘taramak’ +a-) (krş. *tarı-* 229a/12)

saçın *taradı*. ‘Saçını taradı.’ 50b/6

yaşa- ‘yaşamak, ömür sürmek’ (< Clauson 1021; yaş ‘yaşam süresi’ +a-)

toķsan *yaşamış* erdi. ‘Doksan yıl yaşamıştı.’ 47b/19

6.2.1.2. +Ar-

Ek ile ilgili hem Ergin (2014: 256) hem Korkmaz (2014: 174) Eski Türkçede kullanılan +GAR- eki ile karıştırılmış olma ihtimalini göz önünde bulundurarak yorum yapmışlardır. Eski Türkçede +GAR- şeklinde görülen ekin +g sesinin düşmesiyle +Ar-

şeklini alması iki ekin karıştırılmasına sebep olur (Ergin 2013:256). Hacıeminoğlu ekin yapısının +A- isimden fiil yapım eki ile -r- fiilden fiil yapım ekinin birleşimi sonucu oluştuğunu ifade eder (1991:196). Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

açar- ‘açıkmak’ (< Clauson 17; aç ‘aç olma hâli’ +ar-)

nelük *açarur-biz?* ‘Niçin acıkıyoruz?’ 69a/20

aķar- ‘beyazlamak, ağarmak’ (< Clauson 75; aķ ‘beyaz’ +ar-)

Fir’avnın şakalı *aķardı*. ‘Firavun’un sakalı ağardı.’ 111a/10

beze- ‘süslemek’ (< bediz ‘süs’ +e-)

Ādemni kumuğ körklügler birle *bezedi*. ‘Adem’i bütün güzellikler ile süsledi.’ 7a/12

köker- ‘yeşermek’ (< kök ‘yeşil’ +er-)

kökerdi üzüm kıldı. ‘Yeşerdi, üzüm oldu.’ 88a/14

sarġar- ‘sararmak’ (< Clauson 848; sarıġ ‘sarı’ +ar-)

kumuġlarının yüzleri *sarġarmış*. ‘Hepsinin yüzleri sararmış.’ 36a/16

yaşar- ‘yeşermek’ (< yaş ‘yeşil, taze’ +ar-)

kuruġ yıġaç elinde *yaşardı*. ‘Kuru ağaç elinde yeşerdi.’ 60a/2

6.2.1.3.+DA-

Eski Türkçeden beri kullanılan ek işlek değildir. İsimlerden etken-geçişli fiiller türetirken yansıma kelimelerden oluş bildiren geçişsiz fiiller yapar (Hacıeminoğlu 1991:196). Toprak ekin Harezmi Türkçesinde +tA- şekli ile de görüldüğünü ifade eder (2005:51). Fakat metnimizdeki örnekler /d/ ünsüzü ile. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

alda- ‘aldatmak’ (< Clauson 120; al ‘hile’ +da-)

İsrā’ılını *aldadı*. ‘İsrail’i aldattı.’ 126a/5

ünde- ‘seslenmek, çağırmak’ (< ün ‘ses’ +de-)

eriğini *ündegil*. ‘Kocanı çağır.’ 33a/1

6.2.1.4. +I- /+U-

İsimlere gelerek geçişsiz fiiller türetmede kullanılır. Zamanla kullanım alanı daralmış olan ekin kalıplaşmış birkaç örnek dışında görülmesi zordur (Korkmaz 2014:175). Karahanlı T. yaygın olan ekin (2013: 153) Harezmi Türkçesinde görülen örneği kısıtlıdır:

ağrı- ‘hastalanmak, ağrımak’ (< Clauson 88; ağır ‘zor, ezici’ +i-)
 eyegüsi *ağrıgay*. ‘Kaburga kemiği ağrıyacak.’ 7b/8

berki- ‘güçlenmek’ (< berk ‘sıkı, katı’ +i-)

Hüseyin düşmanlığı Mu’aviye birle *berkidi*. ‘Hüseyin’in düşmanlığı Muaviye ile daha da güçlendi.’ 244a/2

biti- ‘yazmak’ (< bit ‘yazı’ +i-)

meniñ atımnı *bitidi*. ‘Benim adımlı yazdı.’ 210b/17

öli- ‘ıslanmak, nemlenmek’ (< Clauson 124; öl ‘ıslak’ +i-)

ķumma *ölidi*. ‘Kum da nemlendi.’ 221b/8

toķı- ‘dokumak’ (< Clauson 464; tok ‘yansıma ses’ +i-)

Ādem *toķıdı*. ‘Adem dokudu.’ 13b/11

törü- ‘türemek, yaratılmak’ (< tör ‘maya, öz’ +ü-)

mundın burun tuğmıķı *töremiķi* yok. ‘Bundan önce doğanı, yaratılanı yok.’ 75a/14

6.2.1.5. +GA-

İşlek olmayan ekin metinde tespit edilen iki örneği şu şekildedir:

ķulga- ‘dolamak, sarmak’ (< ķul ‘kaba dokuma’ +ga-)

aķ ķarīrge *ķulģadı*. ‘Beyaz ķuvala sardı.’ 147b/18

esirge- ‘esirgemek’ (< Erdal 459; esir < esiz ‘yazık’ +ge-)

andın *esirgemedi*. ‘Ondan esirgemedi.’ 196a/8

karğa- ‘beddua etmek’ (< Güner 2015; kara ‘lanet, kötü’ +ga-)

anlara *karğadı*. ‘Onlara beddua etti.’ 18a/14

6.2.1.6. +GAr-

Eski Türkçeden itibaren çok seyrek kullanılan ek isim kök ve gövdelerinden geçişli fiiller yapar. Hacıeminoğlu ekin yapısının muhtemelen +k- ile türemiş fiillere -Ar- ettirgenlik ekinin gelmesi sonucu oluştuğunu ifade eder (1991:197).Metinde tespit edilen bir örnek şu şekildedir:

kutgar- ‘kurtarmak’ (< kut +gar-)

bu emgekdin *kutgardı*. ‘Bu zahmetten kurtardı.’ 52a/4

6.2.1.7.+(I/U)K-

İsimlere gelerek fiil yapan söz konusu ek çoklukla geçişsizfiiller türetir. Ünsüz ile biten bir kelimeye eklendiğinde yardımcı ses alırken ünlü ile biten kelimelere doğrudan bağlanır. Metinde tespit edilen örnekleri şunlardır:

açık- ‘acıkmak’ (< Clauson 17; aç ‘aç olma durumu’ +ık-)

halk *açıkıp* Yūsufğa yalbaru keldiler. ‘Halk acıkıp Yusuf’a yalvarmaya geldiler.’ 93a/9

birik- ‘bir olmak, birleşmek’ (< Clauson 363; bir‘birliktelik, bir olma’ +ik-)

yarlıkı birle *birikmiş*. ‘Emri ile birleşmiş.’ 176a/11

ısık- ‘ısınmak’ (< ısı ‘ısı, sıcaklık’ +k-)

ağa *ıındım*. ‘Ona ısındım.’ 109b/10

keçik- ‘gecikmek’ (< keç ‘geç’ +ik-)

namāzım *keçikti*. ‘Namazım gecikti.’ 140b/6

taruḡ- ‘daralmak, içi sıkılmak’ (< tar ‘dar, sıkı’ +uḡ-)

könlü *taruḡmış*. ‘Gönlü daralmış.’ 24b/17

6.2.1.8. +Al-

+A- ekiyle edilgenlik bildiren -l- çatı ekininkaynaşmasından oluşan ek ‘olma’ bildiren fiiller türetir (Korkmaz 2014: 172). Geçişsiz fiiller türetmede kullanılan (Hacıeminoğlu 1991:207) ekin örnekleri sınırlı olmak üzere şu şekildedir:

köpel- ‘çoğal-’ (< Clauson 686; köp ‘bol, çok’ +el-)

Ṭālūtın ıy kayğısı *köpeldi*. ‘Talut'un kaygısı çoğaldı.’ 134a/17

6.2.1.9. +l-

İsimlere gelerek fiil oluşturan ekin bir örneği şu şekildedir:

yuwkal- ‘incelmek’ (< Clauson 874; yuvka ‘ince’ +l)

tèrisi *yuwkalmış*. ‘Derisi incelmış.’ 164b/19

6.2.1.10.+la-

İsimden fiil yapan ekler içinde en yaygın olan eklerden biridir. Her türlü isim ile kullanılarak yapma veya olma ifade eden fiiller oluşturur (Hacıeminoğlu 1991:198). Dilimize girmış olan yabancı kökenli kelimelerin Türkçeleştirilmesinde de sıkça kullanılmıştır (Korkmaz 2014: 177). Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

ağırla- ‘ağırlamak, hizmet etmek’ (< ağır ‘hizmet’ +la-)

olarını üç kün *ağırladı*. ‘Onları üç gün ağırladı.’ 96a/19

bağla- ‘bağlamak’ (< bağ ‘bağ, ilişki’ +la-)

kolını boynını *bağladılar*. ‘Kolunu boynunu bağladılar.’ 72b/2

botala- ‘yavrulamak’ (< bota, botu ‘deve yavrusu’ +la-)

ineñ *botaladı*. ‘Çok yavruladı.’ 34b/21

buğagula- ‘ayaklarına bukağı vurmak’ (< buğagu ‘demir zincir’ +la-)

buğagulamış erdi. ‘Ayaklarına bukağı vurmuştu.’ 231b/8

çarla- ‘bağırmak’ (< Clauson 427; car ‘yansıma kelime’ +la-)

horüs *çarlar*. ‘Horoz bağıırır.’ 241b/5

horla- ‘aşağılamak’ (< Far. ħor ‘aşağı’ +la-)

Resûl‘aleyhi’s-selâmnı *hırladı*. ‘Resul aleyhisselamı aşağıladı.’ 230a/20

işle- ‘iş yapmak’ (< iş ‘iş, eylem’ +le-)

ewde oturup iş *işler*. ‘Evde oturup iş yapar.’ 18a/4

‘izzetle- ‘yüceltmek’ (< ‘izzet Ar. ‘yücelik’ +le-)

kamuğ meni *‘izzetlegeyler*. ‘Hepsi beni yüceltecekler.’ 127a/4

kuçaqla- ‘kucaklamak’ (< kuçak ‘kucak’ +la-)

‘Ömerni *kuçaqladı*. ‘Ömer’i kucakladı.’ 197a/6

kundaqla- ‘kundağa sarmak’ (< kundağ ‘kundak’ +la-)

oğlını *kundaqlap* ‘oğlunu kundaklayıp’ 48b/7

sula- ‘sulamak’ (< su ‘su’ +la-)

yılkı qaraların *suladılar*. ‘Hayvanları suladılar.’ 221b/7

tapuğla- ‘hizmet etmek’ (< tapuğ ‘hizmet’ +la-)

tapuğlayu māl keltürdi. ‘Hizmet etmek için mal getirdi.’ 107a/7

ulı- ‘(hayvan) ulumak, (insan) feryat etmek’ (< ul ‘yansıma ses’ +la)

ṭā‘at kılıp *ulısun*. ‘İbadet edip ağlasın.’ 80b/13

teñle- ‘denkleştirmek’ (< teñ ‘denk, eşit’ +le-)

Cālūtğa *teñledi*. ‘Calut’a eşitledi.’ 132a/18

Ek Eski Türkçeden beri yaygın olarak kullanılmaktadır. Ekin -n- dönüşlülük eki, -ş- işteşlik eki ve -t- faktitif eki ile genişletilmiş şekilleri de görülmektedir (Hacıeminoğlu 1991: 199). Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

+lAn-

ağızlan- ‘dile getirmek’ (< ağız ‘söz söyleme uzvu’ +lan-)

seni hıç *ağızlanmadı*. ‘Seni hiç dile getirmedi.’ 90b/16

atlan- ‘at binerek hücumla geçmek’ (< at ‘binek hayvanı’ +lan-)

yegirmi dört min er *atlandı*. ‘Yirmi dört bin er atlandı.’ 65a/10

ķavīlen- ‘güçlenmek’ (< Ar. ķavī ‘kuvvetli’ +len-)

ķeytān aña ķoldaķ bolur *ķavīlenür*. ‘Şeytan ona yoldaķ olur, güçlenir.’ 84b/18

+lAt-

saklat- ‘saklatmak’

üç kün ewde saklattı. ‘Üç gün evde saklattı.’ 94a/13

+lAş-

ķırlaş- ‘hırlaşmak’

eki möşük ürüşüp *ķırlaşu* tüşdiler. ‘İki kedi ürüşüp hırlaşmaya düştüler.’ 178a/7

yığlaş- ‘ağlaşmak’

kenç oğlan teg *yığlaşu* atalarına keldiler. ‘Küçük çocuk gibi ağlaşarak babalarına geldiler.’ 71b/13

6.2.1.11. +r-

Oluş bildirmede kullanılan ek geçişsiz fiil türetir. Hacıeminoğlu ekin mevcut örneklerde hep ünlü ile biten fiil tabanlarına geldiğini belirterek fiilden fiil yapan -ar-/-er- ekinin bir başka şekli olarak düşünülebileceğini ifade eder (1991: 199). Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

bēlgür- ‘belirmek, açığa çıkmak’ (< bēlgü ‘iz’ +r-)

‘alāmetler yüzinde *bēlgürmiş*. ‘İşaretler yüzünde açığa çıkmış.’ 235a/7

ķadğur- ‘kaygılanmak’ (< ķadğu ‘kaygı’ +r-)

ğāyet *ķadğurdı*. ‘Çok kaygılandı.’ 59a/20

ķarar- ‘kararmak’ (< kara ‘siyah’ +r-)

yüzleri yime *ķararmış*. ‘Yüzleri yine kararmış.’ 36b/3

6.2.1.12. +sA-

İşlek olmayan ek bir şeye eklendiği şeye duyulan isteği ifade etmede kullanılır (Hacıeminoğlu 1997: 200). Ekin metinde tespit edilen bir örneği şu şekildedir:

suwsa- ‘susamak’ (< suw ‘su’ + sa-)

suwsadım suw bəriñ. ‘Susadım, su verin.’ 69b/11

6.2.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler

6.2.2.1. -A-

İşlek olmayan bu ekin metinde eklendiği fiillerin anlamlarını pekiştirerek güçlendirdiği görülmüştür.

ıra-¹³⁴ ‘uzaklaşmak’ (< ır- ‘uzaklaşmak’ +a-)

olardın *ıradı*. ‘Onlardan uzaklaştı.’ 56b/16

tepre- ‘kıınıldamak, hareket etmek’ (< tep- ‘tepmek’ +(i)r- +e-)

Lût *tepredi*. ‘Lut hareket etti.’ 58b/4

sına- ‘denemek’ (< sın- ‘denemek’ +a-)

çerigin *sınamış*. ‘Askeri denemiş.’ 230a/10

yasa- ‘yapmak, meydana getirmek’ (< Paçacıoğlu 666; yas- ‘oluşturmak’ +a-)

uçmağda saña min sarây *yasadı*. ‘Cennette sana bin yaptı.’ 162a/5

6.2.2.2. -Ar-

Sonu ünsüzle biten fiillere gelerek onları ettirgen kılan ekin (Hacıeminoğlu 1991: 76) metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

çıkār- ‘çıkarmak’ (< çık- ‘çıkma’ +ar-)

sêni zindândın *çıkārurlar*. ‘Seni zindandan çıkarırlar.’ 88b/15

çöker- ‘çöktürmek’ (< çök- ‘çökmek’ +er-)

¹³⁴ Demirci Ata’nın dizininde *ır-* ‘uzaklaşmak’ şeklinde verilen fiilin satır sonuna gelmesinden dolayı tam okunamadığını ve fiilin *ıra-* olması gerektiğini dile getirmiştir (2010: 56).

tewesin *çökerdi*. ‘Devesini çöktürdü.’ 234b/1

6.2.2.3. -çIr-

Kuvvetlendirme ve pekiştirme görevinde kullanılan ekin kullanımı oldukça nadirdir. Toprak,ekin Harezmi T. görülen tek örneğinin KE’de mevcut olduğunu ifade eder (2005:81).

külçir- ‘gülümsemek’ (< kül- ‘gülmek’ +çir-)

La’l içinde *külçirer*. ‘Dudak içinde gülümser.’ 65b/9

6.2.2.4. -d- / -y-

Hacıeminoğlu ekin Eski Türkçede pekiştirme ekinin -d- Harezmi Türkçesi döneminde ek olma vasfını kaybederek kökle kaynaştığını ifade eder (1991:76). Harezmi Türkçesinde /d/ sesinin /y/ olduğu örnekler fiilden fiil yapım eklerinde de görülmektedir. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

*ıd-*¹³⁵ ‘göndermek’ (< *ı- ‘göndermek’ +d-)

İsrâfîlni *ıddı* ana. ‘İsrafil ona gönderdi.’ 5b/16

koy- ‘koymak’ (< *ko- ‘koymak’ +d- > y-)¹³⁶ (krş. *koğ-* 15b/19)

opraq birle çulgap *koydı*. ‘Elbise ile sarıp koydu.’ 164a/1

köy- ‘yakmak’ (< *kö- ‘yakmak’ +d- > y-)¹³⁷

körgil neteg *köymiş*. ‘Gör, nasıl yanmış.’ 48a/18

*küy-*¹³⁸ ‘beklemek’ (< *kü- ‘beklemek’ +d- > y-)¹³⁹ (krş. *küd-* 244b/21)

eki sâ’at *küydi*. ‘İki saat bekledi.’ 20b/11

toy- ‘doymak’ (< *to- ‘doymak’ + d- > y-)¹⁴⁰

¹³⁵ET’de *ıd-* olarak görülen fiilin Harezmi T. *ıd-* (NF 390/7, ME 41/3) ve *ıy-* (ME 12/1, MM 238/2) olmak üzere iki varyantı mevcuttur.

¹³⁶ET’de *kod-* olan fiilin Harezmi T. *koğ-* (NF 422/11, ME 90/1, MM 331/3), *ko-* (ME 70/8, HŞ 1785) ve *koy-* (NF 5816, HŞ 4723) olmak üzere üç varyantı vardır.

¹³⁷ET’de *köd-* olan fiil Harezmi T. *köy-* (NF 329/13, ME 134/6) olarak görülür.

¹³⁸ET’de *küd-* olan fiil Harezmi T. *küd-* (KE 244b/21) ve *küy-* (NF 130/12, ME 128/2) varyantlarıyla görülür.

¹³⁹ET’de *sid-* olarak görülen fiilin Harezmi T. *si-* (İML 105) ve *siy-* (KE 39a/5) varyantları vardır.

¹⁴⁰ET’de *yod-* olan fiilin Harezmi T. *yo-* (KE 226a/2) ve *yoy-* (HŞ 2099) varyantları görülmüştür.

anı yēdi *toydi*. ‘Onu yedi, doydu.’ 71a/7

yoy- ‘kaybetmek’ (< *yo- ‘yok olmak, kaybolmak’ + d- > y-)

Resūl ‘aleyhi’s-selām *yoydi*. ‘Resūl aleyhisselam kaybetti.’ 226a/15

6.2.2.5. -dUr-/-tUr-

Geçişli veya geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek oldurma ve yaptırma anlamı katan ekin işleklik sahası oldukça geniştir (Hacıeminoğlu 1991:82). Ekin bünyesinde bulunan ünlüsü ve ilk ünsüzü Türkçenin tarihî dönemlerinde değişiklik göstermiştir. Bu kullanımlardan en uzun geçerliliğini koruyan d’li şekli olmuştur (Ergin 2013: 324). KE’de eski şeklin devamı olarak daima yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır. KE’de ekin ünlüsünün daima yuvarlak olduğu ve dar ünlülü kelimelere eklendiğinde uyumu bozduğu görülür. Metinden tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

bêrdür- ‘verdirmek’ (< bêr- ‘vermek’ +dür-)

buğday *bêrdürüp* ‘buğday verdirip’ 97a/15

bildür- ‘bildirmek’ (< bil- ‘bilmek’ +dür-)

Teḡri sēni maḡa *bildürdi*. ‘Tanrı seni bana bildirdi.’ 129b/12

çömdür- ‘batırmak’ (< çöm- ‘batırmak’ +dür-)

deryāḡa *çömdürdiḡ*. ‘Denize batırdın.’ 157a/12

işitdür- ‘işittirmek, duyurmak’ (< işit- ‘işitmek’ +dür-)

Resūlḡa *işitdürdi*. ‘Resul’e duyurdu.’ 228b/2

ḡavdur- ‘kovdurmak’ (< ḡav- ‘kovmak’ +dur-)

onı taşḡarı *ḡavdurdi*. ‘Onu dışarı kovdurdu.’ 109a/19

ḡazdur- ‘kazdırmak’ (< ḡaz- ‘kazmak’ +dur-)

Suwḡa tegi yērni *ḡazdurdi*. ‘Su çıkıncaya kadar yeri kazdırdı.’ 175b/18

keydür- ‘giydirmek’ (< key- ‘giymek’ +dür-)

tonlar *keydürinḡ*. ‘Elbiseler giydirin.’ 160b/7

kezdür- ‘gezdirmek’ (< kez- ‘gezmek’ +dür-)

kezdürüñ tēp yarlıg boldı. ‘Gezdirin diye emir geldi.’ 8b/10

kıldur- ‘yaptırmak’ (< kıl- ‘yapmak’ +dur-)

ol kim dünyāda uçmaḡ *kıldurdı*. ‘Oki dünyada cennet yaptırdı.’ 62b/2

kıydur- ‘bıraktırmak’ (< kıy- ‘bırakmak’ +dur-)

öl köllerge *kıydurur*-men. ‘O göllere bıraktırır.’ 140a/12

köydür- ‘yaktırmak’ (< köy- ‘yakmak’ +dür-)

ḡamuḡ çökürgeleñni *köydürdi*. ‘Bütün çekirgeleri yaktırdı.’ 114b/1

mindür- ‘bindirmek, çıkarmak’ (< min- ‘binmek’ +dür-)

tam başıḡa *mindürdiler*. ‘Dam başına çıkardılar.’ 173b/11

öltür- ‘öldürmek’ (< öl- ‘ölmek’ +tür-)

kök teñrisini *öltürdüm*. ‘Gök Tanrısını öldürdüm.’ 44a/16

sewdür- ‘sevdirmek’ (< sew- ‘sevmek’ +dür-)

artuḡ *sewdüreysin*. ‘Fazla sevdireyim.’ 67b/18

sındur- ‘kırmak, (mecazi anlamda) reddetmek’ (< sın- ‘kırmak’ +dur-)

seniñ sözüñni neteg *sındurayın*. ‘Senin sözünü (isteğini) nasıl reddedeyim?.’ 69a/14

tartdur- ‘tarttırmak’ (< tart- ‘tartmak’ +dur-)

yerñiñ temürin *tartdurdı*. ‘Yerin demirini tarttırdı.’ 48b/2

tıktur- ‘kapatmak, tıkatmak’ (< tıḡ- ‘tıkmaq, kapatmaq’ +tur-)

bulaklar tölükini *tıkturdı*. ‘Çeşmelerin deliğini tıkattırdı.’ 140a/15

tındur- ‘sakinleştirmek’ (< tın- ‘dinmek’ +dur-)

bir söz birle *tındurmayın*. ‘Bir söz ile sakinleştirmeyin.’ 40b/3

toldur- ‘doldurmak’ (< tol- ‘dolmaq’ +dur-)

arıkdın *toldurdu*. ‘Su yolundan doldurdu.’ 171a/18

6.2.2.6. -GUr-

Hacıeminoğlu ekin oluşumunu -G- fiilden isim yapım ekinin üzerine önce isimden fiil yapım eki olan +U- ve sonrasında fiilden fiil yapım eki olan -r- gelmek suretiyle oluştuğunu ifade eder (1991: 77). Eklendiği sözcüğe ettirgenlik katan ekim tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

bitkür- ‘bitirmek’ (< bit- ‘bitmek’ +kür-)

bu işi *bütkereyin*. ‘Bu işi bitireyim.’ 242a/3

kigür- ‘sokmak, girdirmek’ (< Erdal 350; kigür- < kir- + gür-)

öyige *kigürdi*. ‘Evine soktu.’ 218b/18

6.2.2.7. -GUz-

Ekin -GUz- eki ile aynı işleve sahip olduğu görülür. İşlev olarak eklendiği sözcüğe ettirgenlik anlamı katar. /r/ sesinin eski, /z/ sesinin ise nöbetleşmeyle ortaya çıktığı fikri mevcuttur (Tekin 2013: 19).

körgüz- ‘göstermek’ (< kör- ‘görmek’ + güz-)

‘azîz köñliñe özge kın *körgüzmedi*. ‘Yüce gönlüne başka eziyet göstermedi.’ 87a/6

tirgüz- ‘diriltmek’ (< tir- ‘dirilmek’ + güz-)

eger olarnı *tirgüzseñ* ‘eger onları diriltsen’ 163a/3

6.2.2.8. -(I)K-

Eklendiği fiilin anlamını kuvvetlendiren bu ek işlek değildir. Hacıeminoğlu ekin pekiştirme görevinde kullanıldığını fakat bu pekiştirmenin her örnekte mevcut olmadığını belirtir (1991: 78). Metinde tespit edilen sınırlı sayıdaki örnekleri şu şekildedir:

basık- ‘basılmak, baskına uğramak’ (< bas- ‘basmak’ +ık-)

kâfirler *basıkmuş*. ‘Kâfirler baskına uğramış.’ 227a/18

ısık- ‘ısınmak’ (< ısı- ‘ısınmak’ +k-)

aña ısındım. ‘Ona ısındım.’ 109b/10

kırk- ‘yün, saç vs. kesmek’ (< Clauson 643; kır- ‘kesmek’ +k-)
saçların *kırkarlar* êrdi. ‘Saçlarını keserlerdi.’ 179b/10

korq- ‘korkmak’ (< qorı- ‘korkmak’ +k-)
biz gâyet *korqar-biz*. ‘Biz çok korkarız.’ 8b

yak- ‘yakmak’ (< *ya- ‘yakmak’ +k-)
ot *yakdı*. ‘Ateş yaktı.’ 60b/3

6.2.2.9.-(I/U)I-

Eklendiği fiile edilgenlik anlamı katan ek eskiden beri işlek bir kullanım alanına sahiptir. Kendi kendisine olma anlamı barındırır (Ergin 2014: 320). KE’de bir veya birden fazla heceli kök ve gövdelere gelen birçok örneği görülen ekin ünsüzle biten fiil köklerine gelirken ortaya çıkan bağlantı ünlülerinin daima ünlü uyumuna girmiş olması dikkat çekicidir. Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

açıl- ‘açılmak’ (< aç- ‘açmak’ +ıl-)
zencirler *açılur* êrdi. ‘Zincirler açılırdı.’ 83b/5

asıl- ‘asılmak’ (< as- ‘asmak’ +ıl-)
kıl birle teben *asıldı*. ‘Kıl ile tabana asıldı.’ 22a/12

atıl- ‘atılmak’ (< at- ‘atmak’ +ıl-)
Nemrüd otığa *atıldı*. ‘Nemrut ateşine atıldı.’ 99a/11

ayıl- ‘kendine gelmek’ (< ay- ‘ayılmak’ +ıl-)
şarābdın *ayıldı*. ‘Şaraptan (sarhoşluktan) ayıldı.’ 192a/8

egil- ‘eğilmek’ (< eg- ‘eğmek’ +ıl-)
boynu ya tæg *egilmiş*. ‘Boynu yay gibi eğilmiş.’ 75b/16

eksil- ‘eksilmek’ (< eki- ‘azalmak’ +ıl-)
yüz er hatun yêdiler *eksilmedi*. ‘Yüz erkek ve kadın (ondan) yediler, eksilmedi.’ 172a/8

karıl- ‘karışmak’ (< kar-‘karıştırmak’ +ıl-)

suwğa *karıldı*. ‘Suya karıştı.’ 121b/10

katıl- ‘katılmak’ (< kat- ‘iki şeyi karıştırmak’ +ıl-)

bizge atamız tarafından *katılurlar*. ‘Bize atamız tarafından katılırlar.’ 175a/19

kavşul- ‘kavuşmak’ (< kavuş- ‘kavuşmak’ +ul-)

Rüm tenjizi taķı Fars tenjizi *kavşulğan* yerge ‘Rum Denizi ile Fars Denizi’nin kavuştuğı yere’ 129a/17

ķinal- ‘cezalandırılmak’ (< kına- ‘cezalandırmak’ +ıl-)

ķinalıp ölse ‘cezalandırılıp ölse’ 164b/13

kömül- ‘gömülmek’ (< köm- ‘gömmek’ +ül-)

tizige tēgrü *kömülür* ėrmiş. ‘Dizine kadar gömülürmüş.’ 103b/19

örtül- ‘örtülmek’ (< ört- ‘örtmek’ +ül-)

ķamuğı kıymetliĝ parķalar birle *örtülgen* ‘hepsi kıymetli parķalar ile örtülen’ 92a/2

saçıl- ‘saçılmak’ (< saç- ‘daĝıtmak’ +ıl)

ķađĝuları *saçılsun*. ‘Kayĝıları daĝılsın.’ 68b/9

tapıl- ‘bulunmak’ (< tap- ‘bulmak’ +ıl)

sizge bay küyev *tapılur* tedi. ‘Size zengin damat bulunur dedi.’ 144b/18

tikil- ‘dikilmek’ (< tik- ‘dikmek’ +ıl)

yigne birle *tikilür*. ‘İĝne ile dikilir.’ 78b/8

tüzül- ‘dizilmek’ (< tüz- ‘dizmek’ +ül-)

tüzülmiş monķuk yipi ‘dizilmiş boncuk ipi’ 114b/16

yaratıl- ‘yaratılmak’ (< yarat- ‘yaratmak’ +ıl)

yıpardın *yaratılmış* ėrdi. ‘Güzel kokudan yaratılmıştı.’ 7a/20

yarıl- ‘yarılmak, bölünmek, parķalanmak’ (< yar- ‘bölmek’ +ıl)

kamuğ halknın yüreki *yarılğay*. ‘Bütün halkın yüreği parçalanacak.’ 75b/5

6.2.2.10.-mA-

Olumsuz eylem yapma göreviyle kullanılan ek Türkçede en yaygın olan fiilden fiil yapım ekidir. Bazı Türkologlar bu eki çekim ekleri içinde göstermektedir. Ekin geldiği kelimenin yapısını değiştirdiği gözlemlendiğinden çalışmamızda yapım ekleri altında verilmiştir. Vurguyu üzerinden atma ve kendisinden sonra yer alan fiilin gerçekleşmeyeceğini ifade etme anlamı veren ek Türkçede en az değişim yaşayan eklerden birisidir. Doğrudan fiil kök veya gövdesine eklenir. Araya başka unsur girmediği gibi herhangi yabancı bir ses de getirilemez (Ergin 2013: 318). Metinde birçok örneği bulunan ekin bazı örnekleri şu şekildedir:

ağırla-ma-mış (49a/17), *al-ma*-dılar (220a/14), *ayla-ma*-sun (54b/1), *ar-ma*-dı(165b/14), *ay-ma*-dınız (235a/17), *bağ-ma*-dı (123a/15), *bar-ma*-dı (186a/18), *bêr-me*-geyler (193a/5), *bil-me*-di (151a/17), *bol-ma*-ğay (137a/19), *boğuzlan-ma*-dı (52a/13), *bul-ma*-dılar (240a/11), *burunduğlat-ma*-salar (198a/2), *çık-ma*-dı (240a/11), *eğer-me*-sünler (239b/18), *eyer-me*-sün (178a/19), *ıd-ma*-ğay (60a/79), *iç-me*-di (129b/1), *ilin-me*-gey-sên (153a/9), *in-me*-gil (48a/21), *kal-ma*-dı (96b/21), *kavuştur-ma*-ğay (101a/7), *kel-me*-dim (54b/7), *keltür-me*-se (202b/11), *kıl-ma*-dı (16a/18), *kir-me*-sünler (223a/2), *kiter-me*-gey-men (17b/14), *korğ-ma*-ğıl (177a/8), *kör-me*-dim (87a/12), *köydür-me*-di (42b/21), *oyğan-ma*-dılar (61a/11), *öç-me*-di (43a/6), *öldür-me*-geyler (219b/14), *öte-me*-gey (53b/10), *sor-ma*-dım (143b/12), *tap-ma*-dı (178b/1), *tapun-ma*-ı (203a/20), *têg-me*-di (150b/10), *tın-ma*-dı (44b/16), *tiple-me*-diler (29b/10), *tuğur-ma*-ğay-men (112b/11), *tur-ma*-yın (220b/13), *tuy-ma*-dılar (52a/20), *tüşür-me*-di (194b/19), *ultur-ma*-ğıl (50b/10), *una-ma*-dı (62a/17), *unut-ma*-yın (89a/9), *yandur-ma*-ğıl (50b/11), *yawuzla-ma*-ğıl (84b/8), *yê-me*-señ (51a/11), *yet-me*-gey (224a/119), *yöri-me*-di (25a/10).

6.2.2.11.-(I/U)n-

Türkçenin en eski dönemlerinden beri işleklik gösteren bu ekin temel işlevi geçişli fiillerden geçişsiz fiiller türetmektir. Eklendiği fiile edilgenlik, dönüşlülük ve pekiştirme anlamları yüklediği görülür. Fiilden fiil yapma eki -l- ile aynı görevdedir. -l- ekinin /l/ ünsüzüyle biten örneklerle gelmemesi bu görevi -n- ekine devretmiştir (Ergin 2014: 320). Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

avun- ‘teselli bulmak’ (< avu- ‘teselli etmek’ +n-)

seniñ birle bolup *avunmak* tiler. ‘Senin ile olup teselli bulmak ister.’ 80a/13

emgen- ‘zahmet çekmek’ (< emge- ‘zahmet, eziyet çekmek’ +n-)

Zeliha *emgenür*. ‘Zeliha zahmet çeker.’ 89b/17

ırğan- ‘sallanmak’ (< ırğa- ‘sallamak’ +n-)

‘arş birle kök *ırğandı*. ‘Yer ile gök sallandı.’ 51b/16

ilin- ‘yaklaşmak’ (< il- ‘birini yakalamak’ +in-)

kêçege tegi hîç nerse *ilinmedi*. ‘Geceye kadar hiçbir şey yaklaşmadı.’ 144b/16

kılın- ‘yapılmak’ (< kıl- ‘kılmak’ +ın-)

bu kışşa evvelinde yād *kılındı*. ‘Bu kıssa öncesinde anıldı.’ 65b/21

kınan- ‘eziyet çekmek’ (< kına- ‘eziyet etmek’ +n-)

tofrağ altında ırhanu *kınandılar*. ‘Toprak altında inleyerek işkence çektiler.’ 31a/8

kuyun- ‘dökünmek’ (< kuḍ-> kuy- > koy- ‘dökmek’ +un)

suw *kuyunur* êrdi. ‘Su dökünürdü.’ 153a/13

körün- ‘görünmek’ (< kör- ‘görmek’ +ün)

kün *körünmes* êrdi. ‘Güneş görünmezdi.’ 114a/19

kurşan- ‘kuşaklanmak’ (< kurşa- ‘kemer kuşanmak’ +n)

kurin *kurşandı*. ‘Kemerini kuşandı.’ 79b/9

kuyun- ‘dökünmek’ (< kuy- ‘dökmek’ +un-)

suw *kuyunur* êrdi. ‘Su dökünürdü.’ 153a/13

oğun- ‘davet edilmek’ (< oḡu- ‘davet etmek’ +n-)

meni aḡa *oḡunup* tururlar. ‘Beni ona davet edip dururlar.’ 88a/3

ökün- ‘pişman olmak’ (< ök- ‘pişman olmak’ +ün-)

öltürmişije *ökünse* tevbe kılḡay êrdi. ‘Öldürdüğüne pişman olsa tevbe edecekti.’ 16a/15

sewün- ‘sevinmek’ (< sew- ‘sevmek’ +ün-)

ol bölekke *seviindi*. ‘O hisseye sevindi.’ 95b/12

sözlen- ‘söylenmek’ (< sözle- ‘söylemek, konuşmak’ +n-)

öz *sözlenür*. ‘Kendi konuşur.’ 2b/8

tapun- ‘tapınmak’ (< tap- ‘hizmet etmek’ +un-)

anā *tapunu* başladılar. ‘Ona tapınmaya başladılar.’ 19b/9

tepren- ‘hareket etmek’ (< tepre- ‘hareket etmek’ +n-)

teprenü başladı. ‘Hareket etmeye başladı.’ 6b/20

töklün- ‘dökülmek’ (< tökül- ‘dökülmek’ +ün-)

yiñü tēg *töklünür*. ‘İnci gibi dökülür.’ 76b/16

usan- ‘bıkmak’

tokušdın *usanma*. ‘Savaşta bıkmak.’ 66b/12

yan- ‘yanmak’ (< ya- ‘yakmak’ +n-)

özi *yanar*. ‘Kendi yanar.’ 78b/9

yastan- ‘yaslanmak, dayanmak’ (< yasta- ‘yastamak, dayamak’ +n-)

yastanıp yatur erdi. ‘Yaslanıp yatıyordu.’ 237a/3

6.2.2.12. -(I/U)r-

Türkçede eskiden beri kullanılan işlek bir yapım ekidir. Ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenirken ünsüzle biten fiiller için yardımcı bir sese ihtiyaç duyar. Ekin aldığı bu yardımcı ünlülerinin çoklukla ünlü uyumuna girmediği görülmüştür. Eklendiği sözcüğe ettirgenlik anlamı katan ekin metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

aşur- ‘aşırmak, çıkarmak, yükseltmek’ (< aş- ‘geçmek’ +ur-)

havāga *aşurdtı*. ‘Havaya yükseltti.’ 183b/7

bişür- ‘pişirmek’ (< biş- ‘pişmek’ +ür-)

Üç kırla etmek *bişürdim*. ‘Üç defa ekmek pişirdim.’ 88a/16

bitür- ‘bitirmek’ (< bit- ‘bitmek’ +ür-)

mundağ işler *bitürdiler*. ‘Bu şekilde işleri bitirdiler.’ 229a/11

egir- ‘eğirmek, kuşatmak’ (< Clauson 99; eg- ‘eğmek, bükme’ +ir-)

Hicāznı *egirdi*. ‘Hicaz’ı kuşattı.’ 33b/10

ıdır- ‘göndermek’ (< Clauson 37; ıd- ‘göndermek’ +ur-)

anı *ıdurdu*. ‘Onu gönderdi.’ 11b/ 21

kêçür- ‘geçirmek’ (< kêç- ‘vakit geçirmek’ +ür-)

On sekiz yıl mundağ kün *kêçürdi*. ‘On sekiz yıl bu şekilde gün geçirdi.’ 108b/3

kopur- ‘yerinden sökmek’ (< kop-‘kalkmak, yükselmek’ +ur-)

tağları *kopurğay*. ‘Dağları yerinden sökecek.’ 176a/21

köçür- ‘göçürmek’ (< köç- ‘göçürmek’ +ür-)

kap karındaşnı *köçürüp* keliñ. ‘Hısım akrabayı göçürüp gelin.’ 105a/7

köyür- ‘yakmak’ (< köy- ‘yakmak’ +ür-)

anıñ bağrın *köyürmeñ*. ‘Onun bağrını yakmayın’ 69b/21

ör- ‘yükseltmek’ (< ö- ‘yükselmek’ +r-)

nūr *örleyür* erdi. ‘Işık yükseltiyordu.’ 228a/19

teşür- ‘kılıçtan geçirmek’ (< teş- ‘deşmek’ +ür-)

telimlerini *teşürdi*. ‘Çoğunu kılıçtan geçirdi.’ 247a/7

tuğur- ‘doğurmak’ (< tuğ- ‘doğmak’ +ur-)

sen bir kün mağrıbdın *tuğurgıl* tedi. ‘Sen bir gün batıdan doğdur dedi.’ 40b/4

6.2.2.13.-sA-

Fiile isteklilik anlamı katan ekin dönemdeki kullanımı yaygın değildir. Tespit edilen iki örnek şu şekildedir:

kopsa- ‘kalkası gelmek, kalkmak’ (< kop- ‘ayağa kalkmak’ +sa-)

kopsayu bu şi'rne aydılar. 'Kalkarak bu şiiri okudular.' 30a/3

körse- 'görmek istemek' (< kör- 'görmek' +se-)

körseyür-men. 'Görmek istiyorum.' 83a/17

6.2.2.14. -sIk-

Hacıeminoğlu ekin bünyesindeki -sı- fiilden fiil yapım eki ve -k- fiilden fiil yapım eki olmak üzere iki ekin kaynaşmasından oluştuğunu ifade eder (1991:38). Ekin bütün sahalarda nadir kullanıldığını vurgulayarak bazen dönüşlü bazen de kuvvetlendirme anlamı kattığını belirtir (1991:80). Metinde tespit edilen bir örnek şu şekildedir:

arsık- 'aldanmak' (< ar- 'aldatmak' +sık-)

ol sözge *arsıkıp* 'söze aldanıp' 243a/21

6.2.2.15. -(I/U)ş-

Türkçenin ilk dönemlerinden beri çok işlek olan yapım ekinin en önemli görevi işin birlikte veya karşılıklı yapıldığını bildiren bir eylemi belirtmektir (Hacıeminoğlu 1991:80). Bunun yanında ekin geldiği fiille kalıplaşarak özel anlamlı fiiller oluşturduğu da görülür (Ergin 2014: 321). Ünlü ile biten köklere -ş olarak geldiği görülen ekin ünsüz ile biten köklere yardımcı bir ses ile geldiği tespit edilmiştir. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

çulğaş- 'bürünmek, karışmak' (< çulğa- 'bürümek' +ş-)

yaş buğdayğa *çulğaşıp* olarnı kütuturlar. 'Yaş buğdaya karıştırıp onları kuruturlar.' 89b/5

êgeş- 'kıskançlık yüzünden yarışmak' (< êge- 'sürtmek' +ş-)

êgeşmekni özünđin kitergil. 'Kıskançlığı kendinden uzaklaştır.' 131a/14

hırlaş- 'hırlaşmak' (< hırła- 'hırlamak' +ş-)

êki möşük ürüşüp *hırlaşu* tüşdiler. 'İki kedi bağrışıp hırlaşmaya başladılar.' 178a/7

kuçuş- 'kucaklaşmak' (< kuç- 'birinin kucaklamak' +uş-)

birin birin *kuçuştılar.* 'Birer birer kucaklaştılar.' 105a/3

külüş- 'gülüşmek' (< kül- 'gülmek' +üş-)

olar *külüştiler*. ‘Onlar gülüştüler.’ 111a/1

sewünüş- ‘sevinmek’ (< sewün- ‘sevinmek’ +üş-)

yırağdın bularnı körüp *sewünüştiler*. ‘Uzaktan bunları görüp sevindiler.’ 197a/16

unaş- ‘beğenmek, razı olmak’ (< una- ‘razı gelmek’ +ş-)

özgeler *unaştılar*. ‘Başkaları beğendiler.’ 194b/21

uruş- ‘vuruşmak’ (< ur- ‘vurmak’ +uş-)

koçkar *uruşturmak* ‘koç vuruşturmak’ 57b/11

yörgeş- ‘dolaşmak’ (< yörge- ‘dolaşmak’ +ş-)

tuzakğa *yörgeşdi*. ‘Tuzağa dolaştı.’ 77a/11

üleş- ‘bölüşmek’ (< üle- ‘paylaşmak, bölüşmek’ +ş-)

Mâl tavarların *üleştiler*. ‘Mal davarlarını bölüştüler.’ 110a/1

6.2.2.16.-(I/U)t-

Eski Türkçe döneminden beri yaygın olarak kullanılan bir ektir. Eklendiği sözcüğe ettirgenlik kazandıran ekin metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

açıt- ‘açtırmak’ (< aç- ‘açmak’ +ıt-)

yüzün *açıtmadı*. ‘Yüzünü açtırmadı.’ 195a/10

anut- ‘hazırlatmak’ (< Clauson 179; anu- ‘hazırlamak’ +t-)

ķamuğnı *anutdum*. ‘Hepsini hazırlattım.’ 81b/5

arıt- ‘temizletmek’ (< arı- ‘temizlenmek’ +t-)

içleriniz *arıtıñ*. ‘İçlerinizi temizletin.’ 78a/18

berkit- ‘sağlamlaştırmak’ (< berki- ‘sıkılaştırmak’ +t-)

‘amelimni *berkitür-men*. ‘İşimi sağlamlaştırdım.’ 18b/11

çapturt- ‘parçalatmak’ (< çaptur- ‘parçalamak’ +t-)

ortasından *çapturtdı*. ‘Ortasından parçalattı.’ 162a/11

çürüt- ‘çürütmek’ (< çürü- ‘çürümek’ +t-)

etlerin *çüritdi*. ‘Etlerini çürüttü.’ 108a/16

egirt- ‘çevirtmek’ (< egir- ‘çevirmek, döndürmek’ +t-)

kurtğalarğa çıkır *égirtip* ‘ihtiyarlara ip eğirtip’ 40b/18

emget- ‘zahmet vermek, üzmek’ (< emge- ‘zahmet çekmek’ +t-)

halknı *emgetgey*. ‘Halkı üzecek.’ 88a/7

işit-¹⁴¹ ‘duymak’ (< eş- > iş- ‘duymak’ +(i)t-)

işittük boyun sunduk. ‘İşittik boyun eğdik.’ 212a/20

kanat- ‘kanatmak’ (< kana- ‘kanamak’ +t-)

ëliglerin *kanattılar*. ‘Ellerini kanattılar.’ 86a/13

kızıt- ‘ısıtmak’ (< kız- ‘ısınmak’ +t-)

tennür *kızıttılar*. ‘Fırın ısıttılar.’ 160b/21

kökert- ‘yeşillendirmek’ (< köker- ‘yetişmek, yeşillenmek’ +t-)

ķabak yığaçın *kökertti*. ‘Kavak ağacını yeşertti.’ 157b/4

kötürt- ‘yükseltmek’ (< kötür- ‘götürmek’ +t-)

feriştelerge *kötürtmedim* mü? ‘Meleklerle yükseltmedim mi?’ 12b/3

oķut- ‘okutmak’ (< oķu- ‘okumak’ +t-)

bu bitigni bizge *oķutmağıl*. ‘Bu yazıyı bize okutma.’ 103a/1

olturt- ‘oturtmak’ (< oltur- ‘oturmak’ +t-)

ol taş üze *olturtdı*. ‘O taş üzerine oturttu.’ 70b/13

¹⁴¹ ET’de *ëşit-* olan fiil KE’de *işit-* olarak görülmüştür.

oñalt- ‘iyileştirmek’ (< oñal- ‘iyileşmek’ +t-)

men anıñ boynın *oñaltayın*. ‘Ben onun boynunu iyileştireyim.’ 46b/5

ölit- ‘ıslatmak’ (< öli- ‘ıslamak’ +t-)

tili birle *ölitti*. ‘Diliyle ıslattı.’ 226a/14

öltürt- ‘öldürtmek’ (< öltür- ‘öldürmek’ +t-)

hatun oğlan tuğursa *öltürtti*. ‘Hatun oğlan doğurursa öldürttü.’ 38a/4

savut- ‘soğutmak’ (< savu- ‘soğumak’ +t-)

kim *sawutdı*? ‘Kim soğuttu?’ 43b/5

tilet- ‘istetmek, diletmek’ (< tile- ‘dilemek’ +t-)

yana destür *tiletdi*. ‘Yine izin istetti.’ 232b/19

uşat- ‘parçalara ayırmak’ (< uşa- ‘parçalamak’ +t-)

sünüklerin *uşatdı*. ‘Kemiklerini parçaladı.’ 249a/12

yırt- ‘yırtmak’ (< yır- ‘yırtmak’ +t-)

êtekin men *yırtım*. ‘Eteğini ben yırttım.’ 91a/1

6.3.BİRLEŞİK FİLLER

Türkçede yeni kelime yapma yöntemlerinden en fazla görüleni birleştirme olayıdır. Birleşik fiiller bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin tek kavrama dönüşmesi olayıdır (Korkmaz 2014: 693). Bu kategoride metinde yer alan birleşik fiiller *isim + yardımcı fiil*, *isim + fiil*, *fiil + fiil* kuruluşunda olan birleşik fiiller olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir:

6.3.1.İsim + Yardımcı Fiil Kuruluşunda Olan Birleşik Fiiller

Bu gruba giren fiil çeşitleri bir ad veya sıfat ile *et-*, *eyle-*, *yap-*, *kıl-* ve *bol-* yardımcı fiillerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu birleşik fiillerde yardımcı fiilin belirgin bir işlevi yoktur. Aynı zamanda bu isim yerine kullanılan kelime çokluk, iyelik ve soru eki haricinde hâl eki almaz (Karaağaç 2009: 157). Bu kategoride metinde *bol-*, *et-/et-* ve *kıl-* ile yapılan birleşik fiil örneklerine rastlanmıştır.

bol-

‘āciz bol- ‘çaresiz, güçsüz olmak’

‘āciz boldılar. ‘Çaresiz kaldılar.’ 29b/20

ağın bol- ‘başkalaşmak, değişmek’

hâlleri ağın boldı. ‘Hâlleri değişti.’ 95a/12

helāk kıl- ‘helak etmek’

Nemrūd anıñ elginde helāk boldı. ‘Nemrut onun elinde helak oldu.’ 49a/2

ķabūl bol- ‘kabul olmak’

tevbeleri ķabūl bolur. ‘Tövbeleri kabul olur.’ 127a/17

ķul bol- ‘kul olmak’

sizge ķul bolurlar. ‘Size kul olurlar.’ 89b/14

müşerref bol- ‘şereflenmek’

bu derecātğa müşerref bolurlar. ‘Bu dereceyle şereflendirildiler.’ 215a/7

nikāhlıķ bol- ‘evlenmek’

Ādem ve Havvā nikāhlıķ boldılar. ‘Ādem ve Havva evlendiler.’ 8a/14

peşīmān bol- ‘pişman olmak’

bu tilekdin peşīmān boldum. ‘Bu isteğimden pişman oldum.’ 121a/7

revā bol- ‘uygun olmak’

kökke aşmaķı nēteg revā bolmas? ‘Göge yükselmesi nasıl uygun olmaz?’ 218a/11

rüsvā bol- ‘rezil olmak’

biri rüsvā bolur. ‘Biri rezil olur.’ 84a/21

tanuķ bol- ‘tanık olmak’

taş neteg tanuķ bolur? ‘Taş nasıl tanık olur?’ 153a/14

yavuk bol- ‘yaklaşmak’

yat érdi *yavuk boldı*. ‘Yabancıydı yakın oldu.’ 91a/5

yem bol- ‘yem olmak’

yılanğa *yem bolğay* érdiler. ‘Yılana yem olacaktı.’ 26a/5

zevāl bol- ‘zarar gelmek’

mülkige zevāl bolmadı. ‘Mülkine zarar gelmedi.’ 39b/19

ét-

Türkçenin tarihî lehçelerinde kullanımı oldukça yaygın olan bu yapının KE’deki varlığının kayda değer bir şekilde az olduğu görülüyor. Büyük ölçüde ‘*etmek*’ anlamını *isim+kıl-* yapısının karşıladığı tespit edilmiştir.

fehm ét- ‘anlamak’

Hadice *fehm etti*. ‘Hatice anladı.’ 187a/7

meyl ét- ‘meyletmek, yönelmek’

Muhammed tapa *meyl etti*. ‘Muhammed’e doğru yöneldi.’ 204b/20

yaşşı ét- ‘iyileştirmek’

hastaniyaşşı *éter-men*. ‘Hastayı iyileştiririm.’ 170b/6

yok ét- ‘yok etmek’

milleti *yok éter*. ‘Milleti yok eder.’ 184a/15

kıl-

‘ahd kıl- ‘söz vermek’

‘ahd *kılduk* İbn Yāminni selāmet keltürgey-miz tēp. ‘İbn Yāmin’i güvenli bir yere getireceğiz diye söz verdik.’ 98a/19

‘afv kıl- ‘affetmek’

‘afv kıldım. ‘Affettim.’ 213a/11

āġāz kıl- ‘söylemek’

def aldı *āġāz kıldı.* ‘Def aldı, söylemeye başladı.’ 200a/2

āzād kıl- ‘azat etmek’

sizlerni *āzād kıldım.* ‘Sizleri azat ettim.’ 98b/21

baġdaş kıl- ‘baġdaş kurmak’

bir kaba saġallıġ *baġdaş kılıp* oturur. ‘Gür sakallı bir adam baġdaş kurup oturur.’ 18b/17

da’vet kıl- ‘davet etmek’

İslāmğa *da’vet kıılır* erdi. ‘İslam’a davet ederdi.’ 29a/13

du’ā kıl- ‘dua etmek’

du’ā kıldı. ‘Dua etti.’ 114b/6

hüküm kıl- ‘karar vermek’

sen *hüküm kılgıl.* ‘Sen karar ver.’ 213a/15

ķabūl kıl- ‘kabul etmek’

pend bērdüm *ķabūl kılmadılar.* ‘Öġüt verdim, kabul etmediler.’ 23b/2

ķaşd kıl- ‘kastetmek’

Yahyāğa öwkelep kıızğa *ķaşd kıldılar.* ‘Yahya’ya sinirlenip kııza (vurmaya) kastettiler.’ 168a/17

ķurbān kıl- ‘kurban etmek’

Ādem yıl sayu *ķurbān kıılır ərđi.* ‘Ādem her yıl kurban ederdi.’ 14b/15

mekr kıl- ‘hile yapmak’

tişiler *mekr kııldamıñ* āyetokusañkitmes. ‘Kadınlar hile yapınca bin ayet okusan gitmez.’ 84b/17

ortak kıl- ‘ortak etmek’

kimersen *ortak kılmadılar*. ‘Kimseyi ortak etmediler.’ 88b/7

red kıl- ‘reddetmek’

yalavaç sözün *red kılmaz érdi*. ‘Peygamber sözünü reddetmezdi.’ 135a/11

rüsvā kıl- ‘rezil etmek’

konuklar arasında *rüsvā kılmay*. ‘Konuklar arasında rezil etmeyin.’ 60b/12

şabr kıl- ‘sabretmek’

şabr kılıñ kün batsun. ‘Sabredin, güneş batsın.’ 178a/15

secde kıl- ‘secde etmek’

cümle feriştiler *secde kıldılar*. ‘Bütün melekler secde ettiler.’ 9a/8

su ’āl kıl- ‘soru sormak’

tüş körüp *su ’āl kıldılar*. ‘Düş görüp soru sordular.’ 11a/2

şart kıl- ‘şart kılmak’

üç *şart kıldımız*. ‘Üç şart sunduk.’ 73b/4

şikāyet kıl- ‘şikâyet etmek’

Tenridin nê üçünşikāyet *kılur*-sen. ‘Tanrı’dan ne için şikayet edersin?’ 100b/8

şükr kıl- ‘şükretmek’

İdige *şükr kıldı*. ‘Tanrı’ya şükretti.’ 54a/7

tā’at kıl- ‘ibadet etmek’

ëwiniñ tamı üze minip *tā’at kılur* érdi. ‘Evinin damı üzerine çıkıp ibadet ederdi.’ 100b/18

ticāret kıl- ‘ticaret yapmak’

teveler birle *ticāret kılur* erdi. ‘Develerle ticaret yapardı.’ 186b/13

vaḳf kıl- ‘bağışlamak’

eger munda *vaḳf kılsaḳ* Yūsufnı fāhişegā ogradı tēmek bolur. ‘Eğer burada bağışlarsak Yusuf’u rahatsız etmeye niyetlendi (olarak) anlaşılır.’ 82a/8

yād kıl- ‘hatırlamak’

ḳamuḡını *yād kıldı*. ‘Hepsini hatırladı.’ 143a/10

yazuḳ kıl- ‘günah işlemek’

ey Yūsuf *yazuḳ* sen *kıldıḡ*. ‘Ey Yusuf günahı sen işledin.’ 84a/14

yok kıl- ‘yok etmek’

yok kıldılar İdi kudreti birle. ‘Tanrı’nın kudretiyle yok ettiler.’ 61b/1

zinā kıl- ‘zina etmek’

zinā ḳılmadım tēdi. ‘Zina etmedim, dedi.’ 202a/21

6.3.2.İsim + Fiil Kuruluşunda Olan Birleşik Fiiller

Fiillerin anlam kaymasına uğrayarak kalıplaşma ve deyimleşme özelliği gösterdiği birleşik fiil yapısıdır. Bu tarz birleşik fiiller şekil bakımından bir ad ögesiyle anlam kaymasına uğramış bir fiilden oluşmaktadır.. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

aç-

‘ayb aç- ‘aybını söylemek’

kimersenin *‘aybın açmaḡıl*. ‘Kimsenin aybını söyleme.’ 84b/5

fāl aç- ‘fal bakmak’

fāl açḡucı hatun bar erdi. ‘Fal bakan kadın vardı.’ 50a/12

rūze aç- ‘oruç açmak’

ḳonuḳsuz *rūze açmas* erdi. ‘Konuksuz oruç açmazdı.’ 59a/19

sırr aç- ‘sırrını açmak’

on êki yıl zindānda meniñ için yatdı ve *sırrımı açmadı*. ‘On iki yıl zindanda benim için yattı ve sırrımı açmadı.’ 90b/17

til aç- ‘konuşmaya başlamak’

til açıp bërdi tanuqlık. ‘Konuşmaya başlayıp şahitlik etti.’ 181b/2

açıl-

könül açıl- ‘ferahlamak’

yazığa çıkalıñ *köñlüñ açılsun*. ‘Bayıra çıkalım da gönlün ferahlasın.’ 20a/10

al-

can al- ‘can almak’

‘Azrā’ıl *cān alğalu* keldi erse ‘Azrail can almaya gelince’ 56a/13

ķerü al- ‘geri almak’

yalavaç du‘ānı *ķerü aldı*. ‘Peygamber duayı geri aldı.’ 106a/11

köñül al- ‘gönül kaptırmak’

köz birle köreyin tedi *köñül aldurdi*. ‘Göz ile göreyim dedi gönül kaptırdı.’ 77a/11

satķun al- ‘satın almak’

cümlesin *satķun aldı*. ‘Hepsini satın aldı.’ 109b/16

yürek al- ‘geri çekilmek’

ķorktılar *yürek aldurdılar*. ‘Korktular, geri çekildiler.’ 225a/7

amrul-

köñlüñ amrul- ‘kalben rahatlamak’

anı körseñ *köñlüñ amrulğay* mu? ‘Onu görseñ gönlün rahatlayacak mı?’ 72b/1

arın-

yazuķdan arın- ‘günahtan arınmak’

yazuķdan arınsun. ‘Günahtan arınsın.’ 74b/3

aşa-

aş aş- ‘yemek yemek’

konuk *aş aşamasa* ew eđesiniñ köñli meşğul bolur. ‘Misafir yemek yemese ev sahibinin gönlü huzursuz olur.’ 59b/14

at-

tañ at- ‘güneş için doğmak’

Şām şehriğe *tañ atmasdın* burun barıp yana keldim. ‘Şam şehrine güneş doğmadan önce varıp geri geldim.’ 217a/7

ay-

açuķ ay- ‘açıkça söylemek’

açuķ aydım işitmediler. ‘Açık söyledim duymadılar.’ 23b/2

az-

yoldın az- ‘yoldan çıkmak’

Şāmdın kélürde *yol azdıñ* men köni yolğa köndürmedim mü? ‘Şam’dan gelirken yoldan çıktın ben (seni) doğru yola döndürmedim mi?’ 190b/6

bağla-

köñül bağla- ‘bağlanmak’

dünyāge *könül bağlamasunlar*. ‘Dünyaya gönül bağlamasınlar.’ 236b/10

bêr-

at bêr- ‘isimlendirmek, at vermek’

Hārūt ve Mārūt *at bērdiler*. ‘Harut ve Marut (diye) ad verdiler.’ 22b/3

amān ber- ‘izin vermek’

amān bērmez-miz. ‘İzin vermeyiz.’ 229b/17

ant bêr- ‘söz vermek’

kişilerge *anıt berin*. ‘Kişilere söz verin.’ 127b/19

arқа бёр- ‘destek olmak’

arқа бёрip zindān hālkıǵa ‘ilm öğretür érdi. ‘Zindan halkına destek olup ilim öğretirdi.’ 87b/11

ilhām бёр- ‘ilham vermek’

aḥsaқ çibinge *ilhām бёрdi*. ‘Topal sineǵe ilham verdi.’ 44b/10

mühlet бёр- ‘süre vermek’

üç kün *mühlet бёрdik*. ‘Üç gün süre verdik.’ 125a/8

şadaқа бёр- ‘sadaka vermek’

miñ altun *şadaқа бёрdi*. ‘Bin altın sadaka verdi.’ 82b/14

şifā бёр- ‘iyileştirmek’

Mevlī ta‘ālā *şifā бёрdi*. ‘Mevla Taalaiyileştirdi.’ 61b/19

yēm бёр- ‘beslemek, yem vermek’

atımgā *yēm бёрsün*. ‘Atıma yer versin.’ 117b/19

yol бёр- ‘yol vermek’

maña *yol бёрgil*. ‘Bana yol ver.’ 41b/3

zahmet бёр- ‘zahmet vermek’

siñek *zahmet бёрmesün*. ‘Sinek zahmet vermesin.’ 157b/4

boz-

rūze boz- ‘oruç bozmak’

rūzesin bozmadım. ‘Orucunu bozmadım.’ 213a/8

çal-

nāy çal- ‘ney çalmak’

nāy çalalıñ. ‘Ney çalalım.’ 221a/15

çık-

at çık- ‘adı kötüye çıkmak’

yawuz *atım çıkmasun.* ‘Kötü adım yayılmasın.’ 85a/5

utru çık- ‘karşı çıkmak’

şeyhğa *utru çıkdı.* ‘Şeyhe karşı çıktı.’ 18b/2

eg-

boyun eg- ‘itaat etmek’

maña *boyun mu egmes-sen?* ‘Bana itaat etmez misin?’ 81a/5

eyle-

gümān eyle- ‘şüphe etmek’

mü’minler *gümān eylemiş.* ‘Müminler şüpheye düşmüş.’ 235a/17

iç-

ant iç- ‘yemin etmek’

anñ *içer* ërdiler. ‘Söz verirlerdi.’ 130b/19

kal-

esen kal- ‘sağ kalmak’

esen kalsam kēçe kēleyin. ‘Sağ kalırsam gece geleyim.’ 152b/16

tul kal- ‘dul kalmak’

Zeliḥā *tul kaldı.* ‘Zeliha dul kaldı.’ 108a/18

kavuştır-

kol kavuştur- ‘itaat etmek’

saña kelip *kol kavuşturup* tapuğ kılğandın eligler kesgen yëgrek ‘Sana gelip (emir almak için) itaat edenden ellerini kesen daha iyi(dir).’ 113a/10

keçir-

kün keçir- ‘zaman geçirmek’

üç yüz yıl mundağ *kün keçürdiler*. ‘Üç yüz yıl böyle zaman geçirdiler.’ 19b/10

kel-

utru kel- ‘karşı çıkmak’

öwke birle *utru keldi*. ‘Öfkeyle karşı çıktı.’ 151b/12

kes-

ümīd kēs- ‘ümit kesmek’

Ādemdin *ümīd kēsti*. ‘Adem’den ümit kesti.’ 17b/10

ķop-

öre kop- ‘ayağa kalkmak’

bu sözlerni işitip *öre ķoptı*. ‘Bu sözleri işitip ayağa kalktı.’ 104a/20

öwür-

yüz öwür- ‘yüzüne bakmamak, itimat etmemek’

oğlanlarındın *yüz öwürdi*. ‘Oğlanlarından yüz çevirdi.’ 100a/4

kör-

revā kör- ‘uygun görmek’

Muḥammed ümmetini fazīḥat kılmakñı *revā körmedüm*. ‘Muhammed ümmetini rezil etmeyi ygun görmedim.’ 15a/9

ört-

‘ayb ört- ‘kusuru örtmek’

‘aybın örttiler. ‘Kusurunu örttüler.’ 201a/7

sal-

uyku sal- ‘uykusunu getirmek’

her birinin başığa *uyku saldı*. ‘Her birinin başına uyku saldı.’ 219b/21

sun-

boyun sun- ‘itaat etmek’

maña nè üçün *boyun sunmaz-sen?* ‘Bana ne için itaat etmezsin?’ 80a/18

sür-

‘ömr sür- ‘yaşamak’

altmış bir yıl *‘ömr sürdi*. ‘Altmış bir yıl yaşadı.’ 151b/5

tart-

miḥnet tart- ‘eziyet çekmek’

miḥnet nelük *tarttı?* ‘Nasıl eziyet çekti?’ 78b/5

taruḫ-

köḥl taruḫ- ‘kalben sıkılmak’

Nūḥ *köḥli taruḫmışda* eşgekge aydı. ‘Nuh’un içi daralınca eşeğe söyledi.’ 24b/17

teg-

köz teg- ‘nazar değmek’

kamuğının *közi teger*. ‘Hepsinin nazarı değer.’ 94b/21

tik-

göz tik- ‘göz dikmek’

köz yolğa *tikip* olturdu. ‘Yola göz dikip oturdu.’ 187a/17

tikil-

boğzıña tikil- ‘boğazında durmak’

boğzıña tikilmişde ol ‘ahdni andı. ‘Boğazına durunca o sözü andı.’ 11b/7

turuk-

namāzğa turuk- ‘namaza durmak’

namāzğa turuḳtı. ‘Namaza durmuştu.’ 135b/13

tut-

eḍgü tut- ‘gönlü hoş tutmak’

ata ananı *eḍgü tutuḳ.* ‘Anne babayı iyi tut.’ 203b/15

hoş tut- ‘hoş tutmak’

Mūsī köñlüñni *hoş tutḡıl.* ‘Musa, gönlünü hoş tut.’ 114a/7

rūze tut- ‘oruç tutmak’

on kün *rūze tutḡıl.* ‘On gün oruç tut.’ 120b/2

yol tut- ‘yoladüşmek’

ḳamuḡı çıkıp *yol tuttılar.* ‘Hepsi çıkıp yola düştüler.’ 225b/5

turuk-

namāzğa turuk- ‘namaz kılmaya başlamak’

namāzğa turuḳtı. ‘Namaza kılmaya başlamıştı.’ 135b/13

tüş-

fitnege түş- ‘anlaşmazlığa düşmek’

fitnege tüşmesünler. ‘Anlaşmazlığa düşmesinler.’ 76a/14

yolğa түş- ‘yola düşmek’

berk *yolğa tüştiler.* ‘Zor yola düştüler.’ 225b/8

tüz-

sūret tüz- ‘yaratmak’

özge *şūret tüzdi.* ‘Yarattı.’ 5b/6

şaf tüz- ‘sıralamak’

şaf tüzdiler. ‘Sıraladılar.’ 226b/14

ur-

dem ur- ‘söz konusu etmek’

dem urmadı. ‘Bahsetmedi.’ 196b/6

busuğ ur- ‘pusu kurmak’

busuğ urğu bir yer bar erdi. ‘Pusu kuracak bir yer vardı.’ 223a/9

yet-

cānga yet- ‘usanmak’

kāfirler cefāsıdın *canga yettim.* ‘Kafirler cefasından usandım.’ 218b/20

6.3.3.Fiil + Fiil Kuruluşunda Olan Birleşik Fiiller

Bu yapıda kurulan birleşik fiillerin her iki kısmı da eylemden oluşmaktadır. Fakat yardımcı fiil konumundaki fiille asıl fiil bir zarf-fiil ile birbirlerine bağlanır. Tezlik, yeterlilik ve süreklilik olmak üzere üç başlıkta incelenen fiillerin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

6.3.3.1.Tezlik Fiilleri

bêr- / bir- yardımcı fiilinin asıl fiil ile birlikte kullanılmasından oluşan tezlik yapısı beklenmezlik, acelecilik ve kolaylık istemi gibi işlevlere sahiptir. Tezlik fiili eklendiği ana cümleye başkası için yapma ve başkasının yararına yapmayı isteme anlamları katar (Gençer 2011:77-88). KE’de oldukça yaygın olan tezlik fiilinin asıl fiile -A/-Uzarf-fiil ekleriyle bağlanmış olduğu görülmüştür.

Metinde karşılaşılan örneklerden bazıları şu şekildedir:

yüzini **aça bêrdi.** ‘Yüzünü açıverdi.’ 35b/10

yazukların **arutu bêrsün.** ‘Günahlarını arındırıversin.’ 53a/21

avutu¹⁴²bêrgen sözleri ‘avutuveren sözleri’ 184b/6

kamuğın könilik üze **aytu bêrdi.** ‘Hepsini doğruluk üzerine söyleyiverdi.’ 109a/1

¹⁴² Kelimenin fiil şekli Harezmi T. *awut-* şeklindedir (NF 107/4, ME 90/4).

bu işni **bêzeyü bêrdi**. ‘Bu işi süsleyiverdi.’ 99b/12

meni aña **ibergil** tedi. ‘Beni ona gönderiver dedi.’ 90a/2

aña kişi **ıdı bêriş**. ‘Ona birini gönderiverin.’ 50a/12

Mevlî ta‘âlâ uçmağdın şerbet **ıdı bêrdi**. ‘Mevla Teala cennetten şarap gönderiverdi.’ 113b/11

öz mālımızdın saña sercân **kıla bêreliş**. ‘Kendi malımızdan sana bağışlayıverelim.’ 179b/17

yel tergirmeni **kura bêrgil**. ‘Yel değirmenini kuruver.’ 239a/21

men sizlerge **körgüze bêreyin**. ‘Ben sizlere gösterivereyim.’ 190a/4

ol nûrga **kötrü bêrdi**. ‘O ışığa yükseltiverdi.’ 7a/16

maña yel tegirmeni **kura bêrgil**. ‘Bana yel değirmeni kuruver.’ 239a/21

bêlige **kurşayu bêrdi**. ‘Beline sarıverdi.’ 97b/17

esmâ ‘ilmini **öğretü bêrdi**. ‘İsim ilmini öğretiverdi.’ 8b/11

Māryābğa **sala bêrdi**. ‘Maryab’a salıverdi.’ 125a/18

ol atları maña **yanduru berin**. ‘O atları bana geri gönderiverin.’ 140b/5

6.3.3.2. Süreklilik Fiilleri

tur- fiiliyle *-ur* geniş zaman ekinden meydana gelen süreklilik yapısı zamanla sondaki geniş zaman anlamını kaybetmiştir. Eklendiği cümleye devam etme ve süreklilik anlamı verir. Eklendiği asıl fiilin *-A/-U, -p* zarf-fiilleri aldığı görülür. Metinde *kal-* ve *yörü-* fiillerinin de süreklilik ifade ettiği görülmüştür:

mihrābğa **bakıp turmak** gerek. ‘Mihraba bakıp durmak gerek.’ 167b/8

küvenü yörüp ‘arşğa aştı. ‘Övünerek arşa çıktı.’ 211a/16

bulutdın mundağ yinçü **yağa turur**. ‘Buluttan böyle inci yağadurur.’ 142b/4

6.3.3.3. Yeterlilik Fiilleri

Cümleye gücü yetme, yeterlilik, bir iş veya olguyu kılmaya muktedir anlamlarını veren tasviri fiil yapısıdır. Metin bağlamında oldukça çeşitli işlevleri barındıran bu yapı KE’de büyük ölçüde gücü yetme anlamı ile karşımıza çıkmıştır. Hacıeminoğlu Harezmi Türkçesinde 13. ve 15. yüzyıllarda olumlu yeterlilik anlamının *bil-* ile, olumsuz yeterliliğin ise genellikle *uma-* ile sağlandığını söylemektedir (1997:182). Metinde tespit edilen yeterlilik tasviri fiil örnekleri şu şekildedir:

al- fiili ile oluşturulan yeterlilik tasviri örnekleri şöyledir:

yükin **kötere almağay-miz**. ‘Yükünü götüremeyeceğiz.’ 213a/17

munıñ yoruğın bile **almas-miz**. ‘Bunun yorumunu bilemeyiz.’ 89b/10

inge keldiler **çıka almadılar**. ‘Mağaraya geldiler, çıkamadılar.’ 220a/14

ammā kaç ‘iyyetğa şabr **kıla almağay-biz**. ‘Ama kesinliğe sabredemeyeceğiz.’ 213a/19

bil- fiili yeterlilik tasvirinde en sık görülen yapı olup örneklerinden bazıları şunlardır:

kim satğun **alu bilğey?** ‘Kim satın alabilecek?’ 75a/12

ķopa bilmedi. ‘Ayağa kalkamadı.’ 6b/18

oķıyu bilmediler. ‘Okuyamadılar.’ 136b/6

bularnı kim **saklayu bilğey**. ‘Bunları kim saklayabilecek?’ 119b/6

mancınıķnı **tarta bilmedi**. ‘Mancınıģı çekemedi.’ 41b/4

yibere bilğey mü? ‘Gönderebilecek mi?’ 171b/16

uma- fiili ile yapılan olumsuz yeterlilik örnekleri görülmüştür:

elge **barumağaylar**. ‘Şehre varamayacaklar.’ 118a/20

şabr kılumas-sen. ‘Sabredemezsin.’ 130b/2

6.4. KARMAŞIK FİİLLER

Karmaşık yapılı fiillerde esas anlam birleşik fiil üzerindedir. Bünyelerinde bulundurdıkları zaman ve tarz özelliğiyle bu tür yapılar eylemin kılınış kategorisi içinde yer alırlar. Değişik zaman kalıpları içindeki sıfat-fiiller ile ol- yardımcı fiilinin birleşmesiyle oluşan bu yapı işlevlerine göre üçe ayrılır:

6.4.1. Öncelik Fiilleri (-mış bol-)

Birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş olan bir oluşu işaret eder (Korkmaz 2014: 701).

işitmiş bolğay-siz ‘işitmiş olacağız’ 187r/9

yay çıkmış bolğay ‘yay çıkmış olacak’ 186v/21

6.4.2. Alışkanlık Fiilleri (-ur bol-)

Fiil kök ve gövdelerine getirilen sıfat fiille yapılan eylemin geçmiş, şimdi ve gelecekte devam ettiğini ifade eder. Cümledeki zaman anlamını ifade etmesinin yanı sıra eylemin oluş tarzı yönünden de aydınlanmasına yardımcı olmaktadır (Korkmaz 2014: 702).

maña *eyerür bolsañ* ‘beni takip edecek olsan’ 130r/5

munı kim *bulur bolsa-miz* ‘bunu ki bulacak olsan’ 244v/10

6.4.3. Niyet Fiilleri (-UçI bol-)

Bu oluş ve kılış gelecek ile ilgili bir teşebbüsü ve niyeti ifade etmede kullanılır. Metinde tespit edilen bir örnek şu şekildedir:

alğuçı boldular. ‘Alacak oldular.’ 75a/7

6.5. FİİL ÇEKİMİ

Fiiller dilde var olan oluş, kılış ve durumu ifade etmede kullanılır. Cümle içinde kullanılabilmesi için çekimlenmeleri gerekir. Çekim fiilin şekle, zamana ve kişiye bağlanması durumudur. Metinde tespit edilen fiiller bildirme ve tasarlama olmak üzere iki başlıkta verilmiştir (Ergin 2013: 434).

6.5.1. Haber Kipleri

Haber kipleri hem fiilin bildirdiği hareketi hem de yapılış şeklini ifade eder. Türkçede üç tane gerçek zaman vardır. Bunlar kişinin içinde bulunduğu an (şimdiki zaman), içinde bulunduğu andan öncesi (geçmiş zaman) ve sonrasındır (gelecek zaman).

6.5.1.1. Geniş Zaman:-r, -Ar, -Ur, -(y)Ur

Türkçede geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı kapsayan kiptir. Bunun yanı sıra eylemin sürekli yapıldığını ifade etmek için de kullanılır. Geniş zaman ekinin müstakil bir şekil alıncaya kadar şimdiki zamanı işaret ettiği görülmektedir. Oluş ve kılışları bildiren geniş zaman yapısı esnekliğe sahiptir (Korkmaz 2014; 569). Geniş zaman kipi geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman kipleri gibi kesinlik bildirmez. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde ek hem geniş hem de şimdiki zamanı belirtmede kullanılır. Ekin doğrudan -r şekli ile gelmesi mümkünken araya yardımcı ses alması arkaik bir özelliktir.

Teklik 1. kişi : -Ur-men

ol belānı aña *bêrür-men.* ‘O belayı ona veririm.’ 10b/19

men *bilür-men* kim Yūsufnı bōri yemedi. ‘Ben bilirim ki Yusuf’u kurt yemedi.’ 101a/7

imdi men seni *öltürür-men* tēdi. ‘Şimdi ben seni öldürürüm dedi.’ 15a/20

seni oğlanların birle **öltürür-men**. ‘Seni oğlanlarınla birlikte öldürürüm.’ 63b/4
 andın halk **yaratır-men**. ‘Başka halk yaratırım.’ 4b/20

Teklik 2. kişi : -r, -Ur/-(y)Ur-sen

mülkini anlarğa mu **bêrür-sên?** ‘Mülkünü onlara mı veriyorsun?’ 5a/8
 sen **bilür-sên**. ‘Sen bilirsin.’ 60b/9
 niçe yıl boldı bu işni **kıılır-sên?** ‘Ne kadar yıl oldu, bu işi yaparsın?’ 18b/14
 feriştelerga **ohşayur-sên**. ‘Meleklerle benziyorsun.’ 222b/2
 yana bir canlı **öltürür-sên**. ‘Yine bir canlı öldürürsün.’ 128a/2
 ölügni neteg **türgüzür-sên?** ‘Ölüyü nasıl diriltirsin?’ 54b/15

Teklik 3. kişi : -r, -Ar, -Ur

Ya‘kûb tağ tepesinden **bakar**. ‘Yakup dağ tepesinden bakar.’ 69a/4
 tîz tonının bağın **çêşer**. ‘Hemen şalvarının bağını çözer.’ 80b/21
 emikindin süt **emer**. ‘Memesinden süt emer.’ 170b/20
 bir kimerse kökdin **iner**. ‘Bir kişi gökten iner.’ 89b/12
 êwde oturup **iş işler**. ‘Evde oturup iş işler.’ 18a/4
 yarım altın üçün **kêsilür**. ‘Yarım altın için kesiliyor.’ 96b/20
 ‘âkı̄l dünyâda ev **kıılır mu?** ‘Akıllı kişi dünyadan ev edinir mi?’ 172a/14
körer bir kabasaşallı. ‘Gür sakallı birini görür.’ 18b/16
 yer **yarılır**. ‘Yer yarılr.’ 69a/5
 Mevlî **yarlıkar**. ‘Mevli buyurur.’ 168b/10
 kimni bulsa **yêyür**. ‘Kimi bulsa yiyor.’ 36b/20
 milleti **yok êter**. ‘Milleti yok eder.’ 184a/15

Çokluk 1. Kişi : -Ar, -Ur-miz

nelük **açar-biz?** ‘Nasıl aç bırakırız?’ 69a/20
 biz hem müsülmân bolğalı **barur-miz**. ‘Biz de müslüman olmak için varırız.’ 205a/3
 biz Mûsî üze gâlib **kêlür-miz**. ‘Biz Musa üzerine galip geliriz.’ 112b/7
 aña îmân **kêltürür-miz**. ‘Ona iman getiririz.’ 206a/3
 saña nê iş **kıılır-miz** körgey-sên. ‘Sana ne iş yaparız göreceksin.’ 60b/21

on karındaş **öler-miz**. ‘On kardeş ölürüz.’ 103a/18

Çokluk 2. Kişi : -r, -Ar, -Ur/-(y)Ur siz

yağın nêdin yağmaz **bilürmü-siz**. ‘Yağmur neden yağmaz, bilir misiniz?’ 160b/4

bahâne **kılur-siz**. ‘Bahane edersiniz.’ 99a/5

siz me **körer-siz**. ‘Siz de görürsünüz.’ 75a/13

Muhammedni yenğey mü **sanur-siz?** ‘Muhammed’i yenecek mi sanırsınız?’ 229a/20

ķayusın **tileyür-siz**. ‘Hangisini istersiniz?’ 232a/10

Çokluk 3. Kişi : -ArlAr, -UrlAr

erneklerin **kêserler**. ‘Parmaklarını keserler.’ 86a/10

rivāyet **kılurlar**. ‘Rivayet ederler.’ 31b/19

yā Muhammed saña **sorarlar**. ‘Ya Muhammed sana sorarlar.’ 173a/21

taş birle itni **urarlar**. ‘Taş ile köpeği vururlar.’ 133b/4

KE’de olumsuz geniş zaman eki çoklukla -mAs olarak görülür. Nadiren ekin -mAz biçimi de görülmüştür.

ķapug **açmaz-miz**. ‘Kapıyı açmayız.’ 228b/19

meniñ hūkmüm **ađnamas**. ‘Benim hükmüm değişmez.’ 213b/8

uşmañ mülkindin **ağrılmaz**. ‘Cennet mülkünden ayrılmaz.’ 11b/2

neteg **bilmez-sên?** ‘Nasıl bilmezsin?’ 111b/3

siz munı **bilmez-siz**. ‘Siz bunu bilmezsiniz.’ 5a/15

sen meniñ teñrilerimge **bütmes** mü-sen? ‘Sen benim tanrılarıma inanmaz mısın?’ 39a/17

anın söziñe **inanmas**. ‘Onun sözüne inanmaz.’ 139b/19

nê üçün boyun **sunmaz-sên**. ‘Ne için boyun sunmazsın?’ 80a/18

aña **şükrķılmaslar**. ‘Ona şükretmezler.’ 88b/9

Bu seferni ķoñlüm **unamas**. ‘Bu seferi gönlüm onaylamaz.’ 245b/7

neteg **yığlamas-men?** ‘Nasıl ağlamam?’ 79a/13

Teklik 1. kişi ekinde -mAzIn ve -mAn varyantları görülmüştür:

ol yerni men **bilmezin**. ‘O yeri ben bilmem.’ 13a/19

suwsız tura **bilmen**. ‘Susuz duramam.’ 151a/18

başka iş **ķılman**. ‘Başka iş yapmam.’ 148a/5

bağrı başlığ kıya **bilmen**. ‘Bağrı yaralı koymam.’ 91b/17

6.5.1.2. Şimdiki Zaman:-r, -Ur-, -(y)Ur, -A/-U turur

KE’de şimdiki zaman anlamı geniş zaman ekiyle sağlanmıştır. Fakat az da olsa -A/-U turur + kişi zamirleri şeklinde de görülmüştür. KE’de şimdiki zaman kullanım oldukça azdır. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

Şimdi zaman yapısının metinde oldukça az kullanıldığı tespit edilmiştir.

Teklik 1. kişi : -(U)r-men, -A turur-men

bir kapıdan **çıkā turur-men** tedi. ‘Bir kapıdan çıkıyorum dedi.’ 28a/1

teñri yarlığı birle kurbān **ķılur-men**. ‘Tanrı emriyle kurban ediyorum.’ 50b/18

imdi Hāk ta’ālāğa şükr **ķılur-men** tedi. ‘Şimdi Hak Taala’ya şükrediyorum dedi.’ 36b/17

Teklik 2. kişi : -(U)r sen

sen mundağ **tēyūr-sen** ‘sen böyle diyorsun’ 16b/4

imdi ķul-men mü **tēyūr-sēn** ‘şimdi kulum mu diyorsun?’ 42b/18

Teklik 3. kişi : -A/-U turur

ķanları **aķa turur**. ‘Kanları akıyor.’ 225a/12

dostuna **ēlte turur**. ‘Dostuna götürüyor.’ 50b/16-17

ōltüreyintēyū **turur**. ‘Öldüreyim diyor.’ 133b/19

yiñçü **yağa turur**. ‘İnci yağıyor.’ 142b/4

Çokluk 1. Kişi :-A/-U turur biz

Ken’āndın **ķēlūr-miz**. ‘Kenan’dan geliyoruz.’ 93b/15

Ey Muhammed biz ĥazene **ķola turur-biz**. ‘Ey Muhammed biz vergi istiyoruz.’ 227b/9

Çokluk 2. Kişi : -A/-U turur-siz

‘ahdni **buza turur-siz**. ‘Yemini bozuyorsunuz.’ 226a/18

Çokluk 3. Kişi :-U tururlar

uruşur-miz *tèyü tururlar*. ‘Savaşırız diyorlar.’ 98b/8

6.5.1.3.Görülen Geçmiş Zaman: -DI, -DU

Görülen geçmiş zaman yapısı söz konusu oluşun bahsedilen zamandan önce meydana geldiğini belirtmede kullanılır. Ekin işlevinde hareketin kesin bir ifade ile dile getirilmesi mevcuttur. Bu yapı olay ya da işin söyleyenin gözleri önünde yapılmasını veya birinci dereceden tanıklığını gerektirmektedir.Ekin KE’de ses uyumuna girmeyerek düzlük-yuvarlaklık uyumunu sıkça bozduğu görülür.

Teklik 1. kişi : -DI_m, -DU_m

men sana *ıddım*. ‘Ben sana gönderdim.’ 95b/12

ol yerde alarnı *kördüm*. ‘O yerde onları gördüm.’ 22a/13

korğdum, karındaşlarım meni öltürgeyley tēp. ‘Kardeşlerim beni öldürecekler diye korktum.’ 75b/11

men yawlağ *susadım*. ‘Ben çok susadım.’ 115a/3

Halāyık *yarattım* mendin asığ alsunlar tēp ‘halk yarattım benden faydalansınlar diye’ 3a/7

Teklik 2. kişi : -DI_ñ, -DU_ñ

bu biligni kandin *öğrendiñ*? ‘Bu bilgiyi nereden öğrendin?’ 139a/13

nelük halknı *konuqladıñ*? ‘Niçin halkı misafir ettin?’ 138b/15

ğudretin *kördüñ*. ‘Kudretini gördün.’ 64b/20

munça yıldın berü teñri-men *tēdiñ*. ‘Bunca yıldan beri Tanrı’yım dedin.’ 42b/18

Teklik 3. kişi : -dI

Zeliñānıñ perdesi *açmadı*. ‘Zeliha’nın perdesini açmadı.’ 84b/2

bu sözge kaçğuluğ *boldı*. ‘Bu söze kaygılandı.’ 14a/21

yalwaru Yūsufğa *keldi*. ‘Yalvararak Yusuf’a geldi.’ 77b/18

mèn seni öltürür-men *tēdi*. ‘Ben seni öldürürüm dedi.’ 15b/21

bir yıl sewünç yağmurı *yağdı*. ‘Bir yıl sevinç yağmuru yağdı.’ 5b/7

ëşikige **yapuşturdı**. ‘Kapısına yapıştırdı.’ 92a/4

Çokluk 1. Kişi : -dİlk, -DUK, -dİmİz

üç ‘aybını **aydımız**. ‘Üç aybını söyledik.’ 73b/3

kitāb **başladuķ**. ‘Kitaba başladık.’ 2b/21

yüz **evürdük**. ‘Yüz çevirdik.’ 2b/20

imdi **keldük**. ‘Şimdi geldik.’ 216b/17

törtünçi kat kökge **tëgdimiz**. ‘Dördüncü kat göğe ulaştık.’ 208b/18

Çokluk 2. Kişi : -Dİñİz

ëligleriñizni **këstiñiz**. ‘Ellerinizi kestiniz.’ 86b/5

butğa **tapundıñız**. ‘Putaya tapındınız.’ 125a/2

meni **unutdıñız**. ‘Beni unuttunuz.’ 125a/3

uçamķa **urdıñız**. ‘Sırtıma vurdunuz.’ 235b/16

meniñ aşım ni ‘metimni **yëdiñiz**. ‘Benim yemeğimi nimetimi yediniz.’ 85a/21

Çokluk 3. Kişi : -DİlAr

ëkitëveboğuzladılar. ‘İki deve boğazladılar.’ 192a/21

sofra üze tabaķlar **kördiler**. ‘Sofra üzerinde tabaklar gördüler.’ 174a/3

söz **talaştılar**. ‘Söz dalaşı yaptılar.’ 32a/18

neteg kılalın **tëdiler**. ‘Nasıl yapalım dediler?’ 216b/11

yigde yıgaçını suwdın ırak **tikdiler**. ‘İğde ağacını sudan uzak yere diktiler.’ 12a/11

tört kimerse **tuttular**. ‘Dört kişi tuttular.’ 37b/21

6.5.1.4.Öğrenilen-duyulan Geçmiş Zaman:-mİş, -(I)p turur

Dile getirenin birebir tanık olmadığı olayları anlatmada kullanılan haber kipi hareketin konuşmadan önce yapıldığını işaret etmektedir. Öğrenilen veya duyulan geçmiş zaman eki daima düz şekillidir. Bu sebeple sık sık uyumu bozduğu görülür.-(I)p + turur +kişi zamiri yapısının öğrenilen geçmiş zaman işlevinde kullanımı oldukça yaygındır. KE’de tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

Teklik 1. kişi : -(I)p turur men

fülân yerde Tevrît **kizlep turur-men**. ‘Falan yerde Tevrat gizlemişim.’ 166a/8

halk için **yığıp turur-men**. ‘Halk için toplamışım.’ 138b/10

Oğlanımnı **yitürüp turur-men**. ‘Oğlumu yitirmişim.’ 72b/8

Teklik 2. kişi : -mİş sen, -(I)p turur sen

sen anı **ağırlamamış-sên**. ‘Sen onu ağırlamamışsın.’ 49a/17

sen bitigde **aymış-sen**. ‘Sen yazıda söylemişsin.’ 99b/3

tirig êrkenin **bilmiş-sên**. ‘Diri olduğunu bilmişsin.’ 101a/9

cādūlarnı **keltürmiş-sên**. ‘Cadıları getirmişsin.’ 60b/20

bularnı sen **öltürüp turur-sen**. ‘Bunları sen öldürmüşsün.’ 36a/11

Teklik 3. kişi : -mİş

közün görmes **bolmuş**. ‘Gözün görmez olmuş.’ 79b/1

üküş ders **kılmış**. ‘Çok ders yapmış.’ 20a/1

İbrāhîmdin **kılmış**. ‘İbrahim'den gitmiş.’ 48a/1

melik tüş **körmüş**. ‘Melik düş görmüş.’ 90a/10

Çokluk 1. Kişi : -(I)p + turur +biz/miz

biz anı bu taş içinde **anuklap turur-biz**. ‘Biz onu bu taş içinde hazırlamışız.’ 34b/19

biz munda **olturup turur-miz**. ‘Biz burada oturmuşuz.’ 118a/15

Çokluk 2. Kişi : -mİş siz

barça qarılar **kelmiş-siz**. ‘Bütün yaşlılar gelmişsiniz.’ 216b/16

Aḥsenü’l-ḥālîḳîn-ni **koymış-siz**. ‘Yaratılmışların en güzelini bırakmışsınız.’ 159b/1

oğrı-dur **temiş-siz**. ‘Hırsızdır demişsiniz.’ 104a/16

Çokluk 3. Kişi : -mİşlAr, -(I)p + tururlar

altün ‘amūdlar **alıp tururlar**. ‘Altın direkler almışlar.’ 101b/8

aymışlar. ‘Söylemişler.’ 25a/19

ğāyet **qorkup tururlar**. ‘Çok korkmuşlar.’ 221b/11

adın tınlığ yok **temişler**. ‘Başka canlı yok demişler.’ 13b/12

havāda **yığıp tururlar**. ‘Havada toplanmışlar.’ 183a/19

kuruğ üzüm **yüklep tururlar**. ‘Kuru üzüm yüklemişler.’ 221a/9

6.5.1.5. Gelecek Zaman: -GAy, -KAy, -GU turur

Eylemin gelecek bir zamanda gerçekleşeceğini haber veren zaman dilimlerini ifade etmede kullanılır. Ekin zaman kaymasına elverişli olduğunu ve bazen geniş zamanı belirtmeye hizmet ettiği görülür. Gelecek zaman ekinin şekli tarihî dönemlerde sıkça değişiklik göstermiştir. Eski Türkçede kullanımı oldukça kısıtlı -sIK eki yanında yaygın şekli -DAÇI ve -çI olarak görülen gelecek zaman eki Uygur Türkçesinde -GAy, Karahanlı Türkçesinde -GAy ve -GU olarak görülür. Orta Türkçesinin gelecek zaman eki ilk dönemi olan Karahanlı Türkçesinde çoğunlukla -GAy iken Harezmi Türkçesinde ise -GAy ekinin yanına -GU turur eklenir. Çağatay Türkçesinde -GU + iyelik eki + -dUr olan gelecek zaman eki Kıpçak Türkçesinde -GAy olarak görülür (Gültekin 2006: 33-54). Elbette oldukça çeşitli şekilleri olan gelecek zaman ekinin herhangi bir yapısının bir anda ortaya çıkması ve bir anda kullanımdan düşmesi söz konusu değildir. Bu değişikliklerinin eserlerde art zamanlı kullanımları doğal bir olaydır. KE’de en yaygın kullanılan gelecek zaman -GAy eki olarak görülür. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

Teklik 1. kişi : -GAy-men/-KAy-men, -GUm turur

kamuğ tınlıqların cānın saña **aldurğay-men**. ‘Bütün canlıların canını sana aldıracağım.’ 5b/21

du‘ā oqın **atqay-men**. ‘Dua okunu atacağım.’ 99b/4

özüm **bilgey-men**. ‘Kendim bileceğim.’ 242a/11

otuz künde **kêlgey-men**. ‘Otuz günde geleceğim.’ 120a/18

zindānga **kemişgey-men**. ‘Zindana atacağım.’ 86b/15

tört ülüş **qılğum turur**. ‘Dört parça yapacağım.’ 10b/2

men bu butlarğa bir keyd **qılğum turur**. ‘Ben bu putlara bir hile yapacağım.’ 39b/3

qorığay-men tedi. ‘Koruyacağım dedi.’ 70b/6

seni **öldürgüm turur**. ‘Seni öldüreceğim.’ 230b/20

Teklik 2. kişi : -GAy-sen/-KAy-sen

sen biziñ birle mi **bolğay** mu-sen? ‘Sen bizimle olacak mısın?’ 10b/20

sen bizge **inanmağay-sen**. ‘Sen bize inanmayacaksın.’ 71b/16

mendin soñ mundağ **qılğay-sen**. ‘Benden sonra böyle yapacaksın.’ 23b/10

ana anda **tapqay-sen**. ‘Onu orada bulacağım.’ 129a/17

Teklik 3. Kişi : -GAy/-KAy, -GU turur

yüklerimiz zāyi **bolğay**. ‘Yüklerimiz zayı olacak.’ 189a/9

kökdin **ingey**. ‘Gökten inecek.’ 176a/17

aña **kêlgey**. ‘Ona gelecek.’ 194a/16

havāda **kerilgü turur**. ‘Havada verilecek.’ 113b/11

ol saña **kêltürgey**. ‘O sana getirecek.’ 139b/14

tağları **qopurgay**. ‘Dağları yerinden sökecek.’ 176a/21

Çokluk 1. Kişi : -GAy-miz/-KAy-miz

buluşqay-miz. ‘Buluşacağız.’ 134b/3

barçağa şabr **kılğay-miz**. ‘Hepsine sabredeceğiz.’ 213a/19

anı andağ **kutqargay-miz**. ‘Onu böyle kurtaracağız.’ 82b/3

tañ birle kèlip **tölgey-miz**. ‘Şafakla gelip kazacağız.’ 176a/10

tapmasaq **yanğay-miz**. ‘Kabul etmezsek döneceğiz.’ 97a/16

Çokluk 2. Kişi : -GAy-siz/-KAy-siz

ne cevāb **ayğay-siz?** ‘Ne cevap vereceksiniz?’ 70a/9

ne delīl birle sizler sizler awğa **barğay-siz?** ‘Hangi delille ava varacaksınız?’ 68b/19

kamuğdın artuq **bolğay-siz**. ‘Hepsinden kıymetli olacaksınız.’ 63a/7

sizler **körmegey-siz**. ‘Sizler görmeyeceksiniz.’ 68b/17

Çokluk 3. Kişi : -GAylAr, -KAylAr

fülān kün yetip **kêlgeyler**. ‘Falan gün ulaşılacaklar.’ 217b/15

uçmağğa **kirgeyler**. ‘Cennete girecekler.’ 225a/13

bular yer yüziñe neteg **sıggaylar**. ‘Bunlar yer yüzüne nasıl sığacaklar.’ 10b/1

yēr yüzinde **yayılğaylar**. ‘Yer yüzünde yayılacaklar.’ 176a/15

yoluğğannı **yègeyler**. ‘Kısmetlerini yiyecekler.’ 176a/16

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden Satırlı Kur’an Tercümesi’nde görülen 2.çokluk emir eki -siz’in KE’de bulunması dikkat çekicidir.

anı yer yüzündin **kitergey-siz**. ‘Onu yer yüzünden göndereceksiniz.’ 203b/20

6.5.2. Tasarlama Kipleri

6.5.2.1. Emir Kipi

Emir kipi tasarlanan hareketi yapmaya zorlayan ifadeler barındıran kip çeşididir. Hareketin oluşma zamanı hakkında herhangi bir bilgi barındırmaz. Fakat bir şeyin emrediliyor olması onun hâlâ gerçekleşmediğine işaret etmekte olduğundan kavramsal olarak gelecek zamanı işaret ettiğini söyleyebiliriz. Emir kipinin diğer fiil çekimlerinden farklı olan yönü şahısların ayrı ayrı eklere sahip olmasıdır. Her şahsın ayrı bir eki olması bu yapının aynı zamanda bir şahıs ifade etmesi anlamına da gelir (Ergin 2013:476). Şart kipi ile anlamsal olarak yakınlığı, kişi eklerinin emir oluşturma ile bağlantısı ve herhangi bir zamana işaret edip etmemesi açısından araştırmacılarca birçok farklı yorum ve kritere sebep olmuştur. Metinde saptanan emir kipi örnekleri şu şekildedir:

Teklik 1. kişi : -AyIn, -GAyIn, -yIn, -AyIm

1.teklik şahıs emir eki -AyIn olarak görülür. Türkçede teklik birinci şahsın kendisine emredemediği gibi bir yanlış vardır. Bu yanlış kanı Türçenin batı kaynaklı dillerle bir tutulmasından kaynaklanır (Çiçek 2014: 344). Diğer dillerde teklik birinci şahısların eki olmayabilir fakat Türkçede bu durum eskiden beri mevcuttur.

men hem *barayın*. ‘Ben de varayım.’ 133a/3

men mundın *çıkayın*. ‘Ben buradan çıkayım.’ 231a/18

kelgil saña *körgüzeyin*. ‘Gel sana göstereyim.’ 33a/21

seni olarga *musallaḫ kılayın*. ‘Seni onlara musallat edeyim.’ 62a/15

men Hâbîlni *öltüreyin*. ‘Ben Habil’i öldüreyim.’ 15b/17

bêrgen ni’ met üze *şükr kılayın*. ‘Verilen nimetler üzerine şükredeyim.’ 139a/5

men seni köni yolğa *yolçılayın* tedi. ‘Ben seni doğru yola göndereyim dedi.’ 39a/14

Teklik 2. kişi : -GI

Metinde teklik emir eki daima düz şekliyle bulunup uyum dışı kalmıştır. Ekin kalınlık-incelik uyumuna girmediği örnekler de bulunmaktadır:

kimersenin ‘aybın *açmağıl*. ‘Kimsenin aybını açma.’ 84b/5

cevāb **aygıl**. ‘Cevap ver.’ 173a/17
 imdi Tenrığa **aygıl**. ‘Şimdi Tanrıya söyle.’ 159b/4
 bir awuç toprak **këtürgil**. ‘Bir avuç toprak getir.’ 5b/14
 du‘ā **kılğıl**. ‘Dua et.’ 8b/1
 yer yüzünde tirig **koğmağıl**. ‘Yer yüzünde canlı koyma.’ 23b/12
 öz eriñni **söwgil**. ‘Kendi kocanı sev.’ 80a/6
 uçmağ tapa **uçğıl**. ‘Cennete doğru uç.’ 238b/2
 kamuğ ni‘metlerdin **yègil**. ‘Bütün nimetlerden ye.’ 9b/21

Türkiye Türkçesinde yaygın olan emir kipinin eksiz olarak kullanımının örnekleri KE’de de tespit edilmiştir:

suwğa yarlıg boldı aқа **başla** tēp ‘Suya akmaya başla diye emir geldi.’ 116a/14
 Rūmқа çerig **bēr**. ‘Rum’a asker ver.’ 231a/6
 işin **bitür**. ‘İşini bitir.’ 181b/14
 müsülmān **bol**. ‘Müslüman ol.’ 24b/6
kel tēdim kelmediñ. ‘Gel dedim gelmedin.’ 20a/11
kop ēldin çıkğıl tēdi. ‘Kalk şehirden çık dedi.’ 34a/4

Teklik 3. kişi : -sUn

Teklik üçüncü şahıs emir eki -sUn şeklindedir. Uzun süre sadece yuvarlak şekliyle kullanılan ekin metindeki örnekleri de yuvarlak ünlü ile yer almıştır.

tenizler tüpindin yinçüler **alsun**. ‘Denizlerin dibinden inciler alsın.’ 142a/20
 siñek zahmet **bērmesün**. ‘Sinek zahmet vermesin.’ 157b/4
 közümni maña **bērsün**. ‘Gözümü bana versin.’ 123b/9
 müsülmānlıq üze barganımız **bilsün**. ‘Müslümanlık üzerine olduğumuzu bilsin.’ 34a/18
 Hācerğa küç **qılmasun**. ‘Hacer’e zor kullanmasın.’ 48a/9
 bu belānı bizdin **kittersün**. ‘Bu belayı bizden gidersin.’ 74a/14
 destūr **qolsun**. ‘İzin istesin.’ 232b/18

Çokluk 1. Kişi : -Allıñ, -Allmıñ

şadaka **bēreliñ**. ‘Sadaka verelim.’ 203a/5

ağıza tikke **bereleli**. ‘Ağıza bir parça verelim.’ 85b/16
 ümmetiñni biz **bileleli**. ‘Ümmetini biz bilelim.’ 215b/11
 meliklikge yararın **bileleli**. ‘Hükümdarlığa yararını bilelim.’ 132b/4
 öz sözün sözlemez **kitelimi**. ‘Kendi sözünü söylemez, gidelim.’ 11a/8
 biz yime bözçilik **öğreneli**. ‘Biz yine bezcilik öğrenelim.’ 18a/5

Çokluk 2. Kişi : -(I/U)ñ, -ñIz

Âdem oğlanların **ayb kılmañ**. ‘İnsanoğullarını ayıplamayın.’ 21a/13
 etekleriñiz bek **bağlañ**. ‘Eteklerinizi sıkı bağlayın.’ 232a/5
 köni tēp **biliñ**. ‘Doğru diye bilin.’ 119b/19
 tevbe **kılıñ**. ‘Tövbe edin.’ 29b/7
 teweni qurbān **kılıñ**. ‘Deveyi kurban edin.’ 50a/14
 anıñ bağrın **köyürmeñ**. ‘Onun bağrını yakmayın.’ 69b/21
 kāfirler birle **sançıñ**. ‘Kafirler ile savaşın.’ 221a/18
 arqış halkıdın **soruñ** inanmasañız. ‘İnanmazsanız kervan haklından sorun.’ 99a/6
 siz munda **turuñ**. ‘Siz burada durun.’ 120b/3
 bu yıgaçğa **yawumañ**. ‘Bu ağaca yaklaşmayın.’ 8a/17

Emir kipinin bir örnekte çokluk ikinci şahsın +iz ekiyle genişletilmiş şekli görülmüştür:

yemezde aşnu bi’smi’llāhi’r-raḥmāni’r-rāḥim **tēñiz**. ‘Yemeden önce bismillahi’r-rahmani-rahim deyiniz.’ 59b/12

Çokluk 3. Kişi : -sUnlAr

Çokluk üçüncü şahıs eki Eski Türkçeden beri teklik üçüncü şahsın çokluk eki almış hâliyle kullanılmaktadır. Metinde bulunan örnekler şu şekildedir:

olar sizge **kēlmesünler**. ‘Onlar size gelmesinler.’ 175b/7
 Resūlu’llah **tēsünler**. ‘Resulu’llah desinler’ 23a/21
 olar birle **talaşsunlar**. ‘Onlar ile dalaşsınlar.’ 112a/1

6.5.2.2.Şart Kipi: -sA

Hareketi şart şeklinde tasarlayan kip yapısıdır. Fiil şarta bağlandığı için kipin yargı oluşturup oluşturmadığı tartışmalıdır. Şart eki Eski Türkçe döneminde -sAr şeklinde iken/r/ sesinin düşmesinden dolayı -sA şeklini almıştır. Şart kipinin dilek anlamıyla da kullanıldığı görülür. Fakat bu istek ifadesinin de bir şarta bağlı olması esas fonksiyonunun şart olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Teklik 1. kişi : -sAm

uçmağ içinde senin birle **bolsam**. ‘Cennet içinde seninle olsam.’ 115b/1
 söz söylemekge muhtâc **bolsam** ‘Söz söylemeye muhtaç olsam’ 227b/6
 gündüz **êltsem** ‘gündüz götürsem’ 218b/2
 men **kêçsem** ‘ben geçsem’ 239b/12
 men saña **kelsem** ‘ben sana gelsem’ 209a/20
sorsam aytur êrdi. ‘Sorsam söylerdi.’ 110a/16

Teklik 2. kişi : -sAn

añabarmasañ añı **körmeseñ** ‘ona gitmesen onu görmesen’ 204b/4
 bizni me alıp **barsañ** ‘bizi de alıp varsan’ 120a/12
 sen meni alur **bolsañ** barur-men. ‘Sen beni alacak olsan varırım.’ 150b/2
 helāk **kılmas êrseñ** ‘helak etmezsen’ 160b/1
kınasañ kınğa lâyıķ-men. ‘İşkence edersen işkenceye layıkım.’ 140a/7
 toprağğa bir owuç **salsañ** ‘toprağa bir avuç versen’ 9b/1
 munı bileyin **têseñ** ‘bunu bileyim desen’ 133b/19

Teklik 3. kişi : -sA

ķayu yıgaçğa **barsa** yapurgāk bërmedi. ‘Hangi ağaca varsa yaprak vermedi.’ 12a/14
 işni **öğrense** ‘iş öğrense’ 113a/3
 Cālūt birle **sañçıssa** ‘Calut ile savaşa’ 133a/15
 ‘Ömerni **sêvse** ‘Ömer’i sevse’ 200a/4
 eger êki yılan **tüşse** kenlik bolur. ‘Eğer iki yılan düşerse ferahlık olur.’ 175b/1

Çokluk 1. Kişi : -sA-miz, -sAK

Mevlî kelâmın **işitse-miz**. ‘Mevla sözünü işitse’ 120a/12

yime mahrūm **ķalsa-miz** ‘yine mahrum kalsak’ 242b/18

biz bu kün **ķutulsak** ‘biz bugün kurtulsak’ 156a/11

Yūsufnı **öltürse-miz** ‘Yusuf’u öldürsek’ 68a/3

Çokluk 2. Kişi : -sAñIz

İbn Yāminni alıp **barsañız** ‘İbn’i Yamin’i alıp varsanız.’ 94b/8

meniñ arıg atım **işitseñiz** ‘benim temiz adımlı işitseniz’ 211a/20

öldürseñiz bolur, **ķeķürseñiz** me bolur. ‘Öldürseniz olur geçirseniz de olur.’ 232a/11

bu işlerde birin **ķılsañız** ‘bu işlerden birini yapsanız’ 35a/7

Çokluk 3. Kişi : -sAlAr

eger cādūluk kılğanlık **bolsalar** ‘eğer cadılık yapacak olsalar’ 203a/7

mübtelā **bolsalar** ‘alışsalar’ 29b/14

mā’idegā **oltursalar** ‘sofraya otursalar’ 202a/10

ķaçan yalavaçları **öltürseler** ‘Hangi peygamberi öldürseler’ 168b/12

Ekin -**Inca** işleviyle kullanıldığı ve zarf yaptığı örnekler de bulunmaktadır:

ėkisi ķavıřtılar **erse** ġkiz oğlanlar tuğurdı. ‘İkisi kavuşunca ikiz evlat doğurdu.’ 4a/15

közünē **sürtse** közleri açılğay. ‘Gözüne sürtünce gözleri açılacak.’ 105a/8

6.5.2.3. Gereklilik Kipi: kerek, -sA kerek

Tasarlama kipinin gereklik ifadesini taşıyan çeşididir. *Kerek* kelimesi ile kurulan kip tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir.

andın ķolmak **kerek**. ‘Ondan istemek gerek.’ 45b/7

‘ālimğā hığmet kılmaq **kerek**. ‘Bilgine hizmet etmek gerek.’ 8b/21

munda vaķf kılmaq **kerek** ‘Bunda durmak gerek.’ 82a/7

andağ ķulnı suwğā baturmaq **kerek**. ‘Böyle kulu suya batırmak gerek.’ 116a/20

ėkimizdin **ķeķürse kerek** ġrdi. ‘İkimizden geçirse gerekti, gerekmeli idi.’ 11b/17

6.5.2.4. İstek Kipi: -gA

İstek kipi metinde sınırlı geçmekte olup sadece teklik 1. kişi ile kullanımı görülmüştür. Emir kipinin sadece emir işlevinde değil aynı zamanda gizli bir istek işlevi de taşıdığı bilinmektedir. Metinde sadece teklik 1. kişi ile tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

Teklik 1. kişi : -gAm

men hatunlarını **ıdğam**. ‘Ben kadınları göndereyim.’ 243b/6

āzād **kılğam** ‘azad edeyim.’ 224a/17

du‘ā **kılğam** ‘azāb kélgey. ‘Dua edeyim işkence gelecek.’ 114a/5

6.5.3. Birleşik Kipli Fiiller

Haber veya tasarlama kipleriyle bildirilen veya tasarlanan hareketin görülen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını gösterir. Eski Türkçede bu tarz birleşik fiil çekimleri er- yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Harezmi Türkçesinde de bu durum devam etmiştir. Yardımcı fiilin metinde ekleşmediği tespit edilmekle birlikte bir örnekte ekleştiği görülmüştür:

6.5.3.1. Birleşik Kipli Fiillerin Hikâyesi

Haber veya tasarlama kiplerinden herhangi birinden sonra getirilen *-dI* eki ile yapılır. Metinde öğrenilen geçmiş zaman, geniş, gelecek, şart ve şimdiki zaman kiplerinin dışında hikâye birleşik zamana rastlanılmamıştır.

6.5.3.1.1. Öğrenilen-Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi

-mlş érđi ve *-p turur érđi* olarak görülen öğrenilen geçmiş zaman hikâyesinin metinde tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekildedir:

İsmā‘īlawğa **barmış érđi**. ‘İsmail ava varmıştı.’ 49a/11

maña munça **bêrmış érđiñ**. ‘Bana bu kadar vermiştin.’ 57b/8

Mevlî **bêrmış érđi**. ‘Mevla vermişti.’ 53b/20

ķışşasın **işitmiş érđi**. ‘Kıssasını işitmişti.’ 108b/21

ķapugñı **ķakmış érđi**. ‘Kapıyı ikiye bölmüştü.’ 227b/13

tul **ķalmış érđi**. ‘Dul kalmıştı.’ 182b/11

biziñ aramızdın **kötürmiş érđi**. ‘Bizim aramızdan götürmüştü.’ 166a/10

-p yapısına *tur-* fiilinin geniş zamanıyla *ér-* yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman hikâyesi işlevinde kullanılması oldukça yaygındır:

kümüş topuzlar **alıp tururlar êrdi**. ‘Gümüş topuzlar almışlardı.’ 94a/3

ya ok **alıp tururlar êrdi**. ‘Yay ok almışlardı.’ 101b/9

anı **körüp turur êrdi**. ‘Onu görmüştü.’ 40b/17

6.5.3.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi

Geniş zaman üzerine gelen **êr-** yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekimiyle oluşan yapının örneklerinden bazıları şu şekildedir:

anı hem tileseñ **bağışlayur êrdim**. ‘Onu da istesen verirdim.’ 213a/21

ol gevherler yaruqluk **bêrürler êrdi**. ‘O inciler parlaklık verirlerdi.’ 147a/7

öz arıqların **bilür êrdiler**. ‘Kendi su yollarını bilirlerdi.’ 118b/13

mülkünü Yūsuf **bilür êrdi**. ‘Mülkünü Yusuf bilirdi.’ 110b/12

bu du ‘ānı **oqur êrdiler**. ‘Bu duayı okurlardı.’ 114b/8

gül-āb **saçarlar êrdi**. ‘Gül suyu saçarlardı.’ 141a/4

kanatları köyüp **tüşer êrdi**. ‘Kanatları yanıp düşerdi.’ 41a/8

Birleşik fiil oluşumunda ayrı yazılan **êr-** fiilinin eklendiği fiille kalıplaştığı örnekler mevcuttur:

ol yarlıgñı **bitiyürdiler**. ‘O fermanı yazarlardı.’ 117a/13

Kisrānı ısıg suwda buldı **çıkmazdı**. ‘Kisra’yı sıcak suda buldu, çıkmazdı.’ 231b/7

kaçururdu anı ‘Onu kaçırdı.’ 110b/3

melikge ayak **tutardım**. ‘Hükümdara kadeh tutardım.’ 88a/14

6.5.3.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Gelecek zaman eki üzerine gelen **êr-** yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekimiyle oluşan yapının örnekleri şu şekildedir:

eyegüsi **ağrıgay erdi**. ‘Kaburga kemiği ağrıyacaktı.’ 7b/8

bişgen aş **artkay êrdi**. ‘Pişen yemek artacaktı.’ 119a/4

hergiz **bulmağay êrdiler**. ‘Asla bulmayacaklardı.’ 128a/14

balık karnında **kalğay êrdi**. ‘Balığın karnında kalacaktı.’ 157a/18

önümdin **kitermegey êrdim**. ‘Önümden uzaklaştırmayacaktım.’ 72a/15

Ken ‘ānga êltip **tegürgey erdim**. ‘Kenan iline götürüp ulaştıracaktım.’ 77b/20

zindānga *unamağay êrdim*. ‘Zindana razı olmayacaktım.’ 86b/21

Geniş zaman ekinin gelecek zaman işlevinde kullanıldığı birörnekte *êr-* fiili ekleşme özelliği göstermiştir:

ol kızını birge tuğğan oğulğa *berürdi*. ‘O kızını, birlikte doğan erkeğe verecekti.’ 4a/16

6.5.3.1.4. Şartın Hikâyesi

-sA şart ekinin üzerine gelen *êr-* yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekimiyle oluşmuş örneklerinden bazıları şu şekildedir:

sên *bolmasañ êrdi* ‘sen olmasaydın’ 209a/16

siz yer yüzünde *bolsañız êrdi* ‘siz yer yüzünde olsaydınız’ 21a/14

meni eger bir zamân tevaqquf *ķılsalar êrdi* ‘beni eğer bir zamanda karşılaştırsalardı’ 11a/9

şabr *ķılsañ êrdi* ‘sabretseydi’ 139b/6

6.5.3.2. Birleşik Kipli Fiillerin Rivayeti

6.5.3.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti

Geniş zaman ekinin üzerine gelen *êr-* yardımcı fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekimiyle oluşan yapının sınırlı sayıdaki örnekleri şunlardır:

Tenri *bêrmiş êrmez*. ‘Tanrı vermezmiş.’ 125b/12

Ol sığır saban *sürmiş êrmez*. ‘O hayvan saban sürmezmiş.’ 128a/14

yörümüş êrmez. ‘Yürümezmiş.’ 128a/15

Birleşik fiil oluşumunda ayrı yazılan *êr-* fiilinin eklendiği fiille kalıplaştığı bir örnek şu şekildedir:

mü’ min me *ķirermiş*. ‘Mümin de girermiş.’ 116a/7

6.5.3.3. Birleşik Kipli Fiillerin Şartı

6.5.3.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Görülen geçmiş zaman ekinini üzerine gelen *êr-* yardımcı fiilinin şart çekimiyle oluşan bu yapının örneklerinin -ınca anlamı verdiği saptanmıştır:

dünyāge gönül *bağladı erse* ‘dünyaya gönül bağlayınca’ 4b/18

yulduz **batdı êrse** ‘yıldız battınca’ 38b/5

êwge **kirdi êrse** ‘eve girince’ 80b/18

6.5.3.3.2. Geniş Zaman Kipinin Şartı

Geniş zaman ekinin üzerine gelen êr- yardımcı fiilinin şart çekimiyle oluşan yapının örneklerinden bazıları şu şekildedir:

alur erseñ saña satar-miztêdiler. ‘Alırsan sana satarız dediler.’ 73a/5

menim boynumnı **kêser erseñ** ‘benim boynumu kesersen’ 222a/12

tileyür erseñ Yūsufnı yêgen bōriyi saña keltürelîñ. ‘İstersen Yusuf’u yiyen kurdu sana getirelim.’ 72b/1

6.5.3.3.3. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı

KE’de şimdiki zaman anlamının çoklukla geniş zaman ekiyle sağlandığını önceden belirtmiştik. Tespit edilen şu örneklerde de geniş zaman eki şimdiki zaman kipinin şartı şeklindedir:

kelmegil **têyür erseñ** turayın. ‘Gelme diyorsan durayım.’ 230a/18

menim hoş-nüdlükumnı **tileyür erseñ** kirip sançışğıl. ‘Benim hoşnut olmamı istiyorsan girip savaş.’ 247a/5

7.FİİLİMSİLER

7.1. İsim-Fiiller

7.1.1. -mAK

Yaygın olarak kullanılan mastar ekidir. Metinde tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekildedir:

yay birle taş **atmak** ‘yay ile taş atmak’ 57b/9

suwımız yok aş **êtmekge** tedi. ‘Yemek yapmaya suyumuz yok dedi.’ 35b/7

kênlikde tarlıkda elig açuk **tutmak**. ‘Genişlikte darlıkta eli açık tutmak.’ 66a/9

Zelîhā oğramakı **tutmak** êrdi ve Yūsuf oğramakı **kitmek** êrdi. ‘Zeliha’nın niyeti tutmaktı ve Yusuf’un niyeti gitmekti.’ 82a/2

7. 2.Sıfat-Fiiller

Ergin sıfat-fiil eklerinin yapım ve çekim ekleri arasında bir yerde olduğunu söyler (2013: 570). Her ne kadar çekim ekleri gibi algılansa da kalıcı isim oluşturabilme özelliklerinden dolayı yapım eki oluşturdukları da görülür. Sıfat-fiillerde yalnızca teklik 3. kişi çekimi söz konusudur. İsim gibi kullanıldıklarından zaman kavramı da ortadan kalkar (Salman 1989:83).

7.2.1. -Ar/-Ur

Geniş zaman ifade eden sıfat-fiildir. Ekin olumsuz şekli -mAs / -mAz şeklindedir. Ek Harezmi metinde örnekleri sınırlı olup şu şekildedir:

köşke **ağar** bolsa ‘köşke çıkacak olsa’ 141a/4

Mağdisğa **barur** yolı tutğıl. ‘Mağdis’e varacak yolu tut.’ 154b/18

Yūsufnıñ **kêlür** yolında olturtğıl. ‘Yusuf’un geleceği yolda otur.’ 108b/6

kün **tuğardın** kün batargā ‘gün doğumundan gün batımına’ 22b/9

oğul kız **tuğurmas** evlögümni ‘oğul kız doğurmayan eşimi’ 210a/11

ağzı tēgresinde **uçar** bolup burnuğa kirdi. ‘Ağzı çevresinde uçar olup burnuna girdi.’ 44b/12

7.2.2. -DUK

Geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir. Genellikle iyelik ekleri ile kullanımı görülen yapının bir örnekte iyelik eksiz kullanımı görülmüştür:

kılduğum işlerniñ te’ vili bu turur. ‘Kıldığım işlerin karışıklığı budur.’ 131a/2

körmedük yerlerni kördüm. ‘Görmedik yerleri gördüm.’ 147a/18

7.2.3. -GAn

Geniş zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir. Eskiden beri işlek olarak kullanılan ek kalıcı isimler türetmede kullanılır. Ekin ilk ünsüzünün uyuma girmediği görülmüştür:

ķalemünğdin **aķğan** kitāb ma senin. ‘Kaleminden akan kitap da senin.’ 2b/17

maņa **bêrilgen** ‘ilmağınlarga bêrildü mü? ‘Bana verilen ilim başkalarına verildi mi?’ 129a/14

bulğan yerde öltürürler. ‘Buldukları yerde öldürürler.’ 43a/4

yüz **çevürgen** düşmenin ‘yüz çeviren düşmanın’ 182a/1

bakır **êritgen** taş ķazğanların kördiler. ‘Bakır eriten taş kazanları gördüler.’ 176a/3

secde **kılmağan** bir karış yer kalmadı. ‘Secde etmeyen bir karış yer kalmadı.’ 4b/4

anası **olturğan** kölegeni körüp ‘anası oturan gölgeyi görüp’ 105b/6

keldim **tègen** sözge inanur mu-sen? ‘Geldim diyen söze inanır mısın?’ 217a/7

Mevlî yarlıgğa **uyğan** ‘Mevla buyruğuna uyan’ 161a/5

yèrni kökni **yaratğan** Tenriğa tapunur-miz. ‘Yeri göğü yaratan Tanrıya inanırız.’ 233a/14

7.2.4. -GU

Gelecek zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir. Ekin -gU teg ‘-AcAk gibi’ kullanımı yaygın olup metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

ağulağu yumşak etiñni yèyürde ‘zehirleyecek yumuşak etini yediğinde’ 72a/11

hağ **ayğu** vaqt keldi. ‘Doğru söyleyecek vakit geldi.’ 90b/20

olarıñ birle **çıkışğu** kudret yok durur. ‘Onlarla baş edecek kudret yoktur.’ 9b/11

müsülmānlık işiñe köñlüm **inanğu** teg ermes erdi. ‘Müslümanlık işine gönlüm inanacak gibi değildi.’ 226b/6

uçmağğa **kirgüğe** ne yol bar érdi? ‘Cennete girecek hangi yol vardı?’ 9b/14

bularnı **tutğu** teg boldılar. ‘Bunları tutacak gibi oldular.’ 33b/12

7.2.5. -GUÇI

Dudak uyumu taşımayan ekin metinde tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

Muhammedni **aşdurğuçı** sèn èrsen ‘Muhammed’i yükseltecek sen isen’ 211a/15

işitğuçı, bilgüçı sèn-sèn. ‘İşitecek bilecek sensin.’ 166b/11

tofrağını **karğuçı** ‘toprağını karıştırıcı’ 182a/1

ğan **tökgüçiler** yaratur-sèn. ‘Kan dökücüler yaratırsın.’ 5a/7

yégüçı bolmağıl. ‘Yiyici olma.’ 78a/2

7.2.6. -mİş

Geçmiş zaman ifade eden oldukça işlek bir ektir. Dudak uyumuna girmez. Metinde birçok örneği bulunmakta olup bazıları şunlardır:

kimersen andağ **ağırlamışı** yok érdi. ‘Kimseyi böyle ağırladığı yoktu.’ 187a/6

ağa **bèrmişine** kaçdurganlar aydılar. ‘Ona vermesine kaygılananlar söylediler.’ 223b/19

Ādemni **körmişleri** yok erdi. ‘Adem’i gördükleri yoktu.’ 5a/10
 harāb **olmuşınğa** yığlamış. ‘Yıkılmış olduğuna ağlamış.’ 13b/3
 söklünmiş eki balık saldı. ‘Kızzartılmış iki balık gönderdi.’ 129a/20
 mundın burun **tuğmışı türemişi** yok. ‘Bundan önce doğanı türeyeni yok.’ 75a/14
 hîç zillet **tuymışı** yok erdi. ‘Hiç kötü söz duymuşluğu yoktu.’ 48a/3

7.3.Zarf-Fiiller

Zarf-fiiller hareket hâlini karşılayan fiil şekilleridir. Kısaca fiillerden geçici zarflar yapar. Şahsa ve zamana bağlanmayan bir hareketi ifade ederler. İsim gibi kullanılmazlar, isim çekim ve işletme eklerini almazlar (Ergin 2013: 582). Zarf-fiiller cümlede zarf tamamlayıcısı, yer tamamlayıcısı ve kimi zaman da isim cümlelerinde yüklem olarak karşımıza çıkma özelliği taşımaktadır (Boz 2000: 3).

7.3.1.-A

Metinde tespit edilen zarf-fiil ekinin şimdiki zaman çekimi oluşturma ve birleşik fiil yapımında bağlayıcı ünlü olarak kullanılmak üzere iki işlevi mevcuttur.

haṭānī şavābdın **ayra bilsünler**. ‘Hatayı sevaptan ayırabilsinler.’ 142b/10
 olarğa **ķayta bèreliñ**. ‘Onlara geri verelim.’ 132a/5
 tünküntā’at**ķıla** başladı. ‘Gece gündüz ibadet etmeye başladı.’ 109b/6
 bu inde yılan bar meni **tike turur**. ‘Bu mağarada yılan var beni sokuyor.’ 220a/16
 çağırını içtiler esrip **uça bilmediler**. ‘Şarabı içtiler, sarhoş olup uçamadılar.’ 140a/17
 ol atlarını maña **yandura bèriñ**. ‘O atları bana geri verin.’ 140b/5

7.3.2. -ArdA, -UrdA

-Ur sıfat-fiil eki ile bulunma hâli ekinden oluşmuştur. ‘-ırken’ ve ‘-ınca’ anlamları veren ekin metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

baķarda yırakdın Ya‘ķūb oğlanların tewe birle kōrdi. ‘Bakınca uzaktan Yakup’un oğlanlarını deveye gördü.’ 62b/18

namāz kılıp **oltururda** üzümge meñzer mīve kēltürdi. ‘Namaz kılıp oturunca üzüme benzer meyve getirdi.’ 87b/4

sarāyda taht üze **oltururda** ‘sarayda taht üzerinde oturunca’ 178a/6

sendin kaçıp *yörürde* bir adagğa tēgdim. ‘Senden kaçıp gidince bir adaya ulaştım.’ 141a/16

7.3.3. -dI erse

-IncA anlamı veren zarf-fiilin metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

yemiş algalı *keldi erse* bularnı kördi. ‘Yemiş almaya gelince bunları gördü.’ 117b/14

ögin *keldi erse* aydı. ‘Aklına gelince söyledi.’ 79a/20

Yūsufnı Mısrğa *kiwürdiler erse* Yūsufnıñ körkindin kün nūrı hīre boldı. ‘Yusuf’u Mısır’a girdirince Yusuf’un güzelliğinden güneş ışığı gizlendi.’ 75a/3

ķamuğ naķşların *kördi erse* ‘bütün nakışları görünce’ 150a/14

ķan *töktiler erse* anlardın aldı. ‘Kan dökünce onlardan aldı.’ 5a/3

7.3.4. -GAI

Türkçede eskiden beri işlek olarak kullanılan ektir. Sebep ve zaman fonksiyonu bulunan ekin tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

bir dīv kirdi namāzımnı *artatǵalı*. ‘Namazımı bozmak için bir dev girdi.’ 146a/13

suw *içgeli* keldiler. ‘Su içmek için geldiler.’ 140a/16

sendin nerse borç *ķılǵalı* keldim. ‘Senden bir şey borç almak için geldim.’ 227b/10

Mu‘āviyeni *körgeli* çıkıdı. ‘Muaviye’yi görmek için çıktı.’ 33b/11

Yūsufnı *körgeli* keldiler ‘Yusuf’u görmek için geldiler.’ 75a/5

Dāvūdın *öltürgeli* oǵradı. ‘Davut’u öldürmeye niyetlendi.’ 133b/18

ķerig tepesiñe *urǵalı* oǵradı erse ‘asker tepesine vurmaya niyetlendiyse’ 28b/12

7.3.5.-GInçA, -GUNçA, -KUNçA

Bir hareket hâlini ifade etmekten çok hareketin gerçekleştiği zamanı belirtmede kullanılır. Ek -gIn ve -çA ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Ergin 2013:587). Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

köz yumup *açǵunça* ol savuk yel ol kelimeni ‘arşğa tēgürgey. ‘Göz yumup açincaya kadar soğuk yel o kelimeyi arşa değdirecek.’ 198b/17

menâre tepesiğe **aşkunça** eki kün eki tün keçer êrdi. ‘Minare tepesine çıkıncaya kadar iki gün iki gece geçerdî.’ 113b/20

üç işde birin **kılmaginça** ‘üç işten birini yapmayınca’ 21b/10

meni **ozurgunça** yana birevni ozurgıl. ‘Beni seçinceye kadar yine birisini seç.’ 154b/14
 kırıp **ölginçe** ‘yaşlanıp ölünce’ 30a/19

bu sözni **sözlegünçe** ‘bu sözü söyleyinceye kadar’ 70b/2

7.3.6.-IbAn, -UbAn

-ArAk anlamında kullanılan zarf-fiil ekinin örneklerinden bazıları şu şekildedir:

kap kayaşın **arturuban** ‘akrabasını artırarak’ 181a/19

bir avuç tofrağ **atıban** ‘bir avuç toprak atarak’ 181b/20

ümmetiğe **buluşuban** ‘ümmetiyle buluşarak’ 2a/11

kevneynni **keziben** taptı. ‘Yıldızları gezerek buldu.’ 13b/1

anda **ıyranıban** kaldı. ‘Orada inleyerek kaldı.’ 151b/15

yaş oğulnı **yitrüben** ‘genç oğlanı yitirerek’ 61b/12

7.3.7. -mAyIn, -mAdIn

-mAdAn anlamı veren ekin tarihî dönemlerde birçok varyantı bulunmaktadır. KE’de görülen iki varyantı görülen ekin metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

anasığa **bildürmedin** ol oğlanı öltürür êrdiler. ‘Annesine bildirmeden o oğlanı öldürdüler.’ 35a/16

secde **kılmadın** turup turur. ‘Secde etmeden durur.’ 9a/11

İslāmğa **kivürmeyin** aldın. ‘İslam’a girmeden aldın.’ 145a/4

karār **kılmayın** yöriyürler. ‘Karar vermeden hareket ederler.’ 66b/8

otğa **köymedin** kurtuldılar. ‘Ateşe yanmadan kurtuldular.’ 120a/17

7.3.8.-mİşdA

Duyulan geçmiş zaman eki -mİş ile +dA bulunma hâinden meydana gelmiş olan ekin metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

kan **aķmışda** yarlıg boldı. ‘Kan aktığında emir geldi.’ 71a/19

kerek **bolmışda** olarnı oķuğıl. ‘Gerek olduğunda onları oku.’ 158b/16

aşlık tarığ **bolmuşda** yëğü çaklıg tögdürür êrdi. ‘Buğday olduğunda yiyecek kadar öğütürdü.’ 92b/10

biz şehrimizdin **çıkmışda** ‘biz şehrimizden çıktığımızda’ 216b/16

ol umanç **kesmişde** soñ ‘o ümidini kestikten sonra’ 53b/18

ulğarmışda kimni atam tēgey tēp yıgladı. ‘Büyüyünce kime babam diyeceğim diye ağladı.’ 183a/5

7.3.9.-(X)p

Ekin KE’de genellikle dudak uyumuna girdiği görülmüştür. Tek heceli fiil köklerine doğrudan eklendiği örnekleri görülmüştür. Metinde tespit edilen örnekler yaygın olup şu şekildedir:

hidâyet birle **ağırlap** ‘hidayet ile ağırlayıp’ 1b/6

cüfti birle **awunup** ‘eşiyle avunup’ 5b/9

barıp bir temāṣā kılalıñ. ‘Varıp bir göz atalım.’ 140a/5

ol yëgirmi üç yıl **ëmgep** ‘O yirmiş üç yıl zahmet çekip’ 2a/12

biribiriñe **katıp** dört ülüş kılgıl. ‘Birbirine karıştırıp dört parçaya böl.’ 55b/12

atlar **minip** Mışrğa kirdiler. ‘Atlara binip Mısır’a girdiler.’ 76b/10

bularnı sen **öltürüp** turur-sen. ‘Bunları sen öldürüp durursun.’ 36a/11

aşlıknı **süsüp** berdi. ‘Yiyeceği süzüp verdi.’ 96a/20

tahtım üze **tayanıp** oturur-sên. ‘Tahtım üzerine dayanıp oturursun.’ 147a/16

başın **yup** saçın tarayur erdi. ‘Başını yıkayıp saçını tarıyordu.’ 79a/10

7.3.12. -U

-A zarf-fiil eki ile aynı işleve sahip olan ekin metinde genellikle birleşik fiil oluşturma yapısında kullanıldığı görülmüştür. -ArAk anlamında kullanıldığı örnekler görmek mümkündür:

saña **aytubêreyin**. ‘Sana söyleyivereyim.’ 183b/17

ol hâlini **aytu bêrdi**. ‘O halini söyleyiverdi.’ 220a/12

özge kâfirler **emgetübaşladılar**. ‘Başka kafirler işkence etmeye başladılar.’ 218b/16

ol taş **ıyranu başladı**. ‘O taş inlemeye başladı.’ 34b/20

ol kişilerni **isteyübaşladılar**. ‘O kişileri istemeye başladılar.’ 57a/9

süyreyü keltürüp ‘sürüyerek getirip’ 246b/2

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CÜMLE BİLGİSİ

1.KELİME GRUPLARI

1.1.Tekrar Grubu (İkilemeler)

Türkçe diğer dillere nazaran oldukça zengin bir söz yineleme yapısına sahiptir. Aynı cinsten iki kelimenin yinelenmesiyle kelime grupları oluşur. Bu kelimelerin fonksiyonları, şekilleri ve vurguları da aynıdır. Hemen hemen her kelimedenden tekrar yapılabilir. Tekrara en elverişli kelime çeşitleri isimler, sıfatlar, zarflar ve zarf-fiillerdir (Ergin 2014: 654). Metinde tespit edilen bazı ikileme örnekleri şu şekildedir:

1.1.1.Aynı kelimenin tekrar edilmesiyle oluşan ikilemeler

Çerig aldı **aķru aķru** Kistrāgebildürmedin bir yıǵaķlıkyerge keldi. ‘Asker aldı yavaş yavaş Kısra’ya fark ettirmeden ağaķlık bir yere geldi.’ 231b/6

ēliglerin **ķıyķım ķıyķım** kıldılar. ‘Ellerini paramparça ettiler.’ 86a/18

yok ērse seni **kes kes** kıılır ērdik. ‘Yoksa seni parça parça ederdik.’ 230a/13

kesek kesek boldı. ‘Parça parça oldu.’ 121a/20

butnı **pāre pāre** kıldım. ‘Putu parça parça ettim.’ 109a/11

türlüg türlüg tonlar keǵüzüp ol taķt üze olturtdılar. ‘Türlü türlü elbiseler giydirip o taķt üzerine oturttular.’ 32b/4

Mūsī kavmi ķamuǵ **yence yence** öltürdiler. ‘Musa kavminin hepsini döve döve öldürdüler.’ 28b/16

Yūsuf firāķında **zār zār** yıǵlayur ērdi. ‘Yusuf’un ayrılıǵıyla zar zar ağlıyordu.’ 108a/20

1.1.2.Eş veya yakın iki kelimenin oluşturduğu ikilemeler

ķırk kūn **aş su** bērmedi. ‘Kırk gün yemek su vermedi.’ 113b/6

Lũtnı *ëvi barkı* birle ëldin çıkarıñ. ‘Lut’u evi barkıyla şehirden çıkarın.’ 59a/13

Ƙārũnga bërılgen *māl towar* bizge me bërılgey ërdi. ‘Karun’a verilen mal davar bize de verilecekti.’ 124b/7

ĥatun *oĝul kız* tuĝurmadı. ‘Kadın erkek kız doğurmadı.’ 23b/14

bu *yërler kökler* bir ƙat ërdi. ‘Bu yerler gökler bir kat idi.’ 3a/16

andın soñ ol yërde *yılan çayan* köp boldı. ‘Ondan sonra o yerde yılan çıyan çok oldu.’ 3a/16

1.1.3.Zıt anlamlı iki kelimenin oluşturduğu ikilemeler

astın üstün bakalar bir biriñe işāret ün ƙıldılar. ‘Alttan üstten kurbağalar birbirlerine sesle işāret verdiler.’ 114b/19

burunƙılarımızĝa soñĝılarımızĝa ol kün ‘İd bolsun. ‘Öncekilerimize sonralarımıza o gün bayram olsun.’ 171b/19

kèñlikde tarlıĝda elig açuƙ tutmaƙ ‘genişlikte darlıkta eli açık tutmak’ 66a/9

ƙırƙ *tün kün* yaĝın yaĝdı. ‘Kırk gündüz gece yağmur yağdı.’ 25a/15

Yörüdi *tün kündüzin*. ‘Gece gündüz yürüdü.’ 31a/18

1.2. İyelik Grubu

İyelik isme ait olan bir baĝlılık, aidiyet ve mülkiyeti ifade eder. Bu aidiyet bir varlığın bir kişi ile ilişkilendirilmesiyle kelime grubu şeklini alır (Ergin 2013: 662). Metinde tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

men öz *köñlümçe* kelmedim. ‘Ben kendi isteĝimle gelmedim.’ 59a/11

meniñ teñrilerimge bütmes mü-sen? ‘Benim tanrılarımın inanmaz mısınız?’ 39a/17

meniñ yārānlarım yıldızlar teg turur. ‘Benim dostlarım yıldızlar gibidir.’ 202b/13

olarıñ elĝiñe tüşürmedi. ‘Onların eline düşürmedi.’ 74b/18

yaşıñ uzun bolsun. ‘Ömrün uzun olsun.’ 164b/5

1.3. İsim Tamlaması Grubu

İsim tamlamasının türleri ekli veya eksiz olmalarıyla birbirlerinden ayrılır. Tamlayan unsurunun ekli veya genitif hâlinde olması bu tamlamaları belirlilik-belirsizlik, geçicilik-daimilik gibi yönlerden tanımlamaya yardımcı olur. Ekli genitifte tamlamayı belirli iken eksiz tamlayan belirsiz olarak nitelendirilir (Ergin 2013: 662).

1.3.1. Belirtili İsim Tamlaması Grubu

Tamlayanı genitif ekli olan ve tamlananı iyelik eki almış olan isim tamlamasıdır. Tamlayan öge -In, -nIn ekini alarak kelimeye bağlanır. Tamlanan öge de ikinci bir ilişkilendirici olarak -I, ve -sI ekleriyle bağlanır.

bizniñ uluğ *düşmenimizni* helāk kıldıñ. ‘Bizim büyük düşmanımızı helak ettin.’ 133b/16

bu *Muhammedniñ düşmenleri* bar. ‘Bu Muhammed’in düşmanları var.’ 188b/16

Muhammedniñ kutluğ *közi* ‘Muhammed’in kutlu gözü’ 189b/17

‘*Ömerniñ kızkarındaşın* almış erdi. ‘Ömer’in kız kardeşini almıştı.’ 196a/18

Mevlîniñdostı tururlar. ‘Mevla’nın dostudurlar.’ 91a/17

teweniñ yolında busup öltürdiler. ‘Devenin yolunda pusu kurup öldürdüler.’ 35b/13

İblîs *yılanıñ tili* altında yaşandı. ‘İblis yılanın dili altında gizlendi.’ 11a/18

Yūsufnıñ çavı bu Reyyān melikge tēgdi. ‘Yusuf’un ünü Reyyan hükümdara kadar ulaştı.’ 75b/20

1.3.2. Belirtisiz İsim Tamlaması Grubu

Tamlayanı genitif ekli olmayan ve tamlananı -I, -sIiyelik ekialmış olan tamlamalardır. Bu iki isim arasındaki ilişkiyi tamlanan ögenin aldığı iyelik eki sağlar.

baş ağrıkı tuttu. ‘Baş ağrısı tuttu.’ 203b/8

mü’minler köñli sındı. ‘Müminlerin gönlü kırıldı.’ 226b/15

seher vaqtide Mevlîdin tiledim. ‘Seher vaktinde Mevladan diledim.’ 242a/9

tegirmen taşı bar êrdi altundın. ‘Altından değirmen taşı vardı.’ 107b/10

tişi köñli yumşak bolur. ‘Kadın könlü yumuşak olur.’ 11a/21

toy esbābın anuqladı. ‘Şölen kıyafetlerini hazırladı.’ 109b/1

1.4. Sıfat Tamlaması Grubu

Bir sıfat unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Kendisi bir isim olan sıfat başka bir ismin önüne geldiğinde onu vasıflandırma veya belirtme görevi üstlenir (Karaağaç 2009: 180). Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

ağın arındaşıñız bar mu? ‘Başka kardeşiniz var mı?’ 63a/4

burunkı yıl olar kelip bizni öltürdüler. ‘Önceki yıl gelip bizi öldürdüler.’ 225a/6

körklüg sarāylar anuqladı. ‘Görkemli saraylar hazırladı.’ 92b/9

özge kimersede yok mu? ‘Başka kimsede yok mu?’ 98a/17

1.5. Unvan Grubu

Unvan grubu bir şahıs ismiyle akrabalık veya unvan bildiren bir isimden oluşmaktadır. Metinde tespit edilen örneklerden bazıları aşağıda verilmiştir:

Hūd yalawaçnı ħalāyıkğa ıddı. ‘Hud peygamberi cariyeye gönderdi.’ 28a/8

Şālih yalawaç iñenin öltürgeñ erdi. ‘Salih peygamber boğanı öldürmüştü.’ 241b/12

1.6. Edat Grubu

Bir isim unsuru ile çekim edatından meydana gelen kelime grubudur. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

bu ul kiçigdin ***berü*** bizniñ birle turur. ‘Bu kul küçüklükten beri bizimledir.’ 73a/8

bıçaķnı türtmezdin ***burun*** tutğıl. ‘Bıçağı dürtmezden önce tut.’ 71a/16

şālihğa peygamberlik kelmesdin ***burun*** ‘Salih’e peygamberlik gelmeden önce’ 31b/13

Yūsufğa ***şabr kılmış teg*** munda hem şabr kılayın. ‘Yusuf’a sabrettiğim gibi bunda da sabredeyim.’ 99b/15

meniñ bahtım ***üçün*** ‘benim mutluluğum için’ 20b/2

meniñ ***üçün*** āyet ıdğay. ‘Benim için ayet gönder.’ 235a/10

ol sözni minnet ***üçün*** aytmadım. ‘O sözü minnet için söylemedim.’ 193b/4

eşikge ***utru*** yörüp ‘eşiğe doğru yürüyüp’ 220b/1

1.7. Ünlem Grubu

Ünlem grubu bir seslenme edatı ile bir isim unsurundan oluşan kelime grubudur. Metinde ey ve yā seslenme edatının çokça kullanıldığı görülmüştür. Örneklerden bazıları şunlardır:

ey Lūṭ bu sözdin dağı irmediñ mü? ‘Ey Lut daha bu sözden usanmadın mı?’ 59a/3

ey uluğ inçim ‘ey büyük kardeşim’ 69b/20

ey Yūnus niçe yığlayur-sen? ‘Ey Yunus ne kadar ağlıyorsun?’ 156a/5

ey Yūsuf kanatı yolunmuş kuş teg bolur mu-sen? ‘Ey Yusuf kanadı yolunmuş kuş gibi mi olursun?’ 83a/5

yā Muḥammed bu ne iş kıılır? ‘Ya Muhammed bu ne iş yapar?’ 194b/3

yā Yūsuf sen mü-sen? ‘Ya Yusuf sen misin?’ 82a/15

1.8. İsim-Fiil Grubu

Bir isim-fiille ona bağlı olan öge ya da ögelerden oluşan kelime grubudur. KE’de sayıca en az olan fiilimsi grubudur. Metinde tespit edilen örneklerden bazıları şu şekildedir:

Yūsufnı satğun *almazğa* ārzūladılar. ‘Yusuf’u satın almayı istediler.’ 75a/6

Kur’ān *okumak* ‘ādeti ‘Kur’an okuma adeti’ 2b/7

anı körüp *öldürmek* öğrendi. ‘Ondan görüp öldürmeyi öğrendi.’ 15b/20

Kābīl Hābīlni *öldürmekine* men sebep irdim. ‘Kabil’in Habil’i öldürmesine sebep bendim.’ 33a/12

1.9. Sıfat-Fiil Grubu

Bir sıfat-fiille ona bağlı öge veya ögelerden oluşan kelime grubudur. Metinde birçok örneği bulunup bazıları şu şekildedir:

bizler Medīnedin *çıkgan* enşariler-miz. ‘Bizler Medine’den çıkan ensarileriz.’ 221b/16

Varaka ol *kēlgen* uluğlarğa aydı. ‘Varaka o gelen büyüklere söyledi.’ 192a/8

sizlerge *kūlgüçi* cāhillerdin ernes-men. ‘Sizlere gülecek cahillerden değilim.’ 128a/3

kızıl altundın *yaratılmış* bir taht ıddı. ‘Kızıl altından yaratılmış bir taht gönderdi.’ 7a/7

kök *yıkılgu* tēg boldı. ‘Gök yıkılacak gibi oldu.’ 248a/14

1.10. Zarf-Fiil Grubu

Bir zarf-fiil ile ona bağlı öge veya ögelerin oluşturduğu kelime grubudur. Öbeğin temel ögesi zarf-fiildir ve cümlede sonunda bulunur (Karaağaç 2009: 141-142). Cümlede zarf görevinde kullanılır.

elgin adakın **bağlap** kuğuğğa kemişeliñ. ‘Elini ayağını bağlayarak kuyuya atalım.’ 70a/12

Vilāyetni harāb **kılmağunça** açığıları öçmes erdi. ‘Şehri harap etmedikçe acıları dinmezdi.’ 63a/9

ëkegü **kirip** kældiler. ‘İkisi girip geldiler.’ 135a/14

āmīn **téyü** kılıçğa boyun sundılar. ‘Amin diyerek kılıça boyun eğdiler.’ 127b/9

yüñini **yolup** söklürler. ‘Tüylerini yolarak pişirdiler.’ 13a/14

2. CÜMLENİN ÖGELERİ

2.1. Özne

Özne yüklem en vazgeçilmez unsurudur(Karaağaç 2009:189). Özne cümlede zikredilmese bile varlığı mutlaka hissettirilir. İstisna bir durum olarak edilgen yapı cümlelerde ve gereklilik kipinin teklik üçüncü şahsının genel kullanımında özneye gerek duyulmaz. İsim soylu kelimedenden meydana gelen özne daima yalın hâlde bulunur ve fiile eksiz bağlanır (Ergin 2014: 689).

biregü melik sarāyınğa kélür. ‘Birisi hükümdar sarayına gelir.’ 122a/21

biz munı halāyıkđın kizleyür-miz. ‘Biz bunu halayıktan gizliyoruz.’ 87a/18

ol hem sēni kabūl kılğay. ‘O da seni kabul edecek.’ 191b/8

sen bir tēve boğuzlağıl. ‘Sen bir deve boğazla.’ 192a/20

siz özüniz butlar yoñar-siz. ‘Siz kendiniz putlar yontarsınız.’ 88b/12

Şem ‘ün ün kıldı. ‘Şemun seslendi.’ 64a/18

Öznenin söylenmediği fakat hissedildiği görülen örnekler şu şekildedir:

bu Hācerni saña **bağışladım**. ‘Bu Hacer’i sana bağışladım.’ 47b/5

yana Çın vilāyetiga **bardım**. ‘Yine Çin iline vardım.’ 216a/6

meni **unutmañ**. ‘Beni unutmayın.’ 188a/18

meniñ birle bir sofrada aş **yémegil**. ‘Benimle aynı sofrada yemek yeme.’ 92b/5

evvelgi hālınğa **bardı**. ‘Önceki haline vardı.’ 205a/13

meni me helāk kılğıl **tēdi**. ‘Beni de helak et dedi.’ 31a/11

düşmanler birle sançışıp **alduğ**. ‘Düşmanlar ile savaşıp aldık.’ 222b/21

Mısr élige barıñ Yūsufnı **tileñ**. ‘Mısır şehrine varın, Yusuf’u isteyin.’ 100a/2

mengü suvın **içtiler**. ‘Sonsuzluk suyunu içtiler.’ 160a/10

Yūsufğa secde **kıldılar**. ‘Yusuf’a secde ettiler’ 67b/5

2.2. Yükleme

Cümlede yargı bildiren çekimli öge yüklemidir. Yükleme cümlemin temel ögesidir. Kelimelerin bir araya gelmesi yüklemsiz hiçbir anlam ifade etmez. Cümlemin diğer bütün ögeleri yüklem anlamını desteklemek ve daha açık bir şekilde anlaşılmasında görevlidir (Karaağaç 2009: 186). Yükleme cümlemin başında, ortasında ve sonunda bulunabilir.

Başta

KE’de yüklem cümlebaşında yer almasına en fazla manzum parçalarda rastlanılmıştır:

aktı yul teg toldı köller. ‘Nehir gibi aktı, doldu göller.’ 131b/5

almadılar Hūd sözün ‘Hud sözünü almadılar.’ 29a/5

anlağıl İlyās yalavaç sözlerini. ‘İlyas peygamberin sözlerini anla.’ 158a/14

kaçururdu anı mendin ‘Onu benden kaçırırdı.’ 110b/3

körme dünyā emgekin ‘Dünya işkencesini görme.’ 181b/14

tonadım türlüğ yığardın ‘Türlü kıymetli şeylerle süsledim.’ 249b/6

Ortada

şāf kızıl altın saçığlap **bezedim** bu yer yüzi ‘Saf kızıl altın saçarak bu yeryüzünü süsledim.’ 249b/4

sofra üze tabaklar **kördiler** yinçü gevher birle toluğ. ‘Sofra üzerinde incilerle dolu tabaklar gördüler.’ 174a/3

Hîç yalavaç körmegen kınlar ‘azābın **kördi** ol ‘O hiçbir peygamberin görmediği işkenceler azaplar gördü.’ 161a/11

Yūsuf taht üze **olturur** başınga tāt keyip. ‘Yusuf başına taç giyip taht üzerine oturur.’ 89b/15

İlk kāt sarāyda Mısr uluğların **olturtdı** barça yipek tonluğ altın kurluğlar. ‘İlk kat sarayda ipek elbiseli altın kuşaklı Mısır büyüklerini oturttu.’ 191b/2

Sonda

imdi ayrılgu vakt **boldı**. ‘Şimdi ayrılacak vakit oldu.’ 130b/9

anın karnında kırk kün **qaldı**. ‘Onun karnında kırk gün kaldı.’ 74b/14
 sendin burunqı bu işni **qılmadı**. ‘Senden önceki bu işi yapmadı.’ 169b/11
 yüklerin ol kendde emānet **qoydılar**. ‘Yüklerini o kentte emanet bıraktılar.’ 98b/4
 közige körksüz **köründi**. ‘Gözüne çirkin göründü.’ 83a/10
 men seni **söwdüm**. ‘Ben seni sevdim.’ 110a/5
 tonuñuzge qan **tegmesün**. ‘Elbisenize kan değmesin.’ 51b/1
 tatlıq aşlar **yêdürdi**. ‘Tatlı yemekler yedirdi.’ 79a/11

2.3. Nesne

Yüklemin etkilediği nesneyi karşılamada kullanılır. Ekli akkuzatif nesnenin belirli olduğunu hatta bilindiğini; eksiz akkuzatif ise nesnenin belirsiz olduğunu işaret etmektedir (Ergin 2014: 690).

anı bizdin almağıl. ‘Onu bizden alma.’ 226a/7
 kimerse **anıñ kıymetini** bilmes. ‘Kimse onun kıymetini bilmez.’ 139b/5
bizni ketürdiler. ‘Bizi getirdiler.’ 76a/15
 Kâfirdin barıp **mālını** alayın. ‘Kâfirden varıp malı alayım.’ 204b/10
seniñ kelāmuñı olargā okısun. ‘Senin söylediklerini onlara okusun.’ 53a/20
Yūsufnı zindānga keltürdiler. ‘Yusuf’u zindana götürdüler.’ 87a/15

2.4. Dolaylı Tümleç

Yüklemin mekânını ve yönünü göstermeye yardımcı ögedir. Yüklemi oluşturan her hareketin zaman ve mekân içinde bir yeri vardır. Yer tamamlayıcısı işte bu hareketin olduğu yeri işaret eder (Ergin 2014: 691).

Ĥadice **êvge** keldi. ‘Hatice eve geldi.’ 194a/10
 Bir sarāy **içinde** bir ĥatun kördi. ‘Bir saray içinde bir hatun gördü.’ 227a/4
Mekkede biregü qalmağay. ‘Mekkede birisi kalmayacak.’ 226a/4
secdege bardı. ‘Secdeye vardı.’ 121a/6
 anasınıñ êlgin tutup **tagğa** çıktılar. ‘Anasının elini tutup dağa çıktılar.’ 170a/13
 kandiller **yerge** tüşdi. ‘Kandiller yere düştü.’ 189b/16

2.5. Zarf Tümleci

Fiili niteleyen yapı zarf olarak adlandırılır. Başka deyişle fiillerin sıfatlarıdır. Metinde tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekildedir:

ağzın bağlap evige keltürdi. ‘Ağzını bağlayıp evine getirdi.’ 164a/16

ewleringe *kelgünçe* azukları ol érdi. ‘Evlerine gelinceye kadar azıkları oydu.’ 118a/9

kıyāmetğa tegrü mañ yazuk bolğay. ‘Kıyamete kadar bana günah olacak.’ 88a/8

ol işlerdin yığmak üçün kırk miñ ér ıddı. ‘O işlerden engellemek için kırk bin er gönderdi.’ 17a/2

3. CÜMLE TÜRLERİ

3.1. Yüklemlerine Göre Cümleler

3.1.1. Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil veya fiil grubundan oluşur. Hareketi karşılayan bütün kavramlar fiille karşılandığı için isim cümlesinden daha fazla karşılaştığı görülür (Karahana 2011:96). KE’de de isim cümlesine nazaran fiil cümlesinin oldukça fazla olduğu görülmüştür:

hıç kim cevāb *aytmadı*. ‘Hiç kimse cevap vermedi.’ 156a/8

olarğa *aytur érdi*. ‘Onlara söylüyordu.’ 203b/19

men *bérmedim*. ‘Ben vermedim.’ 192a/9

yağşı tonlar *keydürdi*. ‘Güzel elbiseler giydirdi.’ 91b/19

yüzümni *öwürdü*m. ‘Yüzümü çevirdim.’ 235a/1

melik sizlerni *ündeyür*. ‘Hükümdar sizleri çağırıyor.’ 62b/21

3.1.2. İsim Cümlesi

Yüklemi isim veya isim soylu bir kelime ya da kelime grubundan oluşan cümle türüdür. İsim cümlelerinde isim soylu kelimeler ek-fiiller kullanılarak yükleme dönüştürülür. Kip eki taşımayan isim cümleleri geniş zaman görevindedir (Karahana 2011: 96).

mén bir *abuşka-men*. ‘Ben bir yaşlıyım.’ 219b/8

munuñ bir hilesi *bar*. ‘Bunun bir hilesi var.’ 41b/6

bu sorğan *biregü turur*. ‘Bu soran birisidir.’ 179b/2

cümle kuşlardın *körklüg turur*. ‘Bütün kuşlardan güzeldir.’ 55a/19

kul-men Allāh mevliğa. ‘Allah’a Mevla’ya kulum.’ 39a/9

bêş yüz yıldın beri **munda-men**. ‘Beş yüz yıldan beri buradayım.’ 155a/14
 yalawaç **oğlanları-miz**. ‘Peygamber çocuklarıyız.’ 73b/2
 biz yalawaçlar **uruğı-miz**. ‘Biz peygamberler soyundanız.’ 96a/6
 men anıñ **yalawaçı-men**. ‘Ben onun peygamberiyim.’ 58b/9
 olarnıñ biri hem munda **yok**. ‘Onların biri de bunda yok.’ 191a/16

3.2. Yapılarına Göre Cümleler

3.2.1. Basit Cümleler

Tek yargı bildiren cümle yapısıdır. İsim veya fiil cinsinden tek bir yüklem bulunur.

hatunlarğa **aytmağalıñ**. ‘Kadınlara söylemeyin.’ 118a/11
 buarıkdın suw **içgil**. ‘Bu su yolundan su iç.’ 169a/11
 oltaht üze **olturdu**. ‘O taht üzerine oturdu.’ 32a/12
 meniñ Teñrim maña **öğretti**. ‘Benim Tanrım bana öğretti.’ 88b/3
 dünyanı yetmiş miñ yıl olar **tutdılar**. ‘Dünyayı yetmiş bin yıl onlar mesken tuttular.’ 4b/14
 menYünus **yalawaç-men**. ‘Ben Yunus peygamberim.’ 156a/10

3.2.2. Birleşik Cümleler

Birleşik cümle ile ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Bunun temeli fiilimsilerin yargı bildirip bildirmeme konusunun yorumunun çeşitlilik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Fiilimsiler cümle içerisinde fiil özelliklerini devam ettirirken aynı zamanda cümleyi de çeşitli yönlerden tanımlamaktadır (Kara 2012: 643). Dilbilimciler tarafından farklı yorumlanan bu durum aslında yapı ve yargı konularında birlik sağlanmadığını işaret etmektedir. Konu ile ilgili görüşler kabul edenler ve etmeyenler olmak üzere şu şekilde değerlendirilebilir:

Türkçe cümlelerin iç yapısına bakıldığında şekil ile anlamın birbirinden bağımsız düşünülmesi tahlilinin eksik olmasına sebebiyet vermektedir. Bu noktada birleşik cümle yapısını kabul edenler şekilden ziyade anlama yönelmesi gerektiğini savunurlar. Fikirlerini fiilimsilerle kurulan cümlelerin anlamlarına bakıldığında tek yargı taşımadıkları ifadeleriyle desteklerler (Kara 2012: 645). Ergin bu konuya hiç değinmezken *Banguoğlu*, *Dizdaroğlu* ve *Gencan* bu yapıyı kabul edenler arasındadır. Fiil yapısını bünyesinden arındırarak cümleyi sadece isim, sıfat ve zarf olarak nitelendirmeye muktedir olduğunu düşünen *Karahan* ve *Zülfikar* birleşik cümle yapısını

kabul etmeyen iki önemli isimdir. Mustafa Özkan ise daha makûl bir açıklama yoluna giderek fiilimsilerle kurulan yapıların yan cümle anlamı taşıdığını ve bir yargı bildirmesinden çok kelime grubu olarak ele alınması gerektiğini söyler. Biz de fiilimsilerle kurulan cümlelerin yan cümle oluşturmaları fikrine katılarak, bu tür yapıların basit değil birleşik cümle olarak değerlendirilmesi gerektiği kanısındayız.

Bu noktada birleşik cümleler 3 başlık altında ele alınmıştır:

3.2.2.1. Şartlı Birleşik Cümleler

Bir yüklem bir şart ifadesi ile tamamlanmasıdır. Yargı bildirmeyen bu yapı cümleyi sadece zaman, sebep ve benzetme anlamlarıyla tamamlar (Karaağaç 2009: 198). Genellikle temel cümlenin zarf tümleci işlevinde yer aldığı görülür:

silâh **alsa-miz** silâhımız yok. ‘Silah alsak silahımız yok.’ 221a/20

bahtı erse yana körmes boldı. ‘Baktıysa da yine görmedi.’ 123b/20

bu mü’minler anda **bolmasa** Mevlî ta’âlâ ol kâfirleri helâk kılgay érdi. ‘Bu müminler orada olmasa MevlaTaala o kâfirleri helak edecekti.’ 37a/10

nelük haber kılmadıñız **tése** nè cevâb bêreliñ? ‘Niçin haber etmediniz dese ne cevap verelim?’ 149b/4

ķayû hatun oğlan **tuğursa** öltürtdi. ‘Hangi kadın erkek doğursa öldürttü.’ 38a/4

bizni **yense** ol ķutulğay. ‘Bizi yense o kurtulacak.’ 159b/5

3.2.2.2. Ki’li Birleşik Cümleler

Ki’li birleşik cümleler tek başına yargı ifade edebilen cümlelerin başına *ki* ilgecinin getirilmesi sonucu oluşur. Türk dili sentaksına çok uygun olmayan bu yapının birçok örneğini görmek mümkündür:

Bularğa ol çağlığ azuk bêriñiz **kim** yolda ķapların açmasunlar. ‘Bunlara o kadar azık veriniz ki yolda kaplarını açmasınlar.’ 94a/16

Ĥadîce fehm etti **kim** ‘Atikenin sözü bar ammâ sözlemez. ‘Hatice anladı ki Atike’nin söyleyeceği var ama söylemez.’ 187a/7

Cevâb ol turur **kim** ol secde Yûsufğa érdi. ‘Cevap odur ki o secde Yusuf’a idi.’ 107a/13

Davûd yalavağğa keldi **kim** temürni ĥamîr teg işleyür. ‘Davud peygambere geldi ki demiri hamur gibi işliyor.’ 136b/14

Düşmenlerimiz bilsünler **kim** biz olardın ķorkmas-biz. ‘Düşmanlarımız bilsinler ki biz onlardan korkmayız.’ 221a/16

Hüdhüd kuş ilgeri kēlip haber tēgürdi, perīler kōrkūtar, anıñ üçün **kim** Belkīs perīler uruğındın ērdi. ‘Hüdhüd kuşu ileri gelip haber ulaştırdı, periler korktular, Belkıs periler soyundandı ki onun için korktular.’ 149b/4

Mālik ze‘r işitdi erse bildi **kim** bu bey Hālīl uruğındın ērmiş. ‘Malik Zer şşiyince bildi ki bu bey Halil soyundan imiş.’ 77b/9

Mūsī andağ saķındı **kim** kamuğ ‘ālem köydi. ‘Musa öyle düşündü ki bütün alem yandı.’ 121a/10

şük̄r ol Tenriğā **kim** kullarını şabr birle pād-şāh kılur. ‘Şükür olsun ki o Tanrı’ya kulları sabır ile padişah yapar.’ 108b/9

3.2.2.3. Girişik Birleşik Cümle

Cümlelerin yan cümlesinin bir fiilimsi veya fiilimsi grubuyla oluşmasıdır. Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

ēl kırağığa yētti ērse ēlçi yiberdi. ‘İl sınırına ulaşınca elçi gönderdi.’ 174a/7

ēwleringe kelgünçe azuqları ol ērdi. ‘Evlerine gelinceye kadar azıkları o idi.’ 118a/9

körgeli çıktı ērse aķ bulut kıznı yōrgēp kōterdi. ‘Görmek için çıkınca beyaz bulut kızı sarıp götürdü.’ 142b/5

kōrgenler Yūsufnı sōwdiler, kōrmegenler işitip sōwdiler. ‘Görenler Yusuf’u sevdiler, görmeyenler işitip sevdiler.’ 111b/18

meni bu helāk kılğay tēyü kaçtı. ‘Beni bu helak edecek diyerek kaçtı.’ 143a/20

suwsadılar ērse suw idişlerin ağızlarına koyup suw içkeli oğradılar. ‘Susayınca su kaplarını ağızlarına götürüp su içmeye niyetlendiler.’ 229b/15

Zeliḥānıñ yüzige baķtı ērse kōzige kōrksüz kōründi. ‘Zeliha’nın yüzüne bakınca gözüne çirkin göründü.’ 83a/10

3.2.2.4. İç İç Birleşik Cümleler

Bir veya birden fazla cümlelerin başka bir cümlelerin içinde yer almasıyla oluşur. İç cümle temel cümlelerin içine isim unsuru gibi girer. İç cümle veya cümlelerin basit olmaları gerekir; aksi durumda birleşik cümle türü değişmektedir. Metinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

Bêşinç cevāb: bu kıssada üç hāl bar rāhatda emgekde Mevlī tā'atinde ḥalāyıklar arasında eḏgū mu'āmelet kılmak, kēñlikde tarlıkda elig açuk tutmak. 'Beşinci cevap: Bu kıssada üç hāl vardır. Rahatta sıkıntıda Mevla huzurunda yaratılmışlar arasında iyi muamele kılmak, genişlikte darlıkta eli açık tutmak.' 66a/9

bu tilegim bêrgil tēdi. 'Bu dileğimi ver dedi.' 120b/20

Ol Zelīhā Yūsuf elginde īmān keltürdi ḥikmet bu erdi. 'O Zeliha Yusuf'un ilinde iman etti, hikmet bu idi.' 75a/2

suwumuz yok aş ētmekge tēdi. 'Yemek yapmaya suyumuz yok dedi.' 35b/7

ürün kögerçkün seniñ īmānıñ ērdi, sendin aḏrıldı, imdi öğrenür-sēn tēdi. 'Beyaz güvercin senin imanındı, senden ayrıldı, şimdi öğreniyorsun dedi.' 22b/2

3.3. Bağlanışlarına Göre Cümleler

3.3.1. Sıralı Cümleler

En az iki bağımsız cümlelerin oluşturduğu cümle türüdür. Cümleler birbirine noktalama işareti ile bağlanır. Metinde görülen örneklerden bazıları şu şekildedir:

açdıñ ērse aş bêreyin, susañ ērse su bêreyin. 'Acıktıysan yemek vereyim, susadıysan su vereyim.' 136a/8

Benī İsrā' īl körüp Mūsīga aydılar: ey Mūsī bir teñri kılu bêrgil, andağ kim ol boşunlarınñ teñrısı bar. 'Beni İsrail'i görüp Musa'ya söylediler: Ey Musa bir Tanrı yapıver, öyle ki o kavimlerin Tanrısı var.' 116b/20

Közleri Yūsufnı körer, tilleri Yūsufnı öger, tegme biri bir şî'r başladı. 'Gözleri Yusuf'u görür, dilleri Yusuf'u över, her biri bir şiire başladı.' 85b/8

Mūsī aydı: ḳabūl kılıñ, kılmadıñız ērse bu tağ tepenñizge tüşer ḳamuğıñıznı yançar. 'Musa söyledi: Kabul edin, kabul etmezseniz bu dağ tepenize düşer, hepinizi parçalar.' 119b/11

Ol müşrikler aymış teg ērmeş, men seni unutmadım, düşman tutmadım. 'O müşriklerin söylediği gibi değil, seni unutmadım düşman tutmadım.' 173a/29

Reyyāb ayakçını Yūsufga iberdi, kaçan zindānga kēldi ērse Yūsufnıñ burunķı aytkan sözün kim Reyyanga yawuk bolmışda meni saķıngıl tēgenini unutķanı üçün uwtanır. 'Reyyan şarapçını Yusuf'a gönderdi, Yusuf'un önceki söylediği sözü Reyyan'a yakın olunca beni sakın dediğini unuttuğu için utanır.' 90a/5

3.3.2. Bağlı Cümleler

Ögelerinden en az birinin ortak olması beklenen cümle türüdür. Aynı zamanda cümleler birbirlerine ilgeçler vasıtasıyla bağlanmalıdır. Metinde tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

Aydı: bilür êrdim maña kavuşturgusını ammā kaçan kavuşturgusın bilmes-men, anıñ üçün yığlayur-men. ‘Söyledi: Biliyordum bana kavuşturacağını ama nasıl kavuşturacağını bilmezdim, onun için ağlıyorum.’ 101a/9

Aymışlar: bu sözler dürüst êrnes ammā halk tilinde yörütür. ‘Söylemişler: Bu sözler doğru değil ama halk arasında devam ediyor.’ 142b/8

Qorğunçdın Qāf tagıñğa sığındılar, nā-pāklar yığılıp İblisge keldiler, bu nē hāl turur? tēp sordılar. ‘Korkudan Kafdağı’na sığındılar, temiz olmayanlar toplanıp İblis’e geldiler bu ne haldir diye sordular.’ 184a/7

Yūsuf aydı: yahşı kıldınız ammā biz bu nerselerge muhtac êrnes-miz, kamuğı sizin bolsun yol azuqı kılıñ. ‘Yusuf söyledi: İyi ettiniz ama biz bu şeylere muhtaç değiliz, hepsi sizin olsun, yol azığı yapın.’ 95b/16

3.4. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

3.4.1. Kurallı Cümleler

Cümlede yüklemnin sonda bulunması durumudur. Yardımcı ögelerden yükleme doğru diziliş Türkçenin kurallı cümle yapısının temel özelliğidir.

bir kızkarındaşımız **bar**. ‘Bir kız kardeşimiz var.’ 63a/6

tilekimni tükel **bêrgil**. ‘Dileğimin hepsini ver.’ 81b/6

üç yaşar kız oğlanlarıdın özge kimerse kirmes **êrdi**. ‘Üç yaşındaki çocuktan başka kimse girmezdi.’ 147b/15

Ādemīdin êki nerse **kalur**. ‘İnsanoğlundan iki şey kalır.’ 82b/14

Meryemni saqlarğa men evlāraq-men, anıñ üçün kim hālası meniñ **nikāhımda turur**. ‘Meryem’i saklamak için ben daha uygunum, onun için ki halası benim nikahımdadır.’ 166b/20

Muhammed tēvesin rāst yolğa **salgıl**. ‘Muhammed’indevesini doğru yola gönder.’ 190a/20

Ya‘kūb yalawaç oğlanları **turur-miz**. ‘Yakup peygamberin oğullarıyız.’ 93b/14

3.4.2. Devrik Cümleler

Yüklemi sonda bulunmayan cümlelerdir. Devrik cümle kullanımı bir anlamı öne çıkarma, belirtme ve vurgulama ihtiyacı durumunda görülür (Karahan 2011:100).

men kamuğnı **anutdum** saña. ‘Ben hepsini hazırlattım sana.’ 81b/5

şāf kızıl altun saçığlap **bezedim** bu yeryüzi. ‘Saf kızıl altın saçarak süsledim bu yer yüzünü.’ 249b/4

on qarındaş **öler-miz** bu kün. ‘On kardeş ölürüz bugün.’ 103a/18

bu oğlanı **satmış** qarındaşları. ‘Bu oğlanı satmış kardeşleri.’ 86a/8

ekki neñdin seni **söwdüm** en köñüller ziyneti. ‘İki şeyden seni sevdim ey gönüller süsü.’ 110a/20

3.5. Anlamlarına Göre Cümleler

3.5.1. Olumlu Cümleler

Yargının gerçekleştiğini ifade eden cümle yapılarıdır.

sên nê tileseñ **bereñiñ**. ‘Sen ne istersen verelim.’ 212a/18

kamuğları tofrağğa **bulğanmış**. ‘Hepsi toprağa bulanmış.’ 93b/13

yèrniñ tegresin **kazdurdı**. ‘Yerin çevresini kazdırdı.’ 62b/6

telim yıllar **keçti**. ‘Çok yıl geçti.’ 82b/18

men me cānımdı **keçtim**. ‘Ben de canımdan geçtim.’ 51a/17

maña rahm **kılıñ**. ‘Bana merhamet edin.’ 70a/21

yetmiş êrni **öltürmiş êrdi**. ‘Yetmiş eri öldürmüştü.’ 165a/21

özünñni meni me belāğa **saldıñ**. ‘Kendini de beni de belaya saldıñ.’ 45b/10

bu sözge kamuğ **sewündiler**. ‘Bu söze hepsi sevindiler.’ 111b/14

Nūñnuñ yüzünge **tüwkürdi**. ‘Nuh’un yüzüne tükürdü.’ 23b/8

3.5.2. Olumsuz Cümleler

Yargının gerçekleşmediği cümlelerdir.

ağşam boldı suw **bêrmediler**. ‘Akşam oldu su vermediler.’ 241a/2

kimerse **bilmesün**. ‘Kimse bilmesin.’ 178b/12

biz cāsūs **êrmez-miz**, oğrı hem **êrmez-miz**. ‘Biz casus değiliz, hırsız da değiliz.’ 94a/13

Benī İsrā’ıldin kimersenı **öltürmegil**. ‘Beni İsrail’den kimseyi öldürme.’ 165a/19

yüziğe niķāb **örtmediler**. ‘Yüzüne örtü örtmediler.’ 76a/19

İlāhī tün kūn senūñ fermāñıñ tegürdim **tiñlemediler**. ‘İlahi gece gündüz senin fermanını ulaştırdım, dinlemediler.’ 23b/1

bu künni olargā **tuğurmağay-men**. ‘Bu güneşi onlara doğurmayacağım.’ 112b/11

3.5.3. Soru Cümleleri

Cümlenin öğelerinden birinin herhangi biri üzerine yöneltilen soru yöneltilerek bilgi almayı amaçladığı görülen cümle yapısıdır. Yükleme yöneltilen soru ekinin yeri sorulan ögeyi gösterir (Karahan 2011: 107).

ol māl **ķayda turur?** ‘O mal nerededir?’ 222b/10

men siziñ ara bir ħūkm kılsam bolğay **mu?** ‘Ben sizin aranızda bir karar versem olacak mı?’ 47a/15

imdige tēgi peygamber erdiñ imdi yığaççı **mu** bolduñ? ‘Şimdiye kadar peygamberdin, şimdi ağaççı mı oldun?’ 24a/3

siziñ arañızda bir müsülmān yok mu? ‘Sizin aranızda bir müslüman yok mu?’ 60b/12
ħikmet **ne ērdi?** ‘Hikmet neydi?’ 81b/11

meniñ ümmetimğa **ne buyurur-sēn?** ‘Benim ümmetime ne buyurursun?’ 126b/3

siz **nē tēyür-siz?** ‘Siz ne diyorsunuz?’ 63a/9

bizdin **nē tileyür-sēn?** ‘Bizden ne istiyorsun?’ 174a/5

nelük **ķöyürmes-sen?** ‘Niçin yakmazsın?’ 51b/14

SONUÇ

Bu çalışma ile birlikte Kısasü'l-Enbiya adlı eserin genel gramer özellikleri ele alınmış, eserin Türk dili içindeki yeri saptanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bütün sonuçlar ilgili başlıklarda ayrıntılı bir şekilde verilmiş olduğundan ikinci kez ayrıntıya girilmeden sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmada ortaya konulan tespitler içerisinde öne çıkan noktalardan eserin genel gramer özelliklerini belirleyen belli başlı şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Türk dilinin tarihî dönemlerinde yer alan ses değişiklikleri KE'de de tespit edilmiştir. Oldukça hacimli olan KE bize eserin yazıldığı dönemin gramer özellikleri hakkında yeterli bilgi edinmemize olanak sağlayacak veriye sahiptir.

2. Eserde *t-* > *d-* değişikliği oldukça sık rastlanılan bir ses değişimidir. */t-/* ve */d-/* seslerinin birbirine yakın oranda kullanılıyor olması eserin geçiş dönemi ürünü olmasından kaynaklanmaktadır (*etük* > *edük*, *tè-* > *dè-*, *ter* > *der*).

3. Eski Türkçede yer alan */d/* sesinin Orta Türkçede */d̪/* ve */y/* sesine dönüşmesi ile oldukça sık karşılanmaktadır. Değişimin her iki şeklinin de görülmesi farklı Türk boylarının dönem üzerindeki etkisini göstermektedir (*adak* > *aḍaḳ* > *ayaḳ*, *kedim* > *keḍim* > *keyim*). Bir örnekte Harezmi Türkçesinde */d̪/* sesi ile görülen sesin KE'de */d/* sesinin korunarak arkaik özelliği gösterdiği tespit edilmiştir (*idiş*).

4. Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki */g, ğ/* ünsüzlerinin hem korunduğu hem de düştüğü örnekler tespit edilmiştir. Bu ikili kullanım Oğuz Türkçesinin eser üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir (*ıñğırçaḳ* ~ *ıñırçaḳ*, *kèrgek* ~ *kèrek*, *ḳıraḡ* ~ *ḳıra*).

5. Eserin dini içerikli olması sebebiyle en fazla Arapça kökenli olmak üzere alıntı kelime sayısı oldukça fazladır. Eserde iki yabancı kökene ait olan kelimenin kaynaşmasıyla yapıların yanında (*be-gāyet F+A, der-hāl F+A*), yabancı kökenli bir kelimeye Türkçe ekler getirilerek kullanıldığı da görülmüştür (*cemāllig A+T, dostluk F+T*).

6. Eserin Harezmi-Kıpçak döneminin karakteristik özelliklerini çokça barındırdığı görülmüştür. Bunlardan birkaçını zikretmek gerekirse şöyledir: Harezmi Türkçesi etkisi ile *w > v* değişimi (*saw- > sav-, söw- > söv-, suw > suv, tewe > teve*), Kıpçak Türkçesi etkisi ile *p > f* değişimi (*toprak > tofrak, yaprak > yafrak*), *ş > ç* değişimi (*uşmah > uçmah*) vb. değişimler.

7. KE’de en fazla veriyi isim ve fiil kelime grupları oluşturmaktadır. En fazla *ünsüz + ünlü + ünsüz* kuruluşunda olan isimler (86) mevcuttur. Fiillerde de en fazla *ünsüz + ünlü + ünsüz* (99) kuruluşunda olan fiiller bulunmaktadır.

8. Geniş zaman ekini doğrudan -r şekli ile gelmesi mümkünken araya yardımcı ses alması arkaik özellik göstermiştir (< *yèyür*). Fiilden fiil yapım ekinin -*DUR*- sadece yuvarlak ünlülü şeklinin yer alması da eserde yer alan arkaik unsurlardandır (< *bildür-, işitdür-, -kıldur-*). Bu arkaik unsurların aksine bazı kelimelerde korunan seslerden ve bulunan ses olaylarından yola çıkılarak metni Batı Türkçelerine yaklaştıran unsurlar tespit edilmiştir (*G sesinin düşmesi, w > v değişimi, d > y değişimi*).

9. Kısasül Enbiya’da dudak uyumu sağlam bir yapıda değildir. Görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ekinin daima düz ünlülü olması uyumu bozan en önemli etkenlerin başında gelir (ögdiler, suçuldu, aşurdu, korkdu, körmiş, bulğanmış, unutmuş).

10. Alıntı ve Türkçe kökenli kelimelere getirilen eklerle bazen kalınlık-incelik uyumu bozulur (tā’atim, adınge, anasige, tepünğan, umançlıg, suretlig).

11. Kısasü'l-Enbiya tam bir geçiş dönemi eserinin özelliklerini taşımaktadır. Eserde yer alan birçok kelimenin arkaik şekilde kullanımı ile Batı Türkçelerindeki kullanımının aynı anda kullanıldığı görülmüştür. Bu ikili kullanımlar daha çok isim soylu kelimelerde olmak kaydıyla fiil soylu kelimelerde de görülür (tè- ~ dè, ermes ~ ermez,

êki ~ êkki, saw- ~ sav-, yaf^{ur}ak ~ yap^{ur}gak). İkili kullanımların ses olayları sonucu oluşan örnekleri de mevcuttur (arıġ ~ aru).

12. Metinde isim ve fiil dışında sıfat, zamir, zarf ve edat kelime grupları yer almaktadır. Bunların sayısı ve çeşitliliği de ilgili kelime türünün işlevlerini ortaya koyabilmek adına yeterlidir.

13. Duyulan geçmiş zaman eki olan **-mİş** ekinin işlev ve anlamının **-İp/-Up** zarf-fiil eki üzerine 1. ve 2. tekil şahısta **şahıs zamiri**, 3. Tekil şahısta ise **-Dur** getirilerek karşılandığı görülmektedir.Çağatay Türkçesinde yoğun bir şekilde karşılaşılan bu durumun birkaç örneği Kısasül Enbiya'da da tespit edilmiştir (**kelip-siz, yahşı kılıp-dur**).

14. Fiil çekimleri konusunda **bol-**, **et-**, **kıl-** yardımcı fiillerine yabancı kökenli fiilleri Türkçeleştirmede sık sık başvurulduğu görülmüştür. **bol-** ve **et-** yardımcı fiil kuruluşları az kullanılırken kıl- yardımcı fiilinin oldukça fazla olduğu görülmüştür (şabr kıl-, nezr kıl-, iş kıl-, konak bol-, izzet bol-, revā bol-, fark et-, yok et-, fehm et-).

15. Metin anlam olarak değerlendirildiğinde birkaç kavramın farklı kelimelerle sağlandığı tespit edilmiştir (köp, ineñ, telim, asru "çok, fazla"; hisse, keşek, bölek, ülüş "parça, bölüm";utru, karşı "karşı"; adın, özge "başka").

16. Eserde diğer kategorilere nazaran daha az veri elde edebildiğimiz gramer kategorisi cümle bilgisidir. KE dinî olayları anlatan bir eser olduğundan cümle yapısı genellikle basit veya ki'li birleşik cümle yapısındadır. Bu da cümle bilgisi hakkında çıkarım yapmayı zorlaştırmıştır.

17. Metnin söz dizimine bakıldığında Türkçenin genel yapısına uyduğu görülmektedir. Yardımcı fiille kurulan cümle yapısının ağırlıkta olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, *Türkçe'nin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş 7.Baskı, Ankara, 2005.
- ALKAYA, Ercan, "Eski Türkçe -qıŋa Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4, Summer, 2008.
- ARGUNŞAH, Mustafa, "Harezm Türkçesi Metinlerinde e/i Sorunu", *Dil Araştırmaları Dergisi*, Bahar Sayı:6, s.47-60, 2010.
- _____, "Türkçede Zarf-Fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter, s. 55-86, 2011.
- _____, Gülden Sağol Yüksekaya, *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yay., 3.Baskı, İstanbul, 2013.
- _____, Recep Toparlı, *Mu'înü'l-Mürîd*, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara, 2014.
- ATA, Aysu, *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:36, İstanbul, 2002.
- ATA, Aysu, *Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I*, Giriş-Metin-Tıpkıbasım, TDK Yay. 681-1, Ankara, 1997.
- ATA, Aysu, *Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II*, Dizin, TDK Yay., Ankara, 1997.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2011.
- BOZ, Erdoğan, "Bir Birleşik Zarf-Fiil Yapısı Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 642, s. 524-529.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I-II*, Alfa Yay., İstanbul-Bursa, 2000.
- CİN, Ali, "Rabguzi'nin Kısaşü'l-Enbiyası'nın Tahran Nüshası", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, s. 237-244, 2010.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University, 1972.

- CLAUSON, Sir Gerard, "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler" (Çev. Uluhan Özalan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Güz, s. 185-196, 2007.
- ÇİÇEK, Ali, "Emir Kipi Üzerine", *Erzincan Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, Cilt-Sayı: 16-1, s. 331-351, 2014.
- DELİCE, İbrahim, "Yapı Açısından Cümle Sorunu", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer, s. 871-876, 2012.
- ECKMANN, Janos, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayına Haz. Osman Fikri Sertkaya), TDK Yay., 3.Baskı, Ankara, 2011.
- EFENDİOĞLU, Süleyman, "Edatların Sınıflandırılması", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., s. 419-534, Ankara, 1999.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., 14.Baskı, Ankara, 2014.
- ERDAL, Marcel, *A Grammar of Old Turkish*, Leiden: Brill, 2004.
- ERDEM, Mehmet Dursun ve Münteza Gül, "Kapalı e (è) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağızları İlişkisi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, s. 111-148, 2006.
- EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım, İstanbul, 2013.
- GABAİN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., 5. Baskı, Ankara, 2007.
- GENÇER, Zeynep, "Tarihî Türk Lehçelerinde "ber-/bir-" Yardımcı Fiili İle Kurulan Birleşik Fiiller ve Anlamları Üzerine", *Dil Araştırmaları Dergisi* Sayı:8 Bahar, s. 77-91, 2011.
- GÖZÜTOK, Avni, "Rabgüzî, Kısasu'l-Enbiyâ, XIX.Yüzyıla Ait Bir Kazan Yazması", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 37, Erzurum, 2008.
- GÜL, Ali, *Kısasu'l Enbiyâlarda Yaratılış*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü Cilt I, A-N*, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara, 2011.
- _____, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü Cilt II, O-Z*, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara, 2011.

- GÜLTEKİN, Mevlüt, "Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir İnceleme", TUBAR XX., s. 33-59, 2006.
- GÜNER, Galip, "Alkış 'Dua' ve Kargış 'Beddua' Kelimelerinin Etimolojisi Üzerine", 7.Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, Fırat Üniversitesi/Elazığ, I. Cilt, s. 625-631.
- GRÖNBECH, Kaare, *Türkçenin Yapısı (Çev. Mehmet Akalın)*, TDK Yay., 3.Baskı, Ankara, 2011.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yay.: 573, Ankara, 2000.
- _____, *Harezm Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniv., Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1997.
- _____, *Türk Dilinde Edatlar*, Öğretmen Kitapları Dizisi, MEB Yay., İstanbul, 1992.
- _____, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay./1348, Kaynak Eserler Dizisi /47, Ankara, 1991.
- HACIYEVA, Naile, "Kıyasü'l Enbiya Eserinin Bakü Yazması", *Türk Dili Dergisi*, Sayı 514, s. 292-296, 1994.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti ve Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., 4.Baskı, Ankara, 2010.
- KALSIN, Şirvan, *Harezm Türkçesi Grameri İsim* (Memluk Kıpçak ve Kuman Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı), Gazi Kitabevi, Ankara, 2013.
- KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yay., İstanbul, 2009.
- KARAHAN, Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., 16.Baskı, Ankara, 2011.
- _____, "Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler", Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslar arası Türkoloji Kongresi, Türkistan, s. 124-130, 18-20 Mayıs 2009.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., 4.Baskı, Ankara, 2014.
- _____, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yay., 5. Baskı, Ankara, 2011.
- _____, "Uçun-üçün-için vb. Edatların Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt I, ss. 94-97, TDK Yay.: Ankara, 1995.

- SALMAN, Ramazan, "Türkçede Sıfat-Fiil (Partisip) Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri", TDAY Belleten I-II, s. 189, Ankara, 1999.
- SEREBRENNİKOV, B.A ve N.Z. Gadjieva, *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (Çev. Tefik Hacıyev-Mustafa Öner), TDK Yay., Ankara, 2011.
- ÖZALAN, Uluhan, "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler", *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Güz, s. 185-196, 2007.
- ÖZAVŞAR, Resul, "Kıyasü'l-Enbiya Üzerine Düzeltmeler", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4,Fall s. 2457-2472, 2012.
- ÖZÇELİK, Saadettin ve Münir Erten, *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır, 2005.
- ÖZKAN, Mustafa, *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2009.
- ÖZTEKTEN, Özkan, "Dönüslülük Zamiri Özne Olabilir mi?", TDK Yay., TDAY Belleten 2007/II, s. 101-115, Ankara, 2010.
- ÖZTÜRK, Jale, "Ses Değişikliği Geçiren Kelimelerin Yazı Dilindeki Eski Şekilleri", *Güneyde Kültür Dergisi C:14*, Sayı: 141, Antakya, 2003.
- PAÇACIOĞLU, Burhan, *Orta Türkçe*, Dilek Ofset Mat., 1.Baskı, Sivas, 1995
- _____, *VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Cumhuriyet Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Yay., Ankara, 2006.
- SAĞOL, Gülден, "Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi İle Yazılan Eserler", *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları*, Cilt 5, s. 804-813, Basım Yılı Yok.
- ŞAHİN, Erdal, "Tarihî ve Çağdaş Yazı Dillerinde Üleştirme Sayıları", *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, Bahar, s. 97-116, 2013.
- TEKİN, Talat, "Türk Dillerinde Ökseste y- Türemesi", *Türk Dilleri Araştırmaları 4*, 1994, s. 51-56.
- _____, "Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic", *Makaleler I, Altayistik*, TDK Yay., s. 15-45, Ankara, 2013.
- TIETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Birinci Cilt A-E, Simurg Yay., İstanbul, 2002.
- _____, *ve Zweiter Band, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İkinci Cilt F-J, Wien, 2009.
- TOPARLI, Recep ve Hanifi Vural, *Harezmi Türkçesi*, Öncü Basımevi, Tokat, 2007.
- ÜNLÜ, Suat, *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012.

YÜCE, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb, Harezmi Türkçesi İle Tercümelî Şuâter Nüshası*, TDK Yay., 3. Baskı, Ankara, 2014.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Semra CANAN

Doğum Yeri ve Tarihi: Gölbaşı/Adıyaman 1990

Yabancı Dili: İngilizce

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Adres: Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı

İş Tel: 03682715757-4013

E-Posta: scanan@sinop.edu.tr

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lisans: Harran Üniversitesi (2009-2013)

Yüksek Lisans: Erciyes Üniversitesi (2013-2016)

Çalıştığı Kurum/Kurumlar: Sinop Üniversitesi (2015 - ...)